

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

અપીલ ૬૭૩૬ સન ૨૦૧૩ની

[૨૦૧૩] ૧૧ એસ.સી.આર. ૭૮૪

અલકનંદા હાઈડ્રો પાવર કંપની લિમિટેડ.

– વિ.– અનુજ જોશી તથા અન્યો.

(દિવાની અપીલ ક્રમાંક ૬૭૩૬ વર્ષ ૨૦૧૩)

ઓગસ્ટ ૧૩, ૨૦૧૩

[કે.એસ. રાધાકૃષ્ણન અને દીપક મિશ્રા, ન્યાયાધીશો]

જલવિદ્યુત વીજ પ્રકલ્પ – તેના માટે પર્યાવરણ અને વન મંજૂરી – પ્રકલ્પ વિકાસકર્તાને અપાયેલ – મંજૂરીનો વિરોધ કરતાં રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી – વડી અદાલતે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયને જાહેર સુનાવણી યોજવાનો નિર્દેશ આપ્યો – અપીલમાં ઠરાવાયું: પ્રશ્નાસ્પદ પ્રકલ્પ ચાલુ પ્રકલ્પ છે, જેના માટે પર્યાવરણ મંજૂરી અને વન મંજૂરી અનુક્રમે સન ૧૯૮૫ અને ૧૯૮૭માં ઘણી પહેલાં જ અપાઈ ચૂકી હતી – ૯૫% કામ પહેલેથી જ પૂર્ણ થઈ ગયું છે અને પ્રકલ્પ પર આશરે ૪,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાઈ ચૂક્યા છે – આ તબક્કે જાહેર સુનાવણી યોજવાથી કોઈ હેતુ સિદ્ધ થવાનો નથી – હવે બંધની સલામતી અને સુરક્ષા તેમજ લોકોની સુરક્ષા સર્વોપરી મહત્વની છે – સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ અને પ્રકલ્પ વિકાસકર્તાને ટેકનિકલ નિષ્ણાતોએ કરેલી ભલામણોને અમલમાં મૂકવા માટે નિર્દેશો આપવામાં આવ્યા.

પર્યાવરણ કાનૂન – ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં મોટી સંખ્યામાં જલવિદ્યુત યોજનાઓની અતિશય વૃદ્ધિ અને તેનો અલકનંદા તથા ભાગીરથી નદી ખીણો પર પડતો પ્રભાવ – પર્યાવરણીય તંત્ર પર તે યોજનાના ઘટકોના સંચિત પ્રભાવ – પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયને નિષ્ણાત મંડળની રચના કરવા માટે એવો નિર્દેશ કે તે યોજનાઓના પર્યાવરણીય હાસ પર શું પ્રભાવ પડે છે તે અંગે વિગતવાર અભ્યાસ કરે – ત્યાં સુધી

એમ.ઓ.ઈ.એફ. તથા રાજ્ય સરકારને કોઈપણ જલવિદ્યુત વીજ યોજના મંજૂર ન કરવા નિર્દેશ - રાજ્યની આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રાધિકરણને પણ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં એવો અહેવાલ રજૂ કરવા નિર્દેશ કે ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં થયેલી અભૂતપૂર્વ દુર્ઘટનાનો સામનો કરવા માટે તેમની પાસે કોઈ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના હતી કે નહીં.

શ્રીનગર હાઇડ્રો ઇલેક્ટ્રિક પ્રોજેક્ટ (એસ.એચ.ઈ.પી.), જે મૂળભૂત રીતે નદીપ્રવાહ આધારિત યોજના હતી, તેને પર્યાવરણીય મંજૂરીના આધિન કેન્દ્રિય વિદ્યુત પ્રાધિકરણ દ્વારા ૧૯૮૨માં ૨૦૦ મેગાવોટ માટે ટેકનો-આર્થિક મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. ગંગા ઘાટી પ્રોજેક્ટોના અન્ય પ્રોજેક્ટોથી અલગ કરવામાં આવ્યા બાદ, પ્રોજેક્ટનું અલગ પર્યાવરણ પ્રભાવ મૂલ્યાંકન (ઈ.આઈ.એ.) ૧૯૮૫માં કરવામાં આવ્યું હતું. એક મંદિર (ધારી દેવી મંદિર), જે પાણીમાં ડૂબી જવાની શક્યતા ધરાવતું હતું, તેના અંગે મૂલ્યાંકનમાં સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે તેની ઊંચાઈ વધારવામાં આવે. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે પણ પ્રોજેક્ટ માટે પર્યાવરણીય મંજૂરી આપી હતી. ત્યારબાદ ૧૯૮૭માં પ્રોજેક્ટની ક્ષમતા વધારીને ૩૩૦ મેગાવોટ કરવામાં આવી હતી, જેને નિયમસર મંજૂરી આપવામાં આવી હતી અને આયોજન આયોગે પણ રોકાણ મંજૂરી આપી હતી. જોકે, નાણાંની અછતને કારણે પ્રોજેક્ટમાં અસરકારક પ્રગતિ થઈ શકી નહોતી.

ઉદારીકરણની નીતિ અનુસાર, રાજ્યએ આ યોજનામાં ખાનગી મૂડીરોકાણને આમંત્રિત કર્યું અને એક ખાનગી કંપની સાથે સમજૂતીપત્ર કરવામાં આવ્યું. રાજ્ય સરકારે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયને પર્યાવરણીય મંજૂરી ખાનગી કંપનીના નામે હસ્તાંતરિત કરવા વિનંતી કરી અને વર્ષ ૧૯૯૯માં ૩૩૦ મેગાવોટ માટે તે મંજૂરી હસ્તાંતરિત કરવામાં આવી. યોજનાના અમલીકરણ માટેની તકનિકી-આર્થિક મંજૂરી પણ ખાનગી કંપનીને આપવામાં આવી. તેથી, આ યોજના અપીલકર્તા-કંપનીને હસ્તાંતરિત કરવામાં આવી અને વર્ષ ૨૦૦૬માં પર્યાવરણીય મંજૂરી તેના પક્ષે હસ્તાંતરિત કરવામાં આવી.

પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ ઉત્પાદન ક્ષમતામાં થયેલા વધારા એટલે કે ૩૩૦ મેગાવોટ

માટેની પર્યાવરણીય મંજૂરી બાબતના નિર્ણયને પડકારતી રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે તેના તા. ૩.૮.૨૦૧૧ ના પત્ર દ્વારા સ્પષ્ટતા કરી હતી કે અપીલકર્તા-કંપનીના પક્ષે થયેલ હસ્તાંતરણ ૩૩૦ મેગાવોટ માટે હતું. વડી અદાલતે અપીલકર્તા-કંપનીને તે દસ્તાવેજ પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય સમક્ષ રજૂ કરવાનો નિર્દેશ આપી અરજીનો નિકાલ કર્યો હતો અને મંત્રાલયને વધુમાં જાહેર સુનાવણી યોજવાનો પણ નિર્દેશ આપ્યો હતો. તેથી, હાલની અપીલો.

આ મુદ્દા અંગે નેશનલ ગ્રીન ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ કેટલીક વાદપ્રક્રિયા પણ આરંભવામાં આવી હતી. ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષની કાર્યવાહી પણ આ અદાલતમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવી છે.

અપીલ અને હસ્તાંતરિત કેસોનો નિકાલ કરતાં, અદાલત દ્વારા નિર્ણિત:

૧.૧. શ્રીનગર હાઇડ્રો ઇલેક્ટ્રિક પ્રોજેક્ટ એક ચાલુ પ્રોજેક્ટ છે, જેના માટે પર્યાવરણીય મંજૂરી ઈ.સ. ૧૯૮૫માં જ આપવામાં આવી હતી અને વન મંજૂરી ઈ.સ. ૧૯૮૭માં આપવામાં આવી હતી. વધુમાં, કામનું આશરે ૮૫% પહેલેથી જ પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું છે અને લગભગ રૂપિયા ૪,૦૦૦ કરોડ ખર્ચાઈ ચૂક્યા છે. જો જાહેર સુનાવણી જરૂરી હોવાનું માનવામાં આવતું હોય, તો તે પર્યાવરણીય મંજૂરી આપતા પહેલાં યોજાઈ હોવી જોઈએ હતી. જાહેર સુનાવણીનો હેતુ અસરગ્રસ્ત લોકોને ચિંતાઓ જાણવા અને તેમની ચિંતાઓને પર્યાવરણ વ્યવસ્થાપન યોજનામાં યોગ્ય રીતે સમાવેશ કરવાનો છે, અને તે ચિંતાઓના સમાવેશ તથા યોજનાના પુનરાવલોકન/ફેરફાર પછી જ અંતિમ પર્યાવરણ વ્યવસ્થાપન યોજના પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયને પર્યાવરણીય મંજૂરી આપવા માટે રજૂ થવાની હોય છે. આ તબક્કે જાહેર સુનાવણી દ્વારા કોઈ હેતુ સિદ્ધ થવાનો નથી. વિવિધ સમિતિઓના અહેવાલો તથા તા. ૩.૫.૨૦૧૩ના અહેવાલ પરથી જણાય છે કે સમિતિના સભ્યોએ ધારિ દેવી મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ, પૂજારીઓ અને સ્થાનિક વિસ્તારના રહેવાસીઓને મુલાકાત લીધી હતી, અને તેમણે જાહેર સુનાવણી ન યોજવા અંગે કોઈ આક્ષેપ ઉઠાવ્યો નહોતો. વધુમાં, ઉત્તરાખંડ રાજ્યએ પણ ક્યારેય જાહેર સુનાવણી માટે

આગ્રહ કર્યો નહોતો, તેમજ મંદિર સત્તાવાળાઓ અથવા ઉપાસકોએ ત્યાં કોઈ જાહેર સુનાવણી ન યોજાઈ હોવાની કોઈ ફરિયાદ પણ કરી નહોતી. તેથી, વડી અદાલતે એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને જાહેર સુનાવણી યોજવાનો આપેલ નિર્દેશ રદ કરવામાં આવે છે. [ફકરો ૧૮] [૮૦૦-એચ; ૮૦૧-એ-ઈ]

૧.૨. તેથી, આ અદાલતના નિર્દેશના આધારે રચાયેલ દાસ સમિતિ, ચતુર્વેદી તથા સંયુક્ત ટીમે ધારી દેવી મંદિર અંગે ઇન્ડિયન નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર આર્ટ એન્ડ કલ્ચરલ હેરિટેજ (ઇન્ટેક) દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા મતોને સંપૂર્ણ સમર્થન આપ્યું છે. નિષ્ણાત સમિતિએ, મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ, ભક્તો, પૂજારીઓ વગેરે સહિત તમામ અસરગ્રસ્ત પક્ષકારોને સાંભળ્યા પછી રજૂ કરેલા મતોમાંથી ભિન્ન મત ધારણ કરવાનો કોઈ કારણ નથી. તે હદ સુધી સમિતિના અહેવાલો સ્વીકારવામાં આવે છે. [પરિચ્છેદ ૩૨] [૮૩૪-ઈ-એફ]

૧.૩. મંદિરને જેમ છે તેમ ઊંચા સ્થળે ઉઠાવવાના તમામ નિષ્ણાત સમિતિઓના સૂચનો સ્વીકારવાથી ભક્તોની ધાર્મિક લાગણીઓને ઠેસ પહોંચશે અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ હેઠળ બાંહેધરી આપવામાં આવેલા અધિકારોનું ઉદ્વંધન થશે, એવું કહેવું પણ યોગ્ય નથી. જે પવિત્ર શિલા ઉપર મંદિર અસ્તિત્વમાં છે તે યથાવત્ અખંડ રાખવામાં આવી છે અને માત્ર મંદિરની ઊંચાઈ વધારવામાં આવી છે જેથી મંદિર પાણીમાં ડૂબી ન જાય. [પરા ૩૩] [૮૩૪-જી-એચ; ૮૩૫-એ]

૨. બંધની સલામતી અને સુરક્ષા અત્યંત મહત્વનો વિષય છે, જેમાં નિષ્ફળતા થાય તો ગંભીર પર્યાવરણીય આપત્તિ તેમજ માનવજીવન અને સંપત્તિનું નુકસાન થઈ શકે છે. બંધોના સુરક્ષિત કાર્યાન્વયનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે બંધોની યોગ્ય દેખરેખ, નિરીક્ષણ, સંચાલન અને જાળવણી આવશ્યક છે. કેન્દ્રીય જળ આયોગ (સી.ડબલ્યુ.સી.) જળસંસાધનોના ક્ષેત્રમાં ભારતની અગ્રણી તકનીકી સંસ્થા છે. આ આયોગને સંબંધિત રાજ્ય સરકારો સાથે પરામર્શ કરીને, સમગ્ર દેશમાં પૂર

નિયંત્રણ, સિંચાઈ, પીવાના પાણીની પુરવઠા અને જલવિદ્યુત વિકાસના હેતુસર જળસંસાધનોના નિયંત્રણ, સંરક્ષણ અને ઉપયોગ માટેની યોજનાઓ શરૂ કરવા, સમન્વય સાધવા અને આગળ વધારવાની સામાન્ય જવાબદારીઓ પણ સોંપવામાં આવી છે. બંધોની સલામતી રાજ્ય સરકારની મુખ્ય ચિંતા છે. રાજ્ય સરકારને તપાસ, આયોજન, રચના, બાંધકામ અને સંચાલન પણ હાથ ધરવાનું હોય છે. અપીલકર્તા-કંપનીનું કહેવું છે કે, જ્યાં સુધી એસ.એચ.ઈ.પી.નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી બંધના ઇજનેરી અને તકનીકી પરિમાણો વિગતવાર પ્રકલ્પ અહેવાલમાં સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવાયેલા છે, અને તેમનું, અનુસંગે, કેન્દ્રીય વિજળી પ્રાધિકરણ (સી.ઈ.એ.) દ્વારા સી.ઈ.સી. અને જી.એસ.આઈ. સાથે પરામર્શ કરીને મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ દ્વારા નિર્ધારિત ધોરણો અને નિયમો, તથા તેમનું કડકપણે પાલન થાય છે કે નહીં, તેનું મૂલ્યાંકન અને અનુશ્રવણ નોડલ એજન્સી, સી.ઈ.એ./વિદ્યુત મંત્રાલય તેમજ જી.એસ.આઈ. દ્વારા કરવાનું રહે છે. [ફકરો ૩૫] [૮૩૫-ઈ-એચ; ૮૩૬-એ]

૩.૧. જ્યારે હાઈડ્રો ઇલેક્ટ્રિક પ્રોજેક્ટ સ્થાપિત કરવામાં આવે છે ત્યારે લોકોની સુરક્ષા અને સલામતી પણ સર્વોપરી મહત્વ ધરાવે છે અને એવા તમામ સલામતી ધોરણો અમલમાં હોવા અત્યંત આવશ્યક છે, જેઓ પર જનતાને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રહી શકે જેથી તેમને તેમની ભયાશંકિત જોખમો સામે સુરક્ષિત રાખી શકાય અને ગંભીર, દીર્ઘકાલીન અથવા અપરિવર્તનીય પર્યાવરણીય પરિણામો ટાળી શકાય. ઉત્તરાખંડમાં ૧૬.૬.૨૦૧૩ના રોજ થયેલી તાજેતરની આપત્તિઓ અને ત્યારબાદ ક્લાઉડ બસ્ટને કારણે, અભૂતપૂર્વ વરસાદના પરિણામે ચોરાબારી તળાવ ફાટી જવાથી અને અલકનંદા નદી વગેરેમાં આવેલ પૂરના કારણે એસએચઈપીની સલામતી પર અસર થઈ છે કે કેમ, તે પ્રશ્નની તપાસ પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય, ઉત્તરાખંડ રાજ્ય અને ડેમ સલામતી પ્રાધિકરણ વગેરે દ્વારા પણ કરવામાં આવવી જોઈએ. [પરા ૩૬] [૮૩૬-બી-ડી]

૩.૨. માટી અને પથ્થરના ખોદકામને આવરી લેતા આ યોજનાના બાંધકામકાર્યથી મોટા પ્રમાણમાં કચરો ઉત્પન્ન થયો છે અને નિકાલ વિસ્તારોને વધુ માટી ધોવાણથી સુરક્ષિત રાખવા તથા પર્યાવરણ સાથે સુસંગત રીતે આસપાસના વિસ્તારોનો વિકાસ કરવાનો હેતુ રાખીને કચરા નિકાલ યોજના ઘડવામાં આવી છે. કચરા નિકાલ યોજના કચરાના પ્રમાણનું નિર્ધારણ કરે છે, ખોદકામ અને વિસ્ફોટક કામગીરી દરમિયાન કચરો જ્યાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્થળો અને પ્રવૃત્તિઓની ઓળખ કરે છે તથા નિકાલ વિસ્તારોના સંદર્ભમાં આ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કચરાના પ્રમાણનું નિર્ધારણ કરે છે. દાસ સમિતિએ યોજના સ્થળની મુલાકાત લીધી હતી અને ૨૯-૩૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૨ના રોજ સ્થિતિ અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, જેમાં કચરા નિકાલ વિષયક બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ તારીખના સંયુક્ત સમિતિના અહેવાલમાં પણ અપીલકર્તા-કંપનીની કચરા સંચાલન અને નિકાલ બાબતની કાર્યયોજનાનો ઉલ્લેખ છે અને બાકી રહેલું કામ, ખાસ કરીને, કાયમી સ્થળ ક્રમાંક ૮ અને ૯નું કામ યથાશીઘ્ર પૂર્ણ કરવામાં આવે તેવી ભલામણ કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તા-કંપનીએ કચરા નિકાલ માટે કરવામાં આવેલા કાર્યની વિગતો આપી છે. યોજના સ્થળ પરથી કચરો દૂર કરવામાં નિષ્ફળતા જાય તો યોજના વિસ્તારોમાં પૂર આવવાની શક્યતા ઊભી થઈ શકે છે, જેના કારણે પર્યાવરણ તથા લોકોના જીવન અને મિલકતને વિનાશ પહોંચાડી શકે છે. એમ.ઓ.ઈ.એફ. અને રાજ્ય સરકાર તેમજ બધી અન્ય વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓ એ બાબત નિશ્ચિત કરશે કે અપીલકર્તા-કંપની કચરા સંચાલન અને નિકાલ માટે યોગ્ય કાર્યવાહી અને પગલાં લે. [પરા ૩૭] [૮૩૬-ઈ-એચ; ૮૩૭-એ-બી]

૩.૩. જળાગમ વિસ્તાર સારવાર (સી.એ.ટી.) પ્રકલ્પ વિકાસકર્તા દ્વારા આર એન્ડ આર અને હરિત પટ્ટા સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓ સાથે હાથ ધરવાની આવશ્યક છે, મુખ્યત્વે પ્રકલ્પના નિર્માણથી સર્જાતી પ્રતિકૂળ પર્યાવરણીય અસરને ઘટાડવા માટે. જળાશયોમાં ગાદ ભરાવાને અટકાવવા અને ગાદના પ્રવાહમાં ઘટાડો કરવા માટે પણ સી.એ.ટી.નો આશ્રય લેવાય છે. સી.એ.ટી.ના સંચાલનમાં માટીનું ધોવાણ રોકવા

માટેના પગલાં, વનીકરણ દ્વારા ક્ષીણ થયેલા વનવિસ્તારોનું પુનર્વસન, નાગરિક ઈજનેરી ઉપાયો દ્વારા ભૂસ્ખલન અને ખડકોના ધસકારા નિયંત્રિત કરવું તથા વનીકરણ કરાયેલા વિસ્તારોનું દીર્ઘકાલીન જતનનો સમાવેશ થાય છે. નદીના પાણીમાં ગાદનો પ્રવાહ માત્ર બંધોની સંગ્રહ ક્ષમતા ઘટાડે છે એટલું જ નહીં, પરંતુ ટર્નાઈનના ઘસારા અને નુકસાનમાં પણ વધારો કરે છે. તેથી, જલવિદ્યુત પ્રકલ્પોના સંદર્ભમાં સી.એ.ટી.ને અત્યંત મહત્વ છે. સી.એ.ટી. યોજના ઉત્તરાખંડ વન વિભાગ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે અને પ્રકલ્પ પ્રસ્તાવકે સી.એ.ટી. યોજનાના અમલીકરણ માટે અંદાજિત રૂ. ૨૨.૩૦ કરોડની રકમ રાજ્ય વન વિભાગને ચુકવી છે. [પરા ૩૮] [૮૩૭-સી-એફ]

૩.૪. અપીલકર્તા-કંપનીએ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨માં જળાશયના હરિત પટ્ટા માટે રાજ્ય વન વિભાગ પાસે રૂપિયા ૨૦૩.૬ લાખના પ્રથમ વર્ષની અંદાજપત્રક રકમ જમા કરાવી છે. હરિત પટ્ટા વિસ્તાર નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હોવા છતાં, જળાશયમાં મહત્તમ પૂર સપાટીના આધારે તૈયાર કરાયેલ તકનિકી દસ્તાવેજો અનુસાર, જળાશયનો કિનારો માત્ર જળાશયમાં પાણી ભરાયા પછી જ નિર્ધારિત કરી વિકસિત કરી શકાય. પ્રશ્નોત્તર હરિત પટ્ટા વિકાસ વિસ્તારનું કાર્ય હાથ ધરવા માટે ઉત્તરાખંડના વન વિભાગ દ્વારા યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવશે. એમ.ઓ.ઈ.એફ., રાજ્ય સરકાર વગેરે એ સુનિશ્ચિત કરશે કે સંયુક્ત ટીમ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશોને અમલમાં મૂકવા માટે અપીલકર્તા-કંપની સહિત તમામ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવે. [પરા ૪૧] [૮૩૮-એફ-એચ]

૩.૫. દાસ સમિતિ, ચતુર્વેદી સમિતિ તેમજ સંયુક્ત ટીમના અહેવાલોનું અવલોકન કર્યા પછી અને પક્ષકારો દ્વારા દાખલ કરાયેલા સોગંદનામાઓનું પરિશીલન કર્યા પછી, લગભગ પૂર્ણતાની નજીક પહોંચી ગયેલા પ્રકલ્પને અટકાવી રાખવા માટે કોઈ કારણ રહેતું નથી. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય, અપીલકર્તા-કંપની, ઉત્તરાખંડ સરકાર, વન વિભાગ સંયુક્ત ટીમ દ્વારા તા. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ના અહેવાલમાં કરવામાં

આવેલી તમામ ભલામણોનું પાલન થાય તે માટે તાત્કાલિક પગલાં લેશે અને અપીલકર્તા-કંપની તે દિશાનિર્દેશોનું પણ પાલન કરી રહી છે કે કેમ તેની દેખરેખ પણ રાખશે. [પરિચ્છેદ ૪૨] [૮૩૯-એ-બી]

૪.૧. તેમ છતાં, અદાલત ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં મોટી સંખ્યામાં જળવિદ્યુત પરિયોજનાઓના અતિશય વધારા અને તેનો અલકનંદા તથા ભાગીરથી નદી ખીણો પર થતા પ્રભાવ અંગે અત્યંત ચિંતિત છે. વિવિધ અભ્યાસો પણ દર્શાવે છે કે ઉપરી-ગંગા વિસ્તારમાં, જેમાં ભાગીરથી અને અલકનંદા નદીઓ તથા તેમની ઉપનદીઓનો સમાવેશ થાય છે, ત્યાં મોટા તથા નાના જળવિદ્યુત બંધો આવેલા છે. બંધો, સુરંગો, વિસ્ફોટન, વીજગૃહ, મલબા નિકાલ, ખનન, વનવિહિનતા વગેરે જેવી તે પરિયોજનાના ઘટકોનો પર્યાવરણીય તંત્ર પર થતો સંચિત પ્રભાવ હજી સુધી વૈજ્ઞાનિક રીતે તપાસવામાં આવ્યો નથી. એ.એચ.ઈ.સી. અહેવાલે પણ પ્રશ્નાસ્પદ વિવિધ પરિયોજનાઓ દ્વારા બંધોના નિર્માણ, સુરંગો, વિસ્ફોટન, વીજગૃહ, મલબા નિકાલ, ખનન, વનવિહિનતા વગેરે જેવા તમામ પરિયોજના ઘટકોના સંચિત પ્રભાવ તથા તેના અલકનંદા તેમજ ભાગીરથી નદી ખીણો પર, તેમજ નિર્મળ નદી ગણાતી ગંગા પર પડતા પરિણામો અંગે કોઈ ગહન અભ્યાસ કર્યો નથી. [ફકરા ૪૪ અને ૪૬] [૮૩૯-ડી-એફ; ૮૪૦-ઈ-એફ]

૪.૨. ઉપરોક્ત અહેવાલો અલકનંદા અને ભાગીરથી નદી ખીણોના પર્યાવરણ અને પરિસ્થિતિશાસ્ત્ર પર વિવિધ જળવિદ્યુત ઊર્જા યોજનાઓના પ્રતિકૂળ પ્રભાવને દર્શાવે છે. અમલમાં રહેલી તથા બાંધકામ હેઠળની વિવિધ યોજનાઓનો નદી ખીણો પર થતો સંચિત પ્રભાવ યોગ્ય રીતે તપાસવામાં અથવા મૂલવવામાં આવ્યો નથી, જેના માટે વિગતવાર તકનીકી અને વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ આવશ્યક છે. [પરા ૫૦] [૮૪૪-સી-ડી]

૪.૩. એમ.ઓ.ઈ.એફ. તેમજ ઉત્તરાખંડ રાજ્યને, આગામી આદેશો સુધી, ઉત્તરાખંડ

રાજ્યમાં કોઈપણ જલવિદ્યુત વીજ પ્રકલ્પ માટે વધુ કોઈ પર્યાવરણીય મંજૂરી અથવા વન મંજૂરી ન આપવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે. એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને રાજ્ય સરકાર, ડબલ્યુ.આઈ.આઈ., સેન્ટ્રલ ઇલેક્ટ્રિસિટી ઓથોરિટી, સેન્ટ્રલ વોટર કમિશન તથા અન્ય નિષ્ણાત સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ ધરાવતી નિષ્ણાત સમિતિ રચવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે, જેથી તે વિગતવાર અભ્યાસ કરી શકે કે અસ્તિત્વમાં રહેલા તથા નિર્માણાધીન જલવિદ્યુત વીજ પ્રકલ્પોએ પર્યાવરણીય અધોગતિમાં ફાળો આપ્યો છે કે નહીં, અને જો આપ્યો હોય તો કેટલા પ્રમાણમાં, તેમજ જૂન ૨૦૧૩ મહિનામાં ઉત્તરાખંડમાં બનેલી વર્તમાન દુર્ઘટનામાં પણ તેમનો ફાળો રહ્યો છે કે નહીં. એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને, ડબલ્યુ.આઈ.આઈ.એ તેના અહેવાલમાં જે નોંધ્યું છે તે મુજબ, પ્રસ્તાવિત ૨૪ પ્રકલ્પો અલકનંદા અને ભાગીરથ નદી ખીણોની જૈવ વૈવિધ્યતા પર નોંધપાત્ર અસર પેદા કરે છે કે નહીં તેની તપાસ કરવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે. આપત્તિ વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ, ઉત્તરાખંડ આ અદાલત સમક્ષ એવો અહેવાલ રજૂ કરશે કે ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં કોઈ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના અમલમાં હતી કે નહીં અને ઉત્તરાખંડમાં આવેલી વર્તમાન અભૂતપૂર્વ દુર્ઘટનાનો સામનો કરવા માટે તે યોજના કેટલી અસરકારક હતી.

[પરા ૫૧] [૮૪૪-જી-એચ; ૮૪૫-એ-ડી]

નર્મદા બચાઓ આંદોલન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય

(૨૦૦૦) ૧૦ એસ.સી.સી. ૬૬૪: ૨૦૦૦ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૯૪

લાફાર્જ ઉમિયમ માઈનિંગ (પી) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા

(૨૦૧૧) ૭ એસ.સી.સી. ૩૩૮: ૨૦૧૧ (૭) એસ.સી.આર. ૯૫૪;

ઓરિસ્સા માઈનિંગ કોર્પોરેશન વિ. એમ.ઓ.ઈ.એફ.

(૨૦૧૩) ૬ એસ.સી.સી. ૪૭૬ – સંદર્ભિત.

પ્રકરણ કાનૂન સંદર્ભ:

૨૦૦૦ (૪) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૯૪ નો ઉલ્લેખ પેરા ૧૪ માં કરવામાં આવ્યો

૨૦૧૧ (૭) એસ.સી.આર. ૯૫૪ નો પરિચ્છેદ ૧૫ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

(૨૦૧૩) ૬ એસસીસી ૪૭૬ ફકરા ૨૬ માં ઉલ્લેખિત

=====

દીવાની અપીલક્ષેત્રાધિકાર : દીવાની અપીલ ક્રમાંક ૬૭૩૬ ઓફ ૨૦૧૩.

વડી અદાલત ઉત્તરાખંડ, નૈનીતાલના

૦૩.૧૧.૨૦૧૧ના તારીખના ચુકાદા અને આદેશમાંથી,

ડબ્લ્યુપી (પી.આઈ.એલ.) નં. ૬૮ ઓફ ૨૦૧૧ માં.

સાથે

સી.એ. નં. ૬૭૪૬-૬૭૪૭ સન ૨૦૧૩, ટી.સી. નં. ૫૫,૫૬

અને ૫૭ સન ૨૦૧૩.

હિમાંશુ શેખર, પુષ્પમ્બમ રમેશ કુમાર, અપીલકર્તા માટે વ્યક્તિગત રીતે હાજર
અરજદાર

પ્રતિવાદીઓ તરફેથી સંતોષ સિંહ, બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ, રચના શ્રીવાસ્તવ, હિમાંશુ
શેખર. અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો

કે.એસ. પનિક્કર રાધાકૃષ્ણન, ન્યાયાધીશ.

૧. અરજી મંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. ઉત્તર પ્રદેશના તેહરી / પૌંડી ગઢવાલ જિલ્લામાં આવેલ શ્રીનગર હાઇડ્રો
ઇલેક્ટ્રિક પ્રોજેક્ટ (એસ.એચ.ઈ.પી.) એ તે સમયના ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિજળી
બોર્ડ (યુ.પી.એસ.ઈ.બી.) દ્વારા અલકનંદા નદી પર કલ્પાયેલ એક પ્રોજેક્ટ હતો,
જે મૂળભૂત રીતે નદીના પ્રવાહ આધારિત યોજના હતી.

૩. યોજનાને માટે ૨૦૦ મેગાવોટ માટેની ટેકનો-આર્થિક મંજૂરી સેન્ટ્રલ
ઇલેક્ટ્રિસિટી ઓથોરિટી (સીઈએ) દ્વારા, જે વિદ્યુત (પુરવઠો) અધિનિયમ,
૧૯૪૮ ની કલમ ૨૯ હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતી સક્ષમ સત્તા છે, પર્યાવરણ
મંત્રાલય પાસેથી પર્યાવરણીય મંજૂરી પ્રાપ્ત કરવાની શરતે, ૬.૧૧.૧૯૮૨ ના રોજ

યોજાયેલી તેની બેઠકમાં આપવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ એસએચઈપી ને ગંગા વેલીની અન્ય બાવીસ યોજનાઓથી અલગ કરવામાં આવી હતી. ૯.૨.૧૯૮૫ ના રોજ એસએચઈપી અંગે એક અલગ પર્યાવરણ પ્રભાવ મૂલ્યાંકન (ઈઆઈએ) કરવામાં આવ્યું હતું. તે મૂલ્યાંકનમાં યોજના સ્થાપવા અંગે પર્યાવરણ પર કોઈ પ્રતિકૂલ અસર નોંધાઈ નહોતી. તેના વિરુદ્ધમાં, એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે આવી યોજના સુંદર સરોવરોની રચના દ્વારા, જે વધુ પ્રવાસીઓને આકર્ષે, દૃશ્યસૌંદર્યની સમૃદ્ધિમાં વધારો કરશે અને રાજ્યની ઊર્જાની જરૂરિયાતો પણ પૂર્ણ કરશે, તેમજ પાંચ વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં પૂર્ણ કરી શકાશે. ધારી દેવી મંદિર પાણીમાં ડૂબી જવાની શક્યતા હોવાનું નોંધાયું હતું, તેથી પર્યાવરણ પ્રભાવ મૂલ્યાંકન (ઈઆઈએ) પર વિચાર કરતાં તેનું પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું હતું. એવું સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે મંદિરને ઊંચે ઉપાડી આસપાસના પરિસર સાથે સુસંગત એવી મનોહર સ્થાપત્યરચના સાથે નિર્મિત કરવામાં આવશે.

જ. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે (એમ.ઓ.ઈ.એફ.) તેના તા. ૦૩.૦૫.૧૯૮૫ ના પત્ર દ્વારા કેટલાક સુરક્ષાત્મક ઉપાયો હેઠળ યુ.પી.એસ.ઈ.બી.ને આ પ્રકલ્પ માટે પર્યાવરણીય મંજૂરી આપી હતી. આ પ્રકલ્પમાં ૩૩૮.૩૮ હેક્ટર જેટલી વનજમીનનું અન્ય હેતુ માટે વળતર સામેલ હતું, જેને વન વિભાગે વન (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૦ ની કલમ ૨ મુજબ, તેની કાર્યવાહીની સંખ્યા ૮-૨૨૭/૮૬-પી.સી. તા. ૧૫ એપ્રિલ, ૧૯૮૭ દ્વારા મંજૂર કર્યું હતું. આ પ્રકલ્પમાં ૮ મેકમ જેટલું કુલ જળસંગ્રહ આપતું કોન્ક્રીટ ગ્રાવિટી બંધ, ૬૬૦ ક્યુમેક ક્ષમતા

માટે રચાયેલ જળવાહક પ્રણાલી અને દરેક ૫૫ એમ.ડબલ્યુ.ના છ એકમો ધરાવતું વિદ્યુતગૃહનું નિર્માણ સામેલ હતું. ત્યારબાદ યુ.પી.એસ.ઈ.બી.એ વિગતવાર અભ્યાસ હાથ ધરી અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, જેમાં જણાવાયું હતું કે પીકિંગ ક્ષમતાને ધ્યાનમાં લેતાં પ્રકલ્પની સ્થાપિત ક્ષમતા ૨૦૦ એમ.ડબલ્યુ.માંથી વધારીને ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ. કરવામાં આવશે. સી.ઈ.એ.એ તા. ૧૮.૧૨.૧૯૮૭ ના તેના પત્ર દ્વારા વધારેલી ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ. ક્ષમતા માટે ટેકનો-આર્થિક મંજૂરી મંજૂર કરી અને આપી હતી. આયોજન આયોગે તેના તા. ૨૯.૦૧.૧૯૮૮ ના પત્ર દ્વારા મૂડીરોકાણ મંજૂરી આપી હતી. યુ.પી.એસ.ઈ.બી.એ કાર્ય શરૂ કર્યું હતું, પરંતુ નાણાંની અછતને કારણે પ્રકલ્પ કોઈ અસરકારક પ્રગતિ કરી શક્યો નહોતો.

૫. દરમિયાન, ભારત સરકારે વિદ્યુત વિકાસમાં ખાનગી ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે નીતિને ઉદાર બનાવી હતી. પરિણામે, ઉપરોક્ત નીતિને અનુસરી ઉત્તર પ્રદેશ સરકારે ઊર્જા ક્ષેત્રના વિકાસમાં, ખાસ કરીને શ્રીનગર હાઇડ્રો ઇલેક્ટ્રિક પ્રોજેક્ટ સંદર્ભે, ખાનગી મૂડીરોકાણ આમંત્રિત કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પરિણામે, રાજ્ય સરકારે પ્રોજેક્ટના વિકાસ માટે મેસર્સ ડંકન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ. સાથે ૨૭મી ઓગસ્ટ, ૧૯૯૪ના રોજ એક સમજુતીપત્ર (એમ.ઓ.યુ.) કર્યો હતો અને તે એમ.ઓ.યુ.ની શરતો મુજબ, મેસર્સ ડંકન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિ.એ ‘ડંકન નોર્થ હાઇડ્રો પાવર કો. લિ.’ નામની એક ઉત્પાદન કંપની સ્થાપી હતી. પ્રોજેક્ટ ચાલુ પ્રોજેક્ટ હતો અને પ્રોજેક્ટના અમલીકરણ માટે આવશ્યક મોટાભાગનું પાયાનું માળખું રાજ્ય સરકારે અગાઉથી જ તૈયાર કરી દીધેલું હતું. ત્યારબાદ ઊર્જા વિભાગ અને ઉત્તર

પ્રદેશ સરકારે ૦૪.૦૯.૧૯૯૭ના તારીખના પત્ર દ્વારા એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને અગાઉ ચુ.પી.એસ.ઈ.બી.ને અપાયેલી પર્યાવરણીય મંજૂરી ડંકન્સને હસ્તાંતરિત કરવા માટે લખ્યું હતું, જેથી પ્રોજેક્ટને મંજૂરી આપતી વખતે પર્યાવરણના અવક્ષય સામેના સંરક્ષણાત્મક ઉપાયો ડંકન્સ દ્વારા અમલમાં મૂકી શકાય.

૬. એમ/એસ ડંકને સુધારેલ ઈ.આઈ.એ. અહેવાલ અને ડી.પી.આર. તા. ૨૫.૦૧.૧૯૯૬ના રોજ એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ રજૂ કર્યા હતા અને તે પણ જાણ કરવામાં આવ્યું હતું કે ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ.ની વધારેલી ક્ષમતાવાળો પ્રકલ્પ ડંકન્સને હસ્તાંતરિત કરવો જરૂરી હતો. વિષયક તા. ૨૫.૦૧.૧૯૯૬ અને ૧૮.૦૬.૧૯૯૮ના પત્રોને અનુસરીને એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ તા. ૨૭.૦૭.૧૯૯૮ના રોજ ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ. માટે પર્યાવરણીય મંજૂરી ડંકન્સને હસ્તાંતરિત કરી હતી, આ શરતે કે અગાઉ આપવામાં આવેલી પર્યાવરણીય મંજૂરીમાં નિર્ધારિત શરતો તથા પર્યાવરણના સંરક્ષણ માટે ભવિષ્યમાં નિર્ધારિત થતી અન્ય કોઈ શરતો હોય તો તે ડંકન્સ દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં આવશે. સી.ઈ.એ.એ પણ પોતાના તા. ૧૪.૦૬.૨૦૦૦ના પત્ર દ્વારા પ્રકલ્પના અમલીકરણ માટે ટેકનો-આર્થિક મંજૂરી ડંકન્સને આપી હતી.

૭. ડંકન્સે પણ થોડું કામ હાથ ધરીને આ યોજના છોડી દીધી હતી અને તેની જગ્યાએ અપીલકર્તા - અલકનંદા હાઇડ્રો પાવર કંપની લિમિટેડ (એ.એચ.પી.સી.એલ.) આવી હતી. ત્યારબાદ એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ. શ્રીનગર હાઇડ્રો ઇલેક્ટ્રિક પ્રોજેક્ટને

અપાયેલ પર્યાવરણીય મંજૂરી તેના પક્ષે હસ્તાંતરિત કરવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી. આ વિનંતી એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા અનુકૂળ રીતે વિચારવામાં આવી હતી અને તા. ૨૭મી માર્ચ ૨૦૦૬ના સંદેશ ક્રમાંક જે-૧૨૦૧૧/૬/૯૬/ આઈ.એ.-૧ દ્વારા, સક્ષમ સત્તાધિકારીની મંજૂરીથી કરવામાં આવે છે એવું જણાવતાં, એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ પર્યાવરણીય મંજૂરી એ.એચ.પી.સી.એલ.ના પક્ષે હસ્તાંતરિત કરી હતી.

૮. પ્રથમ પ્રતિવાદીએ થોડા અન્ય લોકો સાથે મળીને ઉપરોક્ત આદેશ રદ કરવા માટે અને તા. ૨૭.૦૭.૧૯૯૯ તથા ૨૭.૦૩.૨૦૦૬ ના પત્રોમાં ઉલ્લેખિત ૩૩૦ મેગાવોટની વધારેલી ક્ષમતા સંબંધિત સી.બી.આઈ. તપાસ માંગતા નૈનીતાલ સ્થિત ઉત્તરાખંડ વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી (જાહેર હિત અરજી) ક્રમાંક ૧૩૭/૨૦૦૯ દાખલ કરી હતી. એ.એચ.પી.સી.એલ. વિરુદ્ધ હાઈડ્રો પાવર પ્રોજેક્ટનું બાંધકામ બંધ કરાવવા તેમજ અન્ય અનુસંગિક રાહતો માટે પણ દિશાનિર્દેશ માંગી લેવામાં આવ્યો હતો. રિટ અરજીનો નિકાલ તા. ૧૯.૦૪.૨૦૧૧ ના રોજ એ.એચ.પી.સી.એલ.ને ઉત્પાદન ક્ષમતામાં થયેલા વધારા અને બંધની ઊંચાઈમાં થયેલા વધારા માટેની મંજૂરી બાબતે વિશિષ્ટ નિર્ણય મેળવવા એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ જવા દિશાનિર્દેશ સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને ત્રણ મહિનાની અવધિમાં નિર્ણય લેવા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. જોકે, અદાલતે નોંધ્યું હતું કે વર્ષ ૧૯૮૫ માં એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા મંજૂરી પહેલેથી જ આપવામાં આવી હતી, જે ૨૦૦ મેગાવોટ વીજ ઉત્પાદન અને

૬૩ મીટર ઊંચાઈના બંધના બાંધકામ માટે એ.એચ.પી.સી.એલ.ના પક્ષે હસ્તાંતરિત થયેલી હતી. અદાલતે વધુમાં આદેશ કર્યો હતો કે ઉક્ત ઊંચાઈ સુધીના બંધના બાંધકામ અને ૨૦૦ મેગાવોટ ઉત્પાદન ક્ષમતા સુધીનું બાંધકામ બંધ કરવામાં આવશે નહીં, પરંતુ તે મર્યાદા કરતાં વધુનું બાંધકામ માત્ર એમ.ઓ.ઈ.એફ. પાસેથી મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ આગળ વધારી શકાશે.

૯. વડી અદાલતના નિર્દેશ મુજબ એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ સમગ્ર મામલાનો પુનઃવિચાર કર્યો અને તા. ૦૩.૦૮.૨૦૧૧ના વિશિષ્ટ નિર્ણય દ્વારા સ્પષ્ટતા કરી કે એ.એચ.પી.સી.એલ.ના હિતમાં તા. ૨૭.૦૩.૨૦૦૬નું હસ્તાંતરણપત્ર ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ. માટે હતું. તેનો કાર્યકારી ભાગ નીચે મુજબ છે:—

આ બાબતની મંત્રાલય દ્વારા સમીક્ષા કરવામાં આવી છે અને એ સ્પષ્ટ કરવાનું છે કે પ્રોજેક્ટની પર્યાવરણીય મંજૂરી તા. ૩ મે, ૧૯૮૫, જે ઉત્તર પ્રદેશ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ (યુ.પી.એસ.ઈ.બી.) ના નામે હતી, તેને આ મંત્રાલયના પત્ર ક્રમાંક ૧૨૦૧૧/૬/૯૬-આઈ.એ.-૧ તા. ૨૭.૭.૧૯૯૯ દ્વારા એમ/એસ. ડન્કન્સ નોર્થ હાઇડ્રો પાવર કંપની લિમિટેડના નામે હસ્તાંતરિત કરતી વખતે (નકલ સંલગ્ન), મંત્રાલયે ૨૦૦ મેગાવોટ (૪X૫૦ મેગાવોટ) થી ૩૩૦ મેગાવોટ (૫X૬૬ મેગાવોટ) સુધીની વધારેલી ક્ષમતા તથા સંબંધિત પરિમાણો, જેમ કે સૌથી ઊંડી પાયાથી બંધની ઊંચાઈમાં ૭૩ મીટરથી ૮૦ મીટર સુધીનો ફેરફાર અને એફ.આર.એલ. માં ઈ.એલ. ૬૦૪.૦ મીટરથી ૬૦૫.૫ મીટર સુધીનો ફેરફાર, તેની પણ સમીક્ષા કરી હતી. મંત્રાલયે એ પણ નોંધ્યું હતું કે ડૂબક્ષેત્રમાં ૩૦૦ હેક્ટરથી

૩૨૪.૦૭૪ હેક્ટર સુધી ફેરફાર થયો હતો, જોકે વનજમીન યથાવત્ રહી હતી, એટલે કે તા. ૧૫ એપ્રિલ, ૧૯૮૭ મુજબ ૩૩૮.૩૬ હેક્ટર, જે પ્રોજેક્ટ માટે અંતિમ વનજમીન ગણાશે. તેથી, પ્રોજેક્ટ માટે અંતિમ પરિમાણો નીચે મુજબ છે:—

- ૧) જળમગ્ન વિસ્તાર – ૩૨૪.૦૭૪ હેક્ટર
- ૨) ફેરવટ માટેની વનજમીન – ૩૩૮.૮૬ હે.
- ૩) ક્ષમતા – ૩૩૦ એમડબલ્યુ (૪ X ૮૨.૫ એમડબલ્યુ)
- ૪) સૌથી ઊંડી પાયાની સપાટીએથી બંધની ઊંચાઈ – ૯૦ મી.
- ૫) નદીના પટના સ્તર માટે બંધની ઊંચાઈ – ૬૬ મીટર
- ૬) એફ.આર.એલ. – ઇ.એલ. ૬૦૫.૫ મી
- ૭) એમડીડીએલ – ઇએલ ૬૦૩.૦ મી
- ૮) ડેમના શીર્ષ માર્ગનું સ્તર – ૬૧૧.૦ મી

ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં રાખીને, મને આ સ્પષ્ટ કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે કે આ મંત્રાલયના પત્ર ક્રમાંક જે-૧૨૦૧૧/૬/૯૬-આઈએ_૧ તા. ૨૭મી માર્ચ, ૨૦૦૬ દ્વારા ડી.એચ.પી.સી.એલ. પાસેથી અલકનંદા હાઈડ્રો પાવર કંપની લિમિટેડ (એ.એચ.પી.સી.એલ.) ને પર્યાવરણ મંજૂરીનું હસ્તાંતરણ ઉપરોક્ત પરિમાણો સાથે ૩૩૦ મેગાવોટ ક્ષમતાનું છે. મંત્રાલયે વધુમાં સી.ઈ.એ. દ્વારા મંજૂર મુજબ એકમોમાં ૬ X ૫૫ મેગાવોટમાંથી ૪ X ૮૨.૫ મેગાવોટમાં થયેલ ફેરફારની પણ નોંધ લીધી છે.

આ બાબતને સક્ષમ સત્તાધિકારીની મંજૂરી પ્રાપ્ત છે.

૧૦. વન અને પર્યાવરણ મંત્રાલયે વડી અદાલતના નિર્દેશ મુજબ સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરી હોવા છતાં, અહીંના પ્રથમ પ્રતિવાદીએ ડૉ. ભારત ઝુંઝૂનવાલા સાથે મળીને તા. ૦૯.૦૮.૨૦૧૧ના રોજ નૈનીતાલ સ્થિત ઉત્તરાખંડની વડી અદાલત સમક્ષ તા. ૦૩.૦૮.૨૦૧૧ના આદેશને પડકારતી રિટ અરજી (જનહિત અરજી) ક્રમાંક ૬૮ ની ૨૦૧૧ દાખલ કરી હતી.

૧૧. વડી અદાલતે રિટ અરજીનો નિકાલ કરતાં એ.એચ.પી.સી.એલ.ને નિર્દેશ કર્યો હતો કે તા. ૨૭.૦૧.૧૯૯૪ની અધિસૂચનાની અનુસૂચિ જમાં ઉલ્લેખિત દસ્તાવેજો એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ રજૂ કરે અને મંત્રાલયને પણ અધિસૂચનામાં કલ્પાયેલ મુજબ જાહેર સુનાવણી યોજવા માટે પગલાં લેવા નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં, એ પણ આદેશિત કરવામાં આવ્યું હતું કે નોટિસમાં એવો ઉલ્લેખ હોવો જોઈએ કે જાહેર સુનાવણી ધારી દેવી મંદિરના પરિસરમાં આપવામાં આવશે અને પૌરી ગઢવાલના કમિશનર જાહેર સુનાવણી વખતે હાજર રહે. વધુમાં, અદાલતે એ પણ નોંધ્યું હતું કે બાંધકામનું કામ ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં આગળ વધી ચૂક્યું હતું અને કોઈપણ તબક્કે ૨૦૦ મેગાવોટ ક્ષમતા ધરાવતા પ્રકલ્પના બાંધકામ અંગે કોઈ વાંધો લેવામાં આવ્યો ન હતો અને તેથી બાંધકામ રોકવામાં આવ્યું નહોતું; તેમ છતાં, એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે તે એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા લેવાયેલ નિર્ણયના આધીન રહેશે.

૧૨. ઉપરોક્ત ચુકાદાથી વ્યથિત થયેલ એ.એચ.પી.સી.એ, પ્રકલ્પને ૨૦૦ મેગાવોટ માટે ૩.૦૫.૧૯૮૫ના રોજ પર્યાવરણીય મંજૂરી આપવામાં આવી હતી

અને ત્યારબાદ ૩૩૦ મેગાવોટ માટે એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા ૧૫.૪.૧૯૮૭ના રોજ તથા સી.ઈ.એ. દ્વારા ૧૮.૧૨.૧૯૮૭ના રોજ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, અને ત્યારપછી પ્લાનિંગ કમિશન દ્વારા ૨૯.૧.૧૯૮૮ના રોજ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, તેવી સ્થિતિમાં ૨૭.૦૧.૧૯૯૪ની ઈ.આઈ.એ. સૂચનાની લાગુ પડતાશ અંગેનો મૂળ પ્રશ્ન ઉઠાવી આ અપીલ દાખલ કરી છે.

૧૩. એસ.એલ.પી. (સિવિલ) નં. ૩૬૨ ઓફ ૨૦૧૨ માંથી ઉદ્ભવેલી સિવિલ અપીલમાં પ્રતિવાદી નં. ૧ અને ૨ એ પણ વડી અદાલતના તા. ૩.૧૧.૨૦૧૧ના આદેશ તથા સમીક્ષા અરજિપૈ આપવામાં આવેલા તા. ૫.૧૨.૨૦૧૧ના આદેશને પડકારતા એસ.એલ.પી. (સિવિલ) નં. ૫૮૪૯-૫૮૫૦ ઓફ ૨૦૧૨ દાખલ કરી હતી અને એવો દાવો કર્યો હતો કે તેઓએ ૨૦૦ એમ.ડબલ્યુ. માટે આપવામાં આવેલી પર્યાવરણીય મંજૂરીને પડકારેલી નહોતી એવો વડી અદાલતે નોંધેલો નિષ્કર્ષ ખોટો હતો. તેઓ એ પણ ઈચ્છતા હતા કે ઈ.આઈ.એ. અધિસૂચના ૨૦૦૬માં નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું, જેમાં જાહેર સુનાવણી યોજવાનો સમાવેશ થાય છે, પાલન ન થાય ત્યાં સુધી યોજનાકાર્ય રોકી દેવામાં આવે.

૧૪. શ્રી એમ.એલ. લાહોટી, અપીલકર્તા – એએચપીસીએલ તરફથી હાજર રહેલા વિધાવંત વકીલે રજૂ કર્યું કે તા. ૨૭.૦૧.૧૯૯૪ ની ઈ.આઈ.એ. સૂચના (જેમા તા. ૦૭.૦૭.૨૦૦૪ સુધી સુધારા કરવામાં આવ્યા છે) માત્ર ભાવિ પ્રભાવથી જ કાર્યરત થશે અને તે પણ ફક્ત તેવા પ્રકલ્પો માટે જ, જે કે તો 'નવા' હોય અથવા વર્તમાન પ્રકલ્પના 'વિસ્તાર અથવા આધુનિકીકરણ' તરીકે ૧૯૯૪ ની સૂચના

પછી પ્રસ્તાવિત થયેલા હોય. વિધાવંત વકીલે આ અદાલતના નર્મદા બચાવો આંદોલન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય (૨૦૦૦) ૧૦ એસસીસી ૬૬૪ ના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરી રજૂ કર્યું કે આ સૂચના માત્ર ભાવિ પ્રભાવથી જ કાર્યરત થશે. વિધાવંત વકીલે દર્શાવ્યું કે શ્રીનગર હાઇડ્રો પ્રોજેક્ટ જેવા પ્રકલ્પોની બાબતમાં, જ્યાં ન તો વિશાળ સ્થળાંતર સંકળાયેલું હોય અને ન જ ગંભીર પર્યાવરણ સંબંધિત અસરો હોય, ત્યાં જાહેર સુનાવણીને સૂચનાની સ્પષ્ટીકરણાત્મક નોંધના પરિચ્છેદ ૪ દ્વારા સ્પષ્ટપણે અપવાદરૂપ રાખવામાં આવી હતી. વધુમાં, એમ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે પ્રકલ્પનું ૨૦૦ મેગાવોટથી ૩૩૦ મેગાવોટ સુધીનું વિસ્તરણ વર્ષ ૧૯૮૭ માં, સૂચના જારી થવા પહેલાં, મંજૂર કરવામાં આવ્યું હતું અને તેથી ૧૯૯૪ ની મૂળ ઈ.આઈ.એ. પણ લાગુ પડતી નથી. વધુમાં, એમ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે ૨૦૦૪ નો સુધારા અધિનિયમ ૭૭, સ્પષ્ટીકરણ સાથે તથા પ્રવેશ ક્રમાંક ૩૧ અને ૩૨ એમ બંને સાથે, "નવા નિર્માણ પ્રકલ્પો" અને "નવા ઔદ્યોગિક એસ્ટેટો"ને તેના વ્યાપક્ષેત્રમાં લાવવા માટે એકસાથે સમાવી લેવાયો હતો. વિધાવંત વકીલે દર્શાવ્યું કે જ્યાં સુધી હાઇડ્રો પ્રોજેક્ટોની બાબત છે, તેઓ ઉપરોક્ત નવા સમાવિષ્ટ બંને પ્રવેશોથી આવરી લેવાતા નથી, કારણ કે ૧૯૯૪ ની સૂચનાની શરૂઆતથી જ હાઇડ્રો પાવર પ્રોજેક્ટો અનુસૂચિ ૧ ના નિયમ ૨ હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યા છે અને તેથી આ રીતે ઉમેરાયેલ સ્પષ્ટીકરણ પણ લાગુ પડતું નથી. પરિણામે, 'પ્લિનથ લેવલ'નો ખ્યાલ પણ લાગુ પડતો નથી, કારણ કે તે સ્પષ્ટીકરણની લાગુ પડતાની સાથે સંકળાયેલો

છે.

૧૫. વિદ્વાન વકીલે વધુમાં એ પણ દર્શાવ્યું કે પર્યાવરણીય મંજૂરી અન્યથા પણ એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના તા. ૦૩.૦૮.૨૦૧૧ના વિશિષ્ટ નિર્ણયના પ્રકાશમાં જારી કરવામાં આવી હતી, જેમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે એ.એચ.પી.સી.એલ.ના હિતમાં તા. ૨૭.૩.૨૦૦૬નું હસ્તાંતરણ પત્ર ૩૩૦ એમ.ડબલ્યુ. માટે હતું. પોતાના દલીલના સમર્થનમાં વિદ્વાન વકીલે આ અદાલતના લાફાર્જ ઉમિયમ માઈનિંગ (પી) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૨૦૧૧) ૭ એસ.સી.સી. ૩૩૮ માં આપેલા ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કર્યો. વિદ્વાન વકીલે એ પણ દર્શાવ્યું કે પ્રશ્નમાં રહેલો પ્રકલ્પ ત્રણ દાયકાથી પણ વધુ સમય પહેલાં કલ્પિત કરવામાં આવ્યો હતો. આજની તારીખે પ્રકલ્પ લગભગ પૂર્ણ થવાની સ્થિતિમાં છે અને રૂ. ૪૦૦૦ કરોડથી વધુનું રોકાણ કરવામાં આવી ચૂક્યું છે અને તેથી આ તબક્કે જાહેર સુનાવણી યોજવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઉદ્ભવતો નથી. વધુમાં, એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે રાજ્ય સરકારે સ્થાનિક રહેવાસીઓ, જાહેર પ્રતિનિધિઓ, ગ્રામ પંચાયત, દુકાનદારો, મંદિરના પૂજારીઓ, ટ્રસ્ટ, ભક્તો વગેરેના મતો જાણી લીધા હતા અને તેમના મતોને ધ્યાનમાં લઈને, એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ પ્રકલ્પ માટે પર્યાવરણીય મંજૂરી તેમજ વન મંજૂરી પણ મંજૂર કરી હતી.

૧૬. એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ ૨૫.૭.૨૦૧૨ના રોજ દાખલ કરાયેલા પ્રત્યુત્તર સોગંદનામામાં જણાવ્યું હતું કે, પ્રશ્નાધીન યોજનાને વર્ષ ૧૯૮૫માં પર્યાવરણીય મંજૂરી આપવામાં આવી હતી અને તેથી તે ૧૯૯૪ની ઈ.આઈ.એ. અધિસૂચના

અથવા ૨૦૦૬ની ઈ.આઈ.એ. અધિસૂચના, જેણે ૧૯૯૪ની ઈ.આઈ.એ. અધિસૂચનાનું સ્થાન લીધું હતું, તેના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે નહીં. વધુમાં, એવું પણ જણાવાયું હતું કે યોજનાનું બાંધકામ પહેલેથી જ પ્રગતિના અગ્રિમ તબક્કામાં હતું અને તેથી જાહેર સુનાવણી માત્ર ઔપચારિકતા પૂરતી જ રહેત, કારણ કે જાહેર સુનાવણીનો હેતુ અસરગ્રસ્ત લોકોની ચિંતાઓ જાણવાનો અને તેમની ચિંતાઓને યોગ્ય રીતે યોજનાના પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન આયોજન (ઈ.એમ.પી.)માં સમાવી લેવાનો છે અને ચિંતાઓને સમાવી લીધા પછી તથા ઈ.એમ.પી.માં પુનરીક્ષણ/સુધારો કર્યા પછી જ અંતિમ ઈ.એમ.પી. યોજનાને પર્યાવરણીય મંજૂરી આપવા માટે એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવતું. તેથી, એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ એવો અભિગમ અપનાવ્યો છે કે, યોજનાને પર્યાવરણીય મંજૂરી પહેલેથી જ વર્ષ ૧૯૮૫માં, પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ તથા ૧૯૯૪ની ઈ.આઈ.એ. અધિસૂચના અમલમાં આવે તે પહેલાં આપી દેવામાં આવી હોવાથી, કોઈ જાહેર સુનાવણી આવશ્યક નહોતી.

૧૭. શ્રી લહોટીએ વધુમાં નિર્દેશ કર્યો કે જ્યાં સુધી ધારી દેવી મંદિરના મુદ્દાનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી સંયુક્ત સમિતિએ આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ. યોજનાને અનુસરીને મંદિરનું ઉન્નયન કરવું સર્વોત્તમ વિકલ્પ હોવાનું સમર્થન અને ભલામણ કરી હતી અને એવું નિષ્કર્ષ કાઢ્યું હતું કે મંદિર સમિતિ, પૂજારી, સ્થાનિક રહેવાસીઓ તેમજ સ્થાનિક કાનૂની સત્તાધિકારીઓ વચ્ચે તેને વ્યાપક સ્વીકાર્યતા પ્રાપ્ત છે. શીખેલ વકીલે મક સંચાલન અંગે પણ વિસ્તૃત દલીલો રજૂ કરી અને રજૂઆત કરી કે તેમણે

પર્યાવરણીય સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ ૫ હેઠળ સૂચવાયેલા નિર્દેશોનું મોટા પાયે પાલન કર્યું છે. કેચમેન્ટ વિસ્તાર સારવાર યોજનાના મુદ્દે પણ દલીલો રજૂ કરવામાં આવી અને રજૂ કરવામાં આવ્યું કે રૂપિયા ૨૨.૩૦ કરોડની રકમ વર્ષ ૨૦૦૭-૦૮ દરમિયાન જ વન વિભાગમાં જમા કરાવવામાં આવી હતી. વધુમાં, એ બાબત પણ દર્શાવવામાં આવી કે એ.એચ.પી.સી.એલ.એ કેચમેન્ટ વિસ્તારમાં પ્રભાવિત લોકોને પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન માટે અંદાજે રૂપિયા ૪૦ કરોડ ખર્ચા હતા. ગ્રીનબેલ્ટ વિકાસ માટે, એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે રૂપિયા ૨.૩૦ કરોડની રકમ એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા ઉત્તરાખંડ રાજ્યને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી હતી. તેથી, શીખેલ વકીલે રજૂઆત કરી કે પ્રતિવાદીઓ પ્રકલ્પની પૂર્ણાહુતિમાં અનાવશ્યક અડચણ ઊભી કરી રહ્યા છે અને આ વાદપ્રક્રિયા જાહેર હિતમાં નહીં પરંતુ પ્રતિવાદીઓના ખાનગી હિતને આગળ વધારવા માટે છે.

૧૮. રિટ અરજિયદ્વિ કરાયેલા નિવેદનો તેમજ પડકારાયેલ ચુકાદો અને પક્ષકારોની દલીલપત્રિકાઓનું અવલોકન કરતાં અમે સૂચવી શકીએ છીએ કે, વડી અદાલત સમક્ષ મુખ્યત્વે ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રશ્ન જાહેર સુનાવણીની આવશ્યકતા અંગેનો હતો અને એ બાબતનો પણ હતો કે શું ૩૩૦ મેગાવોટ ક્ષમતા ધરાવતા પ્રકલ્પના નિર્માણ માટે મંજૂરી આપવામાં આવી હતી કે નહીં. આ અદાલતે નર્મદા બચાવો આંદોલન કેસમાં (ઉપરોક્ત) એવો ઠરાવ કર્યો છે કે ૧૯૯૪ ની સૂચના માત્ર ભાવિપ્રભાવી રીતે જ લાગુ પડે છે; કોઈપણ દૃષ્ટિએ, આ કેસ સંબંધે એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા લેવાયેલા નિશ્ચિત વલણ અને એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા તા.

૦૩.૦૮.૨૦૧૧ ના રોજ પસાર કરાયેલા આદેશોને ધ્યાનમાં લેતા પર્યાવરણીય મંજૂરી વિવાદનો વિષય બની શકતી નથી, અને તે આદેશોને અનુવર્તી મંજૂરી તરીકે પણ ગણાવી શકાય. એસ.એચ.ઇ.પી., એ નોંધવું યોગ્ય છે, એક ચાલુ પ્રકલ્પ છે, જેને પર્યાવરણીય મંજૂરી વર્ષ ૧૯૮૫ માં જ આપવામાં આવી હતી અને વન મંજૂરી વર્ષ ૧૯૮૭ માં આપવામાં આવી હતી. વધુમાં, લગભગ ૯૫ % કામ પહેલેથી જ પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું છે અને લગભગ રૂ. ૪,૦૦૦ કરોડ ખર્ચાઈ ચૂક્યા છે. જો જાહેર સુનાવણી આવશ્યક ગણાત, તો તે પર્યાવરણીય મંજૂરી આપતા પહેલાં જ યોજાવવી જોઈતી હતી. જાહેર સુનાવણીનો હેતુ, એ નોંધવું જરૂરી છે, અસરગ્રસ્ત લોકોને ચિંતાઓ જાણવા અને તેમની ચિંતાઓને યોગ્ય રીતે ઇ.એમ.પી. માં સમાવેશ કરવાનો છે અને તે ચિંતાઓના સમાવેશ તથા યોજનાના પુનરાવલોકન/ફેરફાર પછી જ અંતિમ ઇ.એમ.પી. પર્યાવરણીય મંજૂરી આપવા માટે એમ.ઓ.ઇ.એફ. સમક્ષ રજૂ થવાની હોય છે. વર્તમાન કેસમાં, પર્યાવરણીય મંજૂરી વર્ષ ૧૯૮૫ માં આપવામાં આવી હતી અને પ્રકલ્પ ચાલુ પ્રકલ્પ છે, જે હવે પૂર્ણતાની નજીક છે, અને તેથી આ તબક્કે જાહેર સુનાવણી દ્વારા કોઈ હેતુ સિદ્ધ થવાનો નથી. વિવિધ સમિતિઓના અહેવાલો અને તા. ૩.૫.૨૦૧૩ ના અહેવાલમાંથી પણ અમે નોંધીએ છીએ કે તેઓએ મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ, પૂજારીઓ અને સ્થાનિક વિસ્તારના રહેવાસીઓને મળ્યા હતા, અને જાહેર સુનાવણી ન યોજવા બાબતે તેમણે કોઈ આક્ષેપ ઉઠાવ્યો ન હતો. વધુમાં, ઉત્તરાખંડ રાજ્યએ પણ ક્યારેય જાહેર સુનાવણી માટે આગ્રહ કર્યો નહોતો અને મંદિર સત્તાધિકારીઓ

તરફથી કોઈ ફરિયાદ પ્રાપ્ત થઈ નહોતી અથવા ઉપાસકોએ ત્યાં કોઈ જાહેર સુનાવણી ન યોજવામાં આવી હોવા અંગે કોઈ ફરિયાદ નોંધાવી નહોતી. તેથી, એમ.ઓ.ઈ.એફ. ને જાહેર સુનાવણી યોજવાનો નિર્દેશ આપતો વડી અદાલતનો આદેશ અમે રદ કરીએ છીએ.

૧૯. અમને જણાય છે કે નવી દિલ્હી સ્થિત નેશનલ ગ્રીન ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ વાટીપક્ષના એક સમૂહ દ્વારા કેટલીક કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવતાં આ વાદપ્રક્રિયામાં એક નવું પરિમાણ ઉમેરાયું છે. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે પણ, ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના રોજ, પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૫ હેઠળ પ્રદાન કરાયેલ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, એ.એચ.પી.સી.એલ.ને કેટલાક પર્યાવરણીય મુદ્દાઓ પર ધ્યાન આપવા નિર્દેશ આપતો કામબંધ આદેશ પસાર કર્યો હતો, જેમાં (૧) ઇન્ટેક દ્વારા તૈયાર કરાયેલ યોજનાના અનુસંધાને ધારી દેવી મંદિરને વધુ ઊંચાઈએ સ્થાપિત કરવું (૨) વિવિધ મક નિકાલ સ્થળોએ રિટેન્શન વોલ, ઢાળો, કોમ્પેક્ટિંગ અને ટેરેસિંગ વગેરેની સુવિધા પૂરી પાડી મકનું જાળવણ અને સંચાલન કરવું (૩) હરિત પટ્ટો વિકસાવવો (૪) જળાગમ વિસ્તાર ઉપચાર (૫) સુપાના કવેરીનું પુનઃસ્થાપન હાથ ધરવું (૬) લઘુત્તમ પર્યાવરણીય પ્રવાહ જાળવવો વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો.

૨૦. ત્યારબાદ બીજા પ્રતિવાદી અને કેટલાક અન્ય લોકોએ એ.એચ.પી.સી.એલ. વિરુદ્ધ કેટલાક કડક આદેશોની પ્રાર્થના કરતાં અપીલ નં. ૯/૨૦૧૧ દ્વારા એન.જી.ટી. સમક્ષ અભિગમ કર્યો. જોકે, એન.જી.ટી. દ્વારા એમ.ઓ.ઈ.એફ. ને

આઠ અઠવાડિયાની અંદર અંતિમ નિર્ણય લેવા માટે દિશા આપતાં તે અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો. એન.જી.ટી. દ્વારા આપવામાં આવેલી મુદતમાં એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા કોઈ નિર્ણય લેવામાં આવ્યો નહોતો, જેના પરિણામે એ.એચ.પી.સી.એલ. એ કલમ ૫ હેઠળના દિશાનિર્દેશો રદ કરવા અને એ.એચ.પી.સી.એલ. ને પ્રકલ્પના બાંધકામનું કાર્ય ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવા માટે એન.જી.ટી. સમક્ષ એમ.એ. નં. ૧૦૩/૨૦૧૨ દાખલ કરી.

૨૧. ટ્રિબ્યુનલ (એન.જી.ટી.) એ ૦૭.૦૮.૨૦૧૨ના રોજ પોતાની તરફથી અપાયેલ સમયમર્યાદામાં મામલો ન નિકાળી શક્યા અંગે વ્યથા વ્યક્ત કરીને અરજીનો નિકાલ કર્યો. એ.એચ.પી.સી.એલ.એ રજૂ કર્યું કે ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ની નોટિસમાં નિર્ધારિત કરાયેલ તમામ આવશ્યકતાઓનું તેણે પાલન કર્યું હોવા છતાં, વિનાકારણે પ્રોજેક્ટ અટકાવી રાખવામાં આવ્યો, જેના કારણે તેને ભારે આર્થિક નુકસાન થયું. એ.એચ.પી.સી.એલ.એ એવી દિશા આપવા પણ પ્રાર્થના કરી કે એન.જી.ટી.માંથી તમામ કેસો આ અદાલતમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવે જેથી અપીલ સાથે તેમની સુનાવણી થઈ શકે. પરિણામે, તે બધા સંબંધિત મામલાઓ આ અદાલતમાં આ કેસમાં સ્થાનાંતરિત કરવામાં આવ્યા અને આ અપીલો સાથે તેમની સુનાવણી કરવામાં આવી.

૨૨. જ્યારે મામલો સુનાવણી માટે આવ્યો ત્યારે અમે એમઓઈએફના સચિવને પૂછ્યું હતું કે તેના તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ ના આદેશમાં નિર્ધારિત કરેલ શરતોનું પ્રોજેક્ટ પ્રવર્તકે પાલન કર્યું છે કે નહીં. મે ૧૯૮૫ માં અપાયેલી પર્યાવરણીય

મંજૂરીમાં તેમજ તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ ના આદેશમાં નિર્ધારિત કરેલ શરતોનું પ્રોજેક્ટ પ્રવર્તકે પાલન કર્યું છે કે નહીં તેની તપાસ કરવા માટે ડૉ. બી.પી. દાસની અધ્યક્ષતામાં સમિતિ એમઓઈએફ દ્વારા રચવામાં આવી હતી અને ઓગસ્ટ ૨૦૧૨ ના દાસ સમિતિના અહેવાલની નકલ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી છે.

૨૩. અલખનંદા, ભાગીરથી અને ગંગાની અન્ય ઉપનદીઓના પર્યાવરણીય પ્રવાહ અંગે બી.કે. ચતુર્વેદી સમિતિના આંતરિમ અહેવાલ તેમજ અંતિમ અહેવાલનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં આ યોજનાનો પણ કેટલાંક અંશે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. દાસ સમિતિના અહેવાલની નોંધ લીધા બાદ અને બંને પક્ષના વિધાવાન વકીલોને સાંભળ્યા પછી, આ અદાલતે એવો વિચાર કર્યો કે એમ.ઓ.ઈ.એફ. તેમજ રાજ્ય સરકારના અધિકારીઓનો સમાવેશ કરતી સંયુક્ત ટીમની રચના કરવી યોગ્ય રહેશે, જેથી પ્રશ્નાધીન યોજના વિસ્તારનું સ્થળ પર નિરીક્ષણ કરી શકાય અને એ પણ પરીક્ષણ કરી શકાય કે યોજના પ્રસ્તાવકે મે ૧૯૮૫ની પર્યાવરણીય મંજૂરીમાં નિર્ધારિત બધી શરતોનું તેમજ એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના આદેશનું પાલન કર્યું હતું કે નહીં, જેમાં ધારી દેવી મંદિરના સંરક્ષણના મુદ્દાનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. સંયુક્ત ટીમને દ્વિતીય પ્રતિવાદીને પણ સુનાવણીની તક આપવાનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. લાંબા સમયથી બાકી રહેલા વિવિધ મુદ્દાઓને શાંતપણે અંતિમ નિરાકરણ અને અંતિમતા આપવાના હેતુથી અમે એવો માર્ગ અપનાવ્યો છે.

૨૪. સંયુક્ત દળમાં પ્રોફેસર આર. રમેશ, નેશનલ સેન્ટર કોસ્ટલ ઝોન

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, ચેન્નાઈ, શ્રી ગંભીર સિંહ, મુખ્ય વન સંરક્ષક, ગઢવાલ, પ્રોફેસર આર. શક્તિવકિવેલ, ઇન્ટરનેશનલ વોટર મેનેજમેન્ટ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, શ્રી લલિત કપૂર, નિયામક, એમ.ઓ.ઈ.એફ. અને ડૉ. અરુણ કુમાર, સી.એસ.ઓ., એ.એચ.ઈ.સી., આઈ.આઈ.ટી. રૂડકી, સમિતિના અધ્યક્ષ તરીકે સામેલ હતા. આ પ-સભ્યોની સમિતિએ ૧લી અને ૨જી મે, ૨૦૧૩ના રોજ કચરો નિકાલ સ્થાનો સહિત પ્રોજેક્ટ સ્થળની મુલાકાત લીધી અને દ્વિતીય પ્રતિવાદી તથા એ.એચ.પી.સી.એલ.ની પણ રજૂઆત સાંભળી. સમિતિએ ધારી દેવી મંદિર સ્થળની પણ મુલાકાત લીધી અને ટ્રસ્ટીઓ, પૂજારીઓ તથા ધારી ગામના થોડા રહેવાસીઓને મળી. સમિતિએ જળાગમ વિસ્તારની પણ મુલાકાત લીધી. સમિતિએ તપાસ કરી કે શું એ.એચ.પી.સી.એલે મે, ૧૯૮૫ની પર્યાવરણ મંજૂરીમાં નિર્ધારિત શરતોનું તેમજ એપ્રિલ, ૧૯૮૭ની વન મંજૂરીમાં નિર્ધારિત શરતોનું પાલન કર્યું હતું કે નહીં. સમિતિએ આ પણ તપાસ્યું કે શું એ.એચ.પી.સી.એલે પર્યાવરણ (સુરક્ષા) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ની કલમ ૫ હેઠળ તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના પત્ર દ્વારા સંપ્રેષિત શરતોનું પાલન કર્યું હતું કે નહીં, તેમજ ધારી દેવી મંદિર સંબંધિત મુદ્દાઓની પણ તપાસ કરી. સમિતિએ, ઉપરોક્ત તમામ પાસાઓ પર વિચારણા કર્યા બાદ, તા. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ના રોજ પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો. તેનો કાર્યકારી ભાગ નીચે મુજબ છે:

"૨. મે, ૧૯૮૫ ની પર્યાવરણીય મંજૂરીમાં નિર્ધારિત શરતોનું પાલન.

૧. આસપાસના વિસ્તારોમાં વૃક્ષોનું અવિચારી કાપકામ અટકાવી શકાય તે માટે

બાંધકામના તબક્કે બળતણ લાકડું ઉપલબ્ધ કરાવવું જોઈએ. તેથી, અંદાજિત બજેટમાં યોગ્ય રીતે વધારો કરવો જોઈએ.

એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા જાણ કરવામાં આવી છે કે તેમણે પોતાના ઠેકેદાર મારફતે પ્રોજેક્ટના તમામ કામદારોને રસોઈ માટે ગેસ પુરો પાડવા માટે વ્યવસ્થા કરી છે. રસોઈની જરૂરિયાત માટે તમામ ઠેકેદારોના કામદારો દ્વારા અંદાજે ત્રણથી ચારસો સિલિન્ડરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ગેસ ઉપલબ્ધ ન હોય તેવા સંજોગોમાં મર્યાદિત પ્રસંગોએ કેરોસિનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. રસોઈ કરવા અથવા અન્ય કોઈ હેતુ માટે બળતણ લાકડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. કોઈપણ આકસ્મિક આવશ્યકતા ઉપસ્થિત થાય તેવા કિસ્સામાં ઠેકેદાર દ્વારા અધિકૃત સરકાર/વન વિભાગોમાંથી લાકડું ખરીદવામાં આવે છે.

૨. જળાગમ વિસ્તારમાં આવેલ ગંભીર રીતે ધોવાઈ ગયેલા વિસ્તારોની ઓળખ કરીને, પ્રથમ તબક્કામાં બાંધકામ કાર્યો સાથે સમકાલીન રીતે સમયબદ્ધ માટી સંરક્ષણ કાર્યક્રમ હાથ ધરવો જોઈએ. જળાગમ વિસ્તાર ઉપચાર યોજનાઓ તાત્કાલિક રીતે તૈયાર કરવામાં આવવી જોઈએ.

ઉત્તરાખંડ વન વિભાગે સીએટી યોજનાઓ અને હરિત પટ્ટાના મુદ્દા અંગેની સ્થિતિ રજૂ કરી છે અને તે અનુબંધક - ૨ તરીકે મૂકવામાં આવી છે.

ઉત્તરાખંડ વન વિભાગ તેના ચાર વિભાગો, એટલે કે, નરેન્દ્રનગર, રુદ્રપ્રયાગ, ગઢવાલ અને સિવિલ-સોયમ પૌરી વન વિભાગ મારફતે સીએટી યોજના અમલમાં મૂકી રહ્યો છે. પાંચ વર્ષના સમયગાળા માટે સીએટી યોજનાનો પ્રસ્તાવિત ખર્ચ

રૂ.૨૨.૦૩ કરોડ હતો, જે એએચપીસીએલ દ્વારા ત્રણ હપ્તામાં (છેલ્લો એપ્રિલ ૨૦૦૮માં) નોડલ અધિકારી પાસે જમા કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેમણે અનુસરે આ રકમ ભારત સરકાર પાસેના કેમ્પા ફંડમાં હસ્તાંતરિત કરી હતી. ૨૦૧૦માં, પ્રસ્તાવિત કાર્યોના અમલીકરણ માટે આ નાણા ઉત્તરાખંડ સરકારની કેમ્પા સોસાયટી પાસે હસ્તાંતરિત કરવામાં આવ્યા હતા.

એકરૂપતા લાવવા અને ભાગીદારી પદ્ધતિમાં સીએટી યોજનાઓને અંતિમ સ્વરૂપ આપવા માટે દિશાનિર્દેશો પ્રદાન કરવા હેતુસર, ઉત્તરાખંડના પી.સી.સી.એફ.એ પત્ર ક્રમાંક ૨૩૮/પી.એ. અને ખા-૨૦૨૩/૧૩-૨(૨) તા. ૨૫ માર્ચ ૨૦૧૧ દ્વારા ભાગીદારી પદ્ધતિમાં સીએટી યોજનાઓના અમલીકરણ માટે માર્ગદર્શિકા જારી કરી હતી. સીએટી યોજનાઓની સમીક્ષા માટેનો સર્વાંગી માળખો ચુકે કેમ્પાની સ્ટિયરિંગ કમિટીએ તેની ૩જી બેઠકમાં તા. ૧૬ મે ૨૦૧૧ના રોજ મંજૂર કર્યો હતો. વધુમાં, પી.સી.સી.એફ.એ કચેરી સ્મૃતિપત્ર ક્રમાંક ૧૭૪/૧૩-૨(૨) તા. ૦૩.૦૮.૨૦૧૧ દ્વારા સીએટી યોજનાના અમલીકરણ માટે પ્રોજેક્ટ મેનેજમેન્ટ યુનિટ (પી.એમ.યુ.)ની રચના અંગે પ્રારંભિક માર્ગદર્શિકા જારી કરી હતી. સીએટી યોજના માટેની રકમ મૂળ પ્રસ્તાવ મુજબ ફાળવવામાં આવી રહી છે. તેમ છતાં, વન વિભાગના સંબંધિત વિભાગો દ્વારા ખરીદીના નિયમો, ૨૦૦૮નું પાલન કરીને ભાગીદારી પદ્ધતિમાં સૂક્ષ્મ યોજનાઓ તૈયાર કરવામાં આવી રહી છે.

ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત તથ્યોના અનુસંધાને, સીએટી યોજના અમલ માટેનો પૂર્વતૈયારી તબક્કો વર્ષ ૨૦૧૧-૧૨ દરમિયાન શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો, જેના અંતર્ગત

સ્થળોની ઓળખ, ગામ સમુદાયો સાથે પરામર્શ, પીઆરએ પદ્ધતિ દ્વારા સૂક્ષ્મ-યોજનાઓની તૈયારી અને જનજાગૃતિ અભિયાનો હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા. વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ દરમિયાન, પૂર્વતૈયારી પ્રવૃત્તિઓ સાથે નર્સરી ઉછેર અને પૂર્વગામી માટીકામ હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા. સીએટી યોજના માટે કુલ ૧૩૩ ગામોની ઓળખ કરવામાં આવી છે અને વિભાગવાર તેનું વિતરણ આ મુજબ છે: નરેન્દ્રનગર વન વિભાગ - ૪૦ ગામો, રુદ્રપ્રયાગ વન વિભાગ - ૪૧ ગામો, ગઢવાલ વન વિભાગ - ૨૧ ગામો અને સિવિલ-સોયમ પૌરી વન વિભાગ - ૩૧ ગામો. આ ૧૩૩ ગામોમાંથી ૭૬ ગામો માટે સૂક્ષ્મ-યોજનાઓ તૈયાર કરવામાં આવી છે અને સૂક્ષ્મ-યોજનાઓની તૈયારીની વિભાગવાર સ્થિતિ આ મુજબ છે: રુદ્રપ્રયાગ વન વિભાગ - ૩૪ ગામો, ગઢવાલ વન વિભાગ - ૨૧ ગામો અને સિવિલ સોયમ પૌરી વન વિભાગ - ૩૧ ગામો. નાણાકીય વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ દરમિયાન ૧૦ ગામોમાં સૂક્ષ્મ-યોજનાઓનો અમલ શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો અને વર્તમાન નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન આ હેતુસર અંદાજે ૬૦ ગામોને આવરી લેવામાં આવી રહ્યા છે.

નર્સરી પ્રવૃત્તિઓ વિભાગ સ્તરે પસંદ કરવામાં આવી છે. તમામ સૂક્ષ્મ-યોજનાઓ પૂર્ણ થયા પછી છોડની વાસ્તવિક આવશ્યકતા જાણી શકાય તેવી અપેક્ષા છે. અંદાજના આધારે નરેન્દ્રનગર વન વિભાગમાં પહેલેથી જ નર્સરીઓમાં રોપાઓ ઉછેરવામાં આવી રહ્યા છે - ૧.૫ લાખ રોપાઓ, રુદ્રપ્રયાગ વન વિભાગ - ૫.૪ રોપાઓ, ગઢવાલ વન વિભાગ - ૧.૦ રોપાઓ અને સિવિલ-સોયમ પૌરી વન

વિભાગ - ૧.૩ રોપાઓ. આ નર્સરીઓ દ્વારા આવકક્ષેત્રમાં આવેલી આયોજનબદ્ધ ગામોની સૂક્ષ્મ-યોજનાના આધારે વનીકરણ હાથ ધરવામાં આવી રહ્યું છે.

આ પ્રોજેક્ટ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અંદાજપત્ર હેઠળ નાણાકીય વર્ષો ૨૦૧૧-૧૨ અને ૨૦૧૨-૧૩ દરમિયાન વિભાગ દ્વારા અત્યાર સુધી કુલ રૂ. ૪૬.૨૨ લાખની રકમ ખર્ચવામાં આવી છે.

અન્ય નાણાકીય સ્ત્રોતો, એટલે કે ૧૩મી ફાઇનાન્સ કમિશન અને એફ.ડી.એ. વગેરેમાંથી મળેલા ભંડોળ ઉપરાંત, ઉત્તરાખંડના વન વિભાગે પ્રકલ્પના જલાગમ વિસ્તારમાં ૮૮૨ હેક્ટર વિસ્તારનો ઉપચાર કર્યો છે તેમજ ૮૧ ચેક ડેમ અને ૧૦ જળકુંડોના નિર્માણ કર્યા છે।

૩. યોજનાક્ષેત્રમાં વિશાળ પાયે વનીકરણ હાથ ધરવું જોઈએ અને જળાશયની પરિધિના ચોતરફ ૫૦ મીટર પહોળી હરિત પટ્ટી ઊભી કરવી જોઈએ.

વનીકરણ બાબતે જવાબ ઉપર જણાવ્યા મુજબ ૨ માં સમાન રહ્યો છે.

વર્ષ ૧૯૮૭માં આપવામાં આવેલી વન મંજૂરી પછી, ભારતીય વન સંરક્ષણ અધિનિયમ (૧૯૮૦) અનુસાર પ્રતિપૂર્તિ વનીકરણ ઉત્તર પ્રદેશના લલિતપુર જિલ્લામાં (તે સમયના સંયુક્ત રાજ્યમાં) ૩૪૭ હેક્ટર વિસ્તાર ખાતે પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું.

જૂન ૨૦૧૨માં વન વિભાગ દ્વારા છ વર્ષમાં અમલમાં મૂકવા માટે રૂપિયા ૬૫૨.૪૯ લાખની પૂરી પાડવામાં આવેલી અંદાજિત રકમના આધારે, એ.એચ.પી.સી.એલે શ્રીનગર એચ.ઈ.પી.ના જળાશયની કિનારીના પરિઘ આસપાસ હરિત પટ્ટો ઊભો

કરવા માટે ઓગસ્ટ ૨૦૧૨માં રાજ્યના વન વિભાગ પાસે પ્રથમ વર્ષની રૂપિયા ૨૦૩.૬ લાખની અનુમાનિત જોગવાઈ જમા કરાવી હતી.

રાજ્ય વન વિભાગ શ્રીનગર જલવિદ્યુત પ્રકલ્પ ડિસે. ૨૦૧૩/જાન્યુ. ૨૦૧૪માં કાર્યાન્વિત થવાની અપેક્ષા રાખે છે અને જળાશય ભરાયા પછી જ તેઓ ડૂબ વિસ્તારમાંથી ઉપર આવેલ સ્થળની જરૂરિયાત, પ્રજાતિઓની પસંદગી, જમીનકાર્યોના પ્રકાર વગેરેનું મૂલવણું કરી તે મુજબ હરિત પટ્ટો ઉભો કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે. તેથી તેઓ જળાશયનું કામ પૂર્ણ થઈ જાય અને તે ભરાઈ જાય ત્યાર પછી જ હરિત પટ્ટા સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે. ખાનગી જમીનમાં હરિત પટ્ટાના વિકાસ માટેનું કામ જમીનમાલિકો સાથેની ભાગીદારી આધારિત પદ્ધતિ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવશે.

૪. જળાગમ વિસ્તારમાં જળાશયની પરિધિના ઢોળાવોની સ્થિરતા માટે ઈજનેરી તથા જૈવિક ઉપાયો દ્વારા યોજનાઓ ઘડવા ભૂ-આકૃતિવિજ્ઞાન સંબંધિત અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવે.

ભારતીય ભૂસ્તરીય સર્વેક્ષણ (જી.એસ.આઈ.) ને ભૂ-આકારાત્મક અભ્યાસો હાથ ધરવા માટેની એજન્સી તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવી છે. કુલ ૯ ગામોની ઓળખ કરવામાં આવી છે. આ ગામો ડુંગ્રીપંથ, સેન્ડ્રી, ધારી, કાલિયાસૌર, ગંડાસુ, ફરાસુ, મહરગાંવ, પાપરસુઅંડ અને મલિયાસુ છે. ૭ ગામો અંગેના અભ્યાસો પૂર્ણ થઈ ગયા છે. ૫ ગામો, એટલે કે ડુંગ્રીપંથ, સેન્ડ્રી, ધારી, કાલિયાસૌર, ગંડાસુ માટે ભલામણો પ્રાપ્ત થઈ છે અને તેનો એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા અમલ કરવામાં

આવ્યો છે. એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, જળાશયના કિનારી વિસ્તારના મકાનોના સ્થળાંતર સંબંધિત ભલામણોનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે. બાકી રહેલા અહેવાલો જી.એસ.આઈ. તરફથી ટૂંક સમયમાં પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષા છે.

ગ્રીન બેલ્ટ વિસ્તારના ઇજનેરી અને જૈવિક પાસાઓને આવરી લેતા ઉપાયો રાજ્ય વન વિભાગ દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવી રહ્યા છે.

૫. સૂચવેલ સુરક્ષા ઉપાયોના અસરકારક અમલીકરણની દેખરેખ રાખવા માટે પર્યાવરણ વિભાગની સલાહ-મશવરા સાથે એક નિરીક્ષણ સમિતિની રચના કરવી જોઈએ.

એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના પ્રાદેશિક કાર્યાલય, લખનૌ સમક્ષ અર્ધવાર્ષિક પાલન અહેવાલો રજૂ કરવામાં આવતા રહ્યા છે. પ્રાદેશિક કાર્યાલયે પણ સમયાંતરે પરિયોજનાના સ્થળની મુલાકાત લીધી છે. એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા નિયુક્ત ડૉ. બી.પી. દાસની જૂન ૨૦૧૧ની સમિતિ, ડૉ. જે.કે. શર્માની જૂન ૨૦૧૨ની સમિતિ, ડૉ. બી.પી. દાસની ઓગસ્ટ ૨૦૧૨ની સમિતિ તેમજ એન.જી.ટી. દ્વારા નિયુક્ત શ્રી એ.ડી.એન. રાવની ડિસેમ્બર ૨૦૧૨ની સમિતિએ પરિયોજનાના સ્થળની મુલાકાત લીધી છે અને અહેવાલો રજૂ કર્યા છે.

સમિતિનો મત છે કે એ.એચ.પી.સી.એલ.એ બાંધકામ દરમિયાન અને બાંધકામ પછી પાણીની ગુણવત્તા, જલજીવ વૈવિધ્યતા, કિનારી વિસ્તારમાં ભૂસ્ખલન, પ્રવાહ આવક અને પ્રવાહ જાવક, જળસ્તર અને ઝરણાઓ પર થતી અસરો જેવા

વિવિધ પરિમાણો અંગે યોજનાનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ અને તેના અહેવાલો રાજ્ય સરકાર તથા એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને નિયમિત રીતે રજૂ કરવા જોઈએ.

રાજ્ય સ્તરે ટેખરેખની એવી પ્રણાલી હોવી જોઈએ, જેના પાસે અનુકૂળનશીલ વ્યવસ્થાપન અમલમાં મૂકવા માટેનો માહિતીભંડાર ઉપલબ્ધ હોય અને આવી ટેખરેખ પ્રકલ્પથી પ્રભાવિત સમાજના સહકારથી કરવામાં આવી શકે.

૩. એપ્રિલ, ૧૯૮૭ ની વન મંજૂરી (એફ.સી.) માં નિર્ધારિત શરતોનું પાલન.

૧. જમીનની કાનૂની સ્થિતિ યથાવત્ રહેશે.

કોઈ ફેરફારની જાણ કરવામાં આવી નથી.

૨. પ્રતિપૂર્તિ વનીકરણ સમકક્ષ બિન-વન જમીન પર હાથ ધરવામાં આવશે.

ભારતીય વન સંરક્ષણ અધિનિયમ (૧૯૮૦) મુજબ વળતરરૂપ વનીકરણ, વર્ષ ૧૯૮૭માં મંજૂર કરાયેલ વન મંજૂરી બાદ, ઉત્તર પ્રદેશના લલિતપુર જિલ્લામાં (તત્કાલીન સંયુક્ત રાજ્ય) ૩૪૭ હે. વિસ્તારમાં પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું.

૩. રાજ્ય સરકાર સમક્ષ રજૂ કરાયેલ યોજનાનુસાર વિસ્થાપિતોનું પુનર્વસન કરવામાં આવશે.

જલમગ્નતા વિસ્તારમાં કોઈ માનવીય વિસ્થાપિતો ન હોવાથી રાજ્ય સરકારે કોઈ પુનર્વસન યોજના તૈયાર કરી નહોતી. તેમ છતાં, ડુંગ્રિપંથ, સેન્દ્રી, ધારી, કાલિયાસૌર, ગંદાસૂ, ફરાસૂ, મહરગાંવ, પાપરસૂ અને મલિયાસૂ તરીકે ઓળખાયેલા ૯ ગામો માટે ભૂ-આકૃતિશાસ્ત્રીય અભ્યાસો હાથ ધરવા એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા ભારતીય ભૂગર્ભ સર્વેક્ષણ (જી.એસ.આઈ.)ની

નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, જળાશયના કિનારી વિસ્તારમાં આવેલા મકાનોના સ્થાનાંતરણ બાબતે જી.એસ.આઈ. તરફથી અત્યાર સુધી પ્રાપ્ત થયેલ ભલામણોનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે. બાકીના અહેવાલો જી.એસ.આઈ. તરફથી ટૂંક સમયમાં પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષા છે.

ડૂબ વિસ્તારમાં આવતું ધારી દેવી મંદિર અંગે અલગથી અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે.

૪. પ્રકલ્પ સત્તાધિકારી ઇંધણ લાકડાના ડેપો સ્થાપિત કરશે અને બાંધકામ મજૂરો તથા કર્મચારીઓને ઇંધણ લાકડું નિઃશુલ્ક પૂરું પાડવામાં આવશે, અથવા તેની કિંમત કર્મચારીઓ અને મજૂરોને ચૂકવવાના પગાર અને મજૂરીમાંથી કપાત કરવામાં આવશે.

એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા જાણ કરવામાં આવી છે કે પ્રકલ્પના તમામ કામદારોને રસોઈ ગેસ પૂરું પાડવા માટે તેમણે સ્થાનિક ગેસ પુરવઠાકર્તા સાથે જરૂરી વ્યવસ્થા કરી છે. રસોઈની જરૂરિયાતો માટે તમામ કોન્ટ્રાક્ટરોના કામદારો દ્વારા અંદાજે ત્રણથી ચારસો સિલિન્ડરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ગેસ ઉપલબ્ધ ન હોય તેવા પ્રસંગે મર્યાદિત સંજોગોમાં કેરોસીનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. રસોઈ અથવા અન્ય કોઈ હેતુ માટે ઇંધણ લાકડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી. કોઈ તાત્કાલિક આવશ્યકતા ઊભી થાય તેવા સંજોગોમાં કોન્ટ્રાક્ટર દ્વારા અધિકૃત સરકારી/વન વિભાગો પાસેથી લાકડું ખરીદવામાં આવે છે.

૪. ઈપી (અધિનિયમ) ૧૯૮૬ ની કલમ ૫ હેઠળ તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ ના પત્ર દ્વારા સંપ્રેષિત શરતોનું પાલન.

૧. ધારી દેવી મંદિરની ધાર્મિક પવિત્રતા અને સ્વરૂપ જળવાઈ રહે તે માટે આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ., એક સંરક્ષણ સ્થાપત્યકાર, સ્થાનિક મંદિર સમિતિ અને જી.એસ.આઈ.ના પ્રતિનિધિ સાથેના સહકારથી સુધારેલ યોજના તૈયાર કરવામાં આવશે. યોજનામાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એનું પરીક્ષણ કરવું જોઈએ કે જે શિલાખંડ પર દેવતાનું મંચ બાંધવામાં આવ્યું છે તેના એક ભાગને, તથા જે શિલાખંડ તેની પૃષ્ઠભૂમિરૂપે હતો તેને, વધુ ઊંચાઈ પર એવી રીતે સ્થાપિત કરવામાં આવે કે જે મૂળ આધારશિલા પરથી તેને ઊંચે ઉઠાવવામાં આવે છે, તેની સાથે તેનો સંપર્ક જળવાયેલો રહે.

૨. ઉપર નિર્ધારિત મુજબ સુધારેલી યોજના તૈયાર કરવામાં આવ્યા પછી જ ધારી દેવી મંદિર ખાતે બાંધકામ ફરી શરૂ કરવામાં આવશે.

એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ., મંદિર સમિતિ અને જિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા સાથેના સહયોગથી મંદિરની સુધારેલ યોજના તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને તે મો.ઈ.એફ. સમક્ષ ૧૨.૦૮.૨૦૧૧ના રોજ રજૂ કરવામાં આવી હતી તથા કલમ ૫ ની નોટિસના પેરા ૧૪(૨) ની જોગવાઈઓ મુજબ કાર્યોના અનુસરણ માટે મો.ઈ.એફ. ને ૦૮.૦૨.૨૦૧૨ના રોજ વધુમાં જાણ કરવામાં આવી હતી.

પૂર્વવર્તી સમિતિઓ, જેઓએ ૧૬-૧૭મી જૂન, ૨૦૧૨ અને ૨૮-૩૦મી ઓગસ્ટ,

૨૦૧૨ દરમિયાન સ્થળોની મુલાકાત લીધી હતી, તેમજ બી.કે. ચતુર્વેદી સમિતિનો એપ્રિલ ૨૦૧૩નો અહેવાલ, તમામે આઈએનટીએસીએચ યોજનાનુસાર મંદિરના કામોના નિર્માણની ભલામણ કરી હતી. સમિતિએ મંદિરના સ્થળની મુલાકાત લીધી અને જાણવા મળ્યું કે મંચ ઊંચો કરવાનો કામ બાંધકામની અત્રિમ અવસ્થામાં હતો, જેમાં મંદિરના પૂજારી અને ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા કેટલાક ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા.

૩. નદીના કિનારે આવેલા કચરા-ઢોળાવને નદીમાં ૨૫૦૦ થી ૩૦૦૦ ઘનમીટર/સેકન્ડના પૂરપ્રવાહને અનુરૂપ ઉચ્ચ પૂર સપાટીથી ૧ મીટર ઉપર સુધીની, ઓછામાં ઓછી ૧-૨ મીટર ઊંચાઈ ધરાવતી અવરોધક દીવાલ દ્વારા પૂરતું સંરક્ષણ આપવામાં આવશે.

૪. હાલ નિકાલ કરવામાં આવેલ અવશિષ્ટ માટીના ઢગલાનો ઢોળાવો આશરે ૪૦-૪૫૦ છે અને તેને સમતલ બનાવી ૩૫૦ સુધી લાવવામાં આવશે. દિવાલો ભાગરૂપે મહત્તમ ૨ મીટર ઊંચાઈ સુધી બાંધવામાં આવશે અને જુલાઈ ૨૦૧૧ પહેલાં, જ્યારે ચોમાસાના વરસાદની તીવ્રતા વધે છે, ત્યારે સપાટી સુરક્ષા સાથે ઉપર સુધી પૂર્ણ કરવામાં આવવી જરૂરી છે. ગંભીર રીતે ઊભા અવશિષ્ટ માટીના ઢોળાવમાં ધસારો અને સરકાવાને રોકવા તથા અવશિષ્ટ માટીનો પ્રવાહ નદીમાં જતો અટકાવવા માટે આ ઉપાય યોગ્ય માનવામાં આવે છે. દિવાલનું નિર્માણ લગભગ ૧ કિમીના વિસ્તારમાં ત્રણ મુખ્ય સ્થળો, એટલે કે બંધ, ગાદ દૂર કરવાની તળાવડી અને વીજગૃહ ખાતે કરવામાં આવશે. આથી પૂરતું પર્યાવરણીય સંરક્ષણ પ્રાપ્ત થશે.

પ. જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં ખોદકામમાંથી નીકળેલ ઢગલો સંકુચિત કરવામાં આવશે અને ટેરેસો બનાવવામાં આવશે.

રાજ્ય વન વિભાગ દ્વારા મંજૂર કરાયેલ યોજનાનુસાર, યોજના વિસ્તારમાં મલબા નિકાલ માટે ૧૦ સ્થળો છે, જેમાંથી માત્ર સ્થળ ક્રમાંક ૮ અને ૯ કાયમી છે અને બાકીના ફક્ત બાંધકામની અવધિ માટેના અસ્થાયી છે. કુલ ૬૬.૧ લાખ ઘન મીટર મલબાનો અંદાજ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેમાંથી ૧૬.૭૯ લાખ ઘન મીટર મલબાનો ઉપયોગ બેક ફિલિંગના હેતુસર કરવામાં આવ્યો છે. વધુમાં, મલબા સ્થળ ક્રમાંક ૬, ૭ અને ૧૦માંથી ૧૨.૫ લાખ ઘન મીટર મલબાનો ઉપયોગ બેક ફિલિંગ માટે કરવામાં આવે તેવી કલ્પના કરવામાં આવી છે. જમીન આકારણી અને ગ્રેડિંગ માટે સ્થળ ક્રમાંક ૩ (૨.૦૧ લાખ ઘન મીટર), ૪ (૪.૨૨ લાખ ઘન મીટર), ૬ (૪.૯૬ લાખ ઘન મીટર), ૭ (૨.૩૯ લાખ ઘન મીટર), ૮ (૮.૮ લાખ ઘન મીટર), ૯ (૧૨.૪૮ લાખ ઘન મીટર) અને ૧૦ (૨.૭૭ લાખ ઘન મીટર) ખાતે કુલ ૩૭.૬૨ લાખ ઘન મીટર બાકી રાખવાની યોજના છે. એએચપીસીએલ દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતી મુજબ, આજદિન સુધી કુલ મલબા ઉપયોગનો અંદાજ આશરે ૪૪% છે.

વર્ષ ૨૦૧૧-૧૨ અને ૨૦૧૨-૧૩ માટે ઉત્તરાખંડ રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલ પાણીની ગુણવત્તાના પરિમાણો (તાપમાન, પી.એચ., વિલયિત ઓક્સિજન, જૈવિક ઓક્સિજન માંગ) નો, અલકનંદામાં રુદ્રપ્રયાગ ખાતે, અર્થાત્ શ્રીનગર પ્રોજેક્ટના ઉપરવાસમાં, તથા અલકનંદામાં

દેવપ્રયાગ ખાતે, અર્થાત્ શ્રીનગર પ્રોજેક્ટના નીચેવાસમાં, કરાયેલ માપનોની સમીક્ષા દર્શાવે છે કે પ્રોજેક્ટના નિર્માણકાર્યની પ્રવૃત્તિના કારણે પાણીની ગુણવત્તાના પરિમાણોમાં અત્યંત નગણ્ય ફરક છે.

ઢાળનું સમતલીકરણ અને પાદ દિવાલો તાત્કાલિક સ્થળોએ બાંધવામાં આવ્યા છે/મરામત હેઠળ છે. કેટલીક બાંધકામ સામગ્રી સ્થળ નં. ૬ પર સંગ્રહિત છે અને કામ પૂર્ણ થયા પછી તે દૂર કરવાની યોજના છે. બેચિંગ પ્લાન્ટ હવે દૂર કરવામાં આવ્યો હોવાથી સ્થળ નં. ૪માંથી માટી ચોમાસા, ૨૦૧૩ પહેલાં દૂર કરવાની યોજના છે. સ્થળ નં. ૭માંથી માટી હાલમાં દૂર કરવામાં આવી રહી છે. ઢાળનું સમતલીકરણ, ટેરેસિંગ, પાદ દિવાલો સ્થળ નં. ૮ અને ૯ પર પૂર્ણ કરવામાં આવશે, જ્યાં ઘણો નિકાલ કાયમી બનવાનો છે.

મક નિકાલ સ્થળો ૪, ૬, ૭, ૮ અને ૯ ના ઢોળાવના કોણો એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા માપવામાં આવ્યા હતા અને નીચે મુજબ અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે: ૪ – ૨૧૦/૨૫૦, ૧૮૦/૩૩૦, સ્થળ ૬ – ૨૮૦/૨૮૦, ૩૨૦/૩૨૦, સ્થળ ૭ – ૩૩૦/૨૮૦, ૩૭૦/૩૬૦/૨૭૦, સ્થળ ૮ – ૩૧૦, ૩૨૦, સ્થળ ૯ – ૩૫૦/૩૬૦/૩૫૦/૩૭૦, ૩૫૦/૩૨૦.

મલબા નિકાલ ક્ષેત્રોના ઢાળો (સ્થિરતા ખૂણો) આઈ.આઈ.ટી., રૂરકી દ્વારા નવેમ્બર ૨૦૦૮માં તૈયાર કરાયેલ "શ્રીનગર પ્રોજેક્ટના મલબા નિકાલ અને વ્યવસ્થાપન અંગેના અહેવાલ" ના પરિષ્દ ૧૮(૩), પાનું ક્રમાંક ૧૬ માં જુઓ તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. જોકે, એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના પત્રમાં ઢાળોને ૩૫૦ સુધી

સપાટ કરવા સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા માપવામાં આવેલા અને અહેવાલિત ઢાળો યોગ્ય હોવાનું જણાય છે.

પાવર હાઉસના સમક્ષ આવેલો માટીનો કોફરડેમ, પાવર હાઉસનું કામ પૂર્ણ થયા પછી, પાવર હાઉસમાંથી ટેલ વોટર ચેનલ મારફતે નદીમાં પાણી જોડવા માટે દૂર કરવાનો આયોજન કરવામાં આવેલ છે અને તેમાંથી મળતી માટીનો ઉપયોગ બેક ફિલિંગ તથા સૌંદર્યીકરણ માટે કરવામાં આવવાનો છે. તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ ની કલમ ૫ ની નોટિસમાં આ કોફરડેમનો પાવર હાઉસ સ્થાને મક નિકાલ સ્થળ નં. ૧૦ તરીકે સમાનાર્થી રીતે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. નિકાલ સ્થળ નં. ૧૦ પાવર હાઉસના કોફરડેમથી ઘણું પાછળ આવેલું છે અને તેનો નદીના પાણી સાથે કોઈ સંપર્ક નથી.

ચોમાસા દરમિયાન મક નિકાલ સ્થળોએ જે તમામ ટેકા ભીંતો નુકસાનગ્રસ્ત થઈ ગઈ છે, તેમનું સમારકામ એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા ખાસ કરીને તે સ્થળો માટે કરવું જોઈએ જ્યાં મક કાયમી ધોરણે સંગ્રહિત કરવામાં આવી રહ્યું છે.

એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા મંજૂર કરાયેલ મલબા નિકાલ યોજનાની સાથે વિવિધ સમયના તમામ મલબા નિકાલ સ્થળોના ફોટોગ્રાફો પરિશિષ્ટ – ૩ ખાતે મૂકવામાં આવ્યા છે.

૬. ઢોળાવો ૩૫° સુધી સમતલ કરવામાં આવે અને ઇરિછત ઊંચાઈની રિટેનિંગ દિવાલો દ્વારા સુરક્ષિત કરવામાં આવે ત્યાર પછી જ વાવેતર અને ગેબિયન દ્વારા યોગ્ય સંરક્ષણ કરવામાં આવવું જોઈએ. ત્યારબાદ, ઢોળાવના સંરક્ષણ માટે

વાવેતર ઉછેરવા ૧ મીટર જેટલું યોગ્ય માટીનું આવરણ પૂરું પાડવામાં આવશે.

૭. માટી-કચરાના નિકાલસ્થળ મુજબ પુનઃસ્થાપન યોજના લક્ષ્યાંકો સાથે તાત્કાલિક એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ રજૂ કરવી પડશે.

સ્થળોમાંથી કચરો સતત દૂર કરવાની પ્રક્રિયા અને બાંધકામની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોવાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તે પછી વૃક્ષારોપણ હાથ ધરવામાં આવશે એવી અપેક્ષા છે.

૮. પ્રકલ્પના બાંધકામની સાથે-સાથે હરિત પટ્ટાનો વિકાસ એકસાથે હાથ ધરવામાં આવશે.

જૂન ૨૦૧૨માં વન વિભાગ દ્વારા છ વર્ષમાં અમલીકરણ માટે રૂ. ૬૫૨.૪૯ લાખની આપેલ અંદાજિત રકમના આધારે, એ.એચ.પી.સી.એલ.એ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨માં શ્રીનગર એચ.ઈ.પી.ના જળાશયની કિનારીની આસપાસ હરિત પટ્ટો સર્જવા માટે પ્રથમ વર્ષનું રૂ. ૨૦૩.૬ લાખનું બજેટ રાજ્ય વન વિભાગમાં જમા કરાવ્યું છે.

રાજ્ય વન વિભાગને એવી અપેક્ષા છે કે શ્રીનગર જલવિદ્યુત પ્રકલ્પ ડિસે. ૨૦૧૩/જાન્યુ. ૨૦૧૪ માં કાર્યાન્વિત થશે અને જળાશય ભરાયા પછી જ વન વિભાગ દૂબ ક્ષેત્રથી ઉપરના સ્થળોની આવશ્યકતા, પ્રજાતિઓની પસંદગી, માટીના પ્રકારો વગેરેનું મૂલવણ કરીને તે મુજબ હરિત પટ્ટો ઊભો કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે. તેથી તેઓ જળાશય સંબંધિત કામો પૂર્ણ થઈ જાય અને તે ભરાઈ જાય ત્યાર પછી જ હરિત પટ્ટાની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવાનો ઇરાદો ધરાવે છે. ખાનગી જમીન પણ જમીન માલિકોની ભાગીદારીયુક્ત પદ્ધતિ દ્વારા હરિત પટ્ટાના વિકાસ માટે હાથ ધરવામાં આવશે.

૯. જિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા (જી.એસ.આઈ.) દ્વારા ભૂ-આકારવિજ્ઞાન સંબંધિત અભ્યાસોને ઝડપી બનાવવા અને બંધ કાર્યરત થાય તે પહેલાં ભલામણોના અમલીકરણ માટે, એ.એચ.પી.સી.એલ. જી.એસ.આઈ. સાથે અનુસરણ કરશે અને નિવારક પગલાં તાત્કાલિક હાથ ધરશે.

ભારતીય ભૂસ્તરીય સર્વેક્ષણ (જી.એસ.આઈ.) ને ભૂ-આકૃતિવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસો હાથ ધરવા માટે એજન્સી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી છે. કુલ ૯ ગામોની ઓળખ કરવામાં આવી છે. તે ડુંગ્રીપંથ, સેન્દ્રી, ધારી, કાલિયાસૌર, ગંડાસૂ, ફરાસૂ, મહરગાંવ, પાપરાસૂ અને માલિયાસૂ છે. ૭ ગામો માટેના અભ્યાસો પૂર્ણ થઈ ગયા છે. ૫ ગામો, એટલે કે ડુંગ્રીપંથ, સેન્દ્રી, ધારી, કાલિયાસૌર, ગંડાસૂ માટે ભલામણો પ્રાપ્ત થઈ છે અને એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા તેનો અમલ કરવામાં આવ્યો છે. એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, જળાશયના કિનારી વિસ્તારની અંદરના મકાનોના સ્થળાંતરણ અંગેની ભલામણોનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે. બાકી રહેલા અહેવાલો જી.એસ.આઈ. પાસેથી ટૂંક સમયમાં પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષા છે.

ગામ: ડુંગ્રીપંથ

જી.એસ.આઈ.ની ભલામણ મુજબ શ્રી હરી સંકર સિંહનું મકાન સ્થળાંતરિત કરવાનું છે - તેનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે. +૬૦૫.૯૦ અને ૬૧૧.૦૦ ની વચ્ચે આવેલો, ડુંગ્રીપંથ અને દિખોલી બંને ગામોને આવરી લેતો વિસ્તાર, જળાશયમાં પાણી ભરાયા પછી તરત જ સલામતીના દૃષ્ટિકોણથી નિરીક્ષણ હેઠળ રાખવો

જોઈએ – તે મુજબ નિરીક્ષણ કરવામાં આવશે. સી.એસ. બહુગુણાનું મકાન સુરક્ષિત સ્થળે સ્થળાંતરિત કરવાનું જરૂરી છે – તેનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે.

ગામ : સેન્દ્રી

રિજના બાહ્ય કિનારા નજીક સ્થિત સ્થિતિ જ ધરાવતા જ મકાનોને વધુ સુરક્ષિત સ્થળે સ્થળાંતરિત કરવાની જી.એસ.આઈ.ની ભલામણ – પાલન કરવામાં આવ્યું

ગામ – ધારી

ઘરો અને ઈ.એલ. + ૬૧૬.૦૦ સુધીની જમીનનું સ્થળાંતર/અધિગ્રહણ કરવું પડશે – પાલન કરવામાં આવ્યું

ગામ: કલિયાસૌર

મુખ્ય વસાહત જ્યાં સ્થિત છે તેવા ઢોળાવોની સ્થિરતાને જળાશયથી કોઈ મોટો ખતરો ઊભો થવાનો નથી – કોઈ કાર્યવાહી કરવી નહીં

ગામ ગાંડાસુ

ચોક્કસ સ્થળોએ ઢોળાવ માટે યોગ્ય ઉપચારાત્મક ઉપાયો ભલામણ કરવામાં આવી રહ્યા છે – ભલામણો પ્રાપ્ત થયા પછી કાર્યવાહી શરૂ કરી શકાય છે

ગામ: ફરાસુ

અભ્યાસો હાથ ધરવામાં આવ્યા છે, અહેવાલ હજી રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી.

ગામ મેહરગોન

અભ્યાસો હાથ ધરવામાં આવ્યા છે, અહેવાલ હજી રજૂ કરવામાં આવવાનો બાકી છે.

૧૦. સુપાના ખાણખોદ સ્થળના પુનઃસ્થાપનનું કામ, જે ભાગનો ઉપયોગ બાંધકામ સામગ્રીના સંગ્રહ માટે કરવામાં આવી રહ્યો છે તે ભાગને બાદ રાખીને, સમકક્ષ રીતે હાથ ધરવામાં આવશે.

સમિતિએ સ્થળ મુલાકાત પરથી નોંધ્યું કે બાંધકામ સામગ્રીનો સંગ્રહ લગભગ દૂર કરવામાં આવ્યો છે અને ખાલી કરાયેલ સ્થળમાં કચરો ભરવામાં આવી રહ્યો છે.

૧૧. એએચપીસીએલ અલકનંદા અને ભાગીરથી બેસિન પરના સંચિત પ્રભાવ મૂલ્યાંકન અંગે આઈઆઈટી રૂરકીના અભ્યાસના આધાર પર મંત્રાલય દ્વારા જે નક્કી કરવામાં આવશે તે મુજબ ન્યૂનતમ પર્યાવરણીય પ્રવાહ જાળવી રાખશે.

યોજનાના મંજૂર પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન આયોજન મુજબ, એ.એચ.પી.સી.એલ.ને આખા વર્ષ દરમિયાન બંધમાંથી નદીના જળપ્રવાહના વિભાગમાં ઓછામાં ઓછું ૫ ક્યુમેક પાણી છોડવું આવશ્યક છે.

પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે જૂન ૨૦૧૨માં જલવિદ્યુત યોજનાઓ અને પર્યાવરણીય પ્રવાહોને સંબંધિત મુદ્દા પર વિચારણા કરવા માટે શ્રી બી.કે. ચતુર્વેદીની અધ્યક્ષતામાં આંતર-મંત્રાલયી જૂથ (આઈ.એમ.જી.) ની રચના કરી હતી. સમિતિએ ઉપલબ્ધ મુજબ આઈ.આઈ.ટી. રૂરકી, વાઈલ્ડલાઈફ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ડિયા તથા અન્યના અહેવાલોને ધ્યાનમાં લીધા બાદ એપ્રિલ ૨૦૧૩માં પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો.

એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા આ બાબતે નિર્ણય લેવાય તેવી અપેક્ષા છે અને પાલન માટે યોગ્ય સમયે પ્રોજેક્ટના પ્રસ્તાવકને તે અંગે જાણ કરવામાં આવે.

૧૨. આ યોજનામાં આગળ વધતા પહેલાં અલકનંદા નદી કિનારા વિકાસ યોજના માટે એએચપીસીએલ દ્વારા આવશ્યક મંજૂરીઓ મેળવવામાં આવશે.

૧૩. એએચપીસીએલ ઉપરોક્ત દિશાનિર્દેશો અંગે સમયમર્યાદાઓ સાથે વિગતવાર કાર્યવાહી યોજના ઉત્તરાખંડ રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડના હિતમાં રૂ. ૧ કરોડની બેંક ગેરંટી સાથે રજૂ કરશે. એએચપીસીએલ દ્વારા પાલન ન કરવામાં આવે તેવી સ્થિતિમાં બેંક ગેરંટી જપ્ત કરવામાં આવશે.

એએચપીસીએલએ જાણ કરી કે પ્રસ્તાવિત યોજના પ્રોજેક્ટના મંજૂર ઇએમપી/ઇસીનો ભાગ નથી. આ એએચપીસીએલ તરફથી એક વધારાનો પ્રસ્તાવ હતો. તેમ છતાં, અત્યાર સુધી ન તો તે પ્રસ્તાવ અને ન તો તે બાબત હાથ ધરવામાં આવી છે.

જુલાઈ, ૨૦૧૧માં ઉત્તરાખંડ મારફતે રૂપિયા ૧ કરોડની બેંક ગેરંટી રજૂ કરવામાં આવી હતી.

પ. ટી.ઓ.આર. ૨: સમિતિ હાલની સ્થિતિએ યોજનાનું સંપૂર્ણ અને સર્વાંગી ચિત્ર પણ રજૂ કરશે.

એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા શ્રીનગર પ્રોજેક્ટના વિવિધ કાર્યોની તા. માર્ચ ૩૧, ૨૦૧૩ ની સ્થિતિએ ભૌતિક તથા નાણાકીય પ્રગતિનું નિવેદન આપવામાં આવ્યું છે અને તે અનુબંધક ૪ માં આપેલ છે. તેનો સાર નીચે મુજબ છે:

નાગરિક કાર્યો: ડાયવર્ઝન ટનલ, કોફર ડેમ્સ, ડેમ અને સ્પિલવે, હેડ રેસ ટનલ, ફોરબે ટાંક અને બાયપાસ ચેનલ, ચેનલ પરના પુલો, પેનસ્ટોક, પાવર હાઉસ

બિલ્ડિંગ, સ્વિચયાર્ડ ૧૦૦% પૂર્ણ થયેલ છે. મુંઝ કોટ નાળાના કોસ ડ્રેનેજ કાર્યો ૮૩% પૂર્ણ થયેલ છે.

જલ-યાંત્રિક કાર્યો : ડેમ અને જળપ્રવાહ માર્ગ, હેડ રેસ ટનલ, ફોરબે અને બાયપાસ તેમજ ડ્રાફ્ટ ટ્યુબ ૧૦૦% પૂર્ણ કરવામાં આવ્યા છે.

વિદ્યુત-યાંત્રિક કામો: ૩ એકમો ૧૦૦% પૂર્ણ કરવામાં આવ્યા છે જ્યારે એકમ ૪ પ્રગતિ હેઠળ છે.

૬.ટોરી૩: ધારી દેવી મંદિરના સંદર્ભમાં, જે જળાશયના જળમગ્ન વિસ્તારમાં આવનાર છે, સમિતિ ધારી દેવી મંદિરને તેની વર્તમાન સ્થાને કોઈ વિક્ષેપ વિના કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખી શકાય તે અંગે શ્રેષ્ઠ સંભવિત વિકલ્પ સૂચવશે.

તાજેતરના સમયમાં ઘણી સમિતિઓએ ધારી દેવી મંદિરના ડૂબાણના પ્રશ્નની તપાસ કરી છે અને ધારી દેવી મંદિર ડૂબાણમાં ન જાય તે માટેના અનેક વિકલ્પોનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. તે આ મુજબ છે:

ક) ઇન્ડિયન નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર આર્ટ એન્ડ કલ્ચરલ હેરિટેજ (ઇન્ટેક) ના વાસ્તુશિલ્પ વારસા વિભાગે ધારી દેવી મંદિર ટ્રસ્ટ, જિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા અને એએચપીસીએલ સાથે પરામર્શ કરીને સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧ માં એક યોજના તૈયાર કરી છે.

ખ) ડૉ. બી.પી. દાસ સમિતિએ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨માં ભલામણ કરી હતી કે "પરિચ્છેદ ૪.૨માં વર્ણવાયેલા પ્રબળ તકનીકી, સામાજિક, ધાર્મિક અને લાગણીસભર કારણોને ધ્યાને લેતાં, ખડકના ટેકરાને તે જ સ્થળે સુરક્ષિત રાખવા

તથા "મા ધારી દેવીની મૂર્તિ" ને તેની વર્તમાન સ્થિતિમાં જાળવી રાખવા માટે સૂકા ફૂવા જેવી રચના બાંધવાની શક્યતા વ્યવહારુ નથી. તેથી, સમિતિ ઇન્ટેકના પ્રસ્તાવ મુજબ મંદિરના પુનઃસ્થાપનના કાર્યો ચાલુ રાખવાની ભલામણ કરે છે".

ગ) બી.કે. ચતુર્વેદી આંતર-મંત્રાલય સમૂહ (આઈ.એમ.જી.), જેની નિમણૂક એપ્રિલ ૨૦૧૨માં નેશનલ ગંગા રિવર બેસિન ઓથોરિટી (એન.જી.આર.બી.એ.) ની ત્રીજી બેઠકના અનુસંધાનમાં કરવામાં આવી હતી, તેણે સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨માં પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો, જેમાં આઈ.એમ.જી.એ ભલામણ કરી હતી કે મંદિરને બચાવવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય સેન્ટ્રલ વોટર કમિશનના અધ્યક્ષ અને સેન્ટ્રલ ઇલેક્ટ્રિસિટી ઓથોરિટીના અધ્યક્ષ દ્વારા, તેના સભ્ય (હાઈડ્રો) મારફતે પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી, ડ્રિસભ્ય સમિતિની ભલામણ સ્વીકારવામાં હોવાનું જણાય છે. ડ્રિસભ્ય સમિતિએ નીચેનો વિકલ્પ તપાસ્યો હતો:

૧) કિનારાઓ પર ૬૧૧ મીટર સ્તર સુધી મંદિર અને આસપાસના ઘાટ તથા પ્રવેશ માર્ગની આજુબાજુ ઘેરાવ બાંધનું નિર્માણ.

૨) મંદિરની આસપાસ આશરે ૩૦ મીટર વ્યાસ અને ૧૮ મીટર ઊંચાઈ ધરાવતા કંકીટના ફૂવાનો બાંધકામ.

૩) નદીના ડાબા કિનારે આવેલા સુરક્ષિત સ્થળે મંદિરનું સ્થાનાંતરણ.

૪) મંદિરને તેના વર્તમાન સ્થળે સર્વોચ્ચ પૂરસ્તરથી ઉપર ઊંચું કરવું તથા એ જ સ્થળે મૂર્તિની સ્થાપના વધુ ઊંચી સપાટીએ કરવી, અને ડાબા કિનારેથી પગપાળા પુલ મારફતે મંદિર સુધી પહોંચની વ્યવસ્થા કરવી.

પ) હાલના બંધના ઉપરવાસમાં ૩૦ કિ.મી. લાંબી વીજ નહેર તથા વહેણ-વાળવા માટેના બંધનું નિર્માણ.

પ્રથમ ત્રણ વિકલ્પોના અમલીકરણની મર્યાદાઓ અને અશક્યતાને ધ્યાનમાં રાખીને, સમિતિએ ચોથો વિકલ્પ ભલામણ કર્યો, એટલે કે, "મંદિરને તેની વર્તમાન જગ્યાએ સર્વોચ્ચ પૂર સ્તરથી ઉપર ઊંચું ઉઠાવવું અને તે જ સ્થળે ઊંચી સપાટીએ મૂર્તિની સ્થાપના કરવી તથા ડાબા કિનારેથી પદયાત્રીઓ માટેના પુલ દ્વારા મંદિર સુધી પહોંચની વ્યવસ્થા કરવી."

આ સમિતિએ તા. મે ૦૨, ૨૦૧૨ ના રોજ ધારી દેવી મંદિરની મુલાકાત લીધી હતી અને ધારી દેવી મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ, પૂજારીઓ તથા ધારી ગામના એવા થોડા રહેવાસીઓ સાથે ચર્ચા કરી હતી, જેઓ મંદિરને સર્વોચ્ચ જળસ્તરથી ઉપર ઊંચું ઉઠાવવાના પક્ષમાં હતા. હકીકતમાં, સમિતિએ અવલોકન કર્યું હતું કે મંદિરનું ઊંચું મંચ નિર્માણના અગ્રિમ તબક્કામાં છે અને દેવમૂર્તિઓને ઊંચા સ્થાન પર સ્થાનાંતરિત કરવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. જે ટ્રસ્ટીઓ, પૂજારીઓ અને રહેવાસીઓ સાથે સમિતિએ ચર્ચા કરી હતી, તેમનો મત હતો કે ઊંચા સ્થાન પર મંદિરનું કામ વહેલી તકે પૂર્ણ થવું જોઈએ.

ડૉ. બી. ઝુંઝુનવાલાએ ધારી દેવી મંદિરને વધુ ઊંચાઈએ ખસેડવા અંગે આક્ષેપાત્મક આશંકાઓ વ્યક્ત કરી, કારણ કે તે "પૂજાના અધિકારો"ના વિરુદ્ધ છે. તેમણે વર્તમાન બંધના ઉપરવાસ વિસ્તારમાં ૩૦ કિ.મી. લાંબી વીજવાહિની નહેર અને વહેણ-વળાંક બંધના નિર્માણનો વિકલ્પ પ્રસ્તાવિત કર્યો.

૭. ટી.ઓ.આર. જ: સમિતિ ફોટોગ્રાફી/વિડિયોગ્રાફી દ્વારા પુરાવા એકત્રિત કરશે. સ્થળ મુલાકાત દરમિયાન લેવામાં આવેલા ફોટોગ્રાફો અનુબંધ – ૫ ખાતે ઉપલબ્ધ છે.

૮. ટીઓઆર ૫: સમિતિ શ્રી ભરત ઝૂનઝૂનવાલાને તેમની પત્ની તથા પ્રકલ્પના સમર્થક એટલે કે એએચપીસીએલના પ્રતિનિધિઓની હાજરી સાથે વ્યક્તિગત સુનાવણી આપશે, અને તેઓ ઉક્ત સમિતિ સમક્ષ તેમના અભિપ્રાયો તથા નોંધપાત્ર દસ્તાવેજો, જો કોઈ હોય, રજૂ કરશે.

સમિતિએ શ્રી ભરત ઝૂનઝૂનવાલાને, તેમની પત્ની તેમજ પ્રકલ્પ પ્રસ્તાવક (એ.એચ.ઈ.સી.) સાથે, ૦૧ મે, ૨૦૧૩ના રોજ વ્યક્તિગત સુનાવણી આપી અને ધીરજપૂર્વક સાંભળ્યા. શ્રી ભરત ઝૂનઝૂનવાલા દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલ મુદ્દાઓનું નિરાકરણ નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે:

ક. વિસ્તારની બહાર વીજશક્તિનું વેચાણ અવિભાજિત ઉત્તર પ્રદેશના સમયમાં વર્ષ ૧૯૮૫ અને ૧૯૮૭માં પરિયોજનાને મંજૂરીઓ આપવામાં આવી હતી. પરિયોજનાનો વીજશક્તિ ખરીદી કરાર ઉત્તર પ્રદેશ સરકારની ઉપયોગિતા સંસ્થા સાથે છે અને ઉત્પન્ન થયેલી વીજશક્તિના ૧૨% દરે મફત વીજશક્તિ ઉત્તરાખંડ સરકારને ઉપલબ્ધ થશે અને તે ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ ૨૦૦૦ સાથે સુસંગત છે.

ખ. ૧૯૮૫ની પર્યાવરણીય મંજૂરી સાથે જોડાયેલ શરતો સમિતિના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતી નથી. તે સુરક્ષાના હેતુસર પર્યાવરણ, વન અને હવામાન પરિવર્તન

મંત્રાલય સમક્ષ વિનંતી કરી શકે છે.

ક. સીએટી યોજના સીએટી યોજનાની સ્થિતિ ઉપર ઇસી અને એફસી મંજૂરી હેઠળ દર્શાવવામાં આવી છે.

ડિ. પ્રતિપૂરક વનીકરણ વનીકરણ અંગેની સ્થિતિ ઉપર એફ.સી. મંજૂરી હેઠળ ઉપર આપવામાં આવી છે.

ઇ. હરિત પટ્ટો હરિત પટ્ટા અંગેની સ્થિતિ ઉપર ઇસી અને એફસી મંજૂરી હેઠળ દર્શાવવામાં આવી છે.

એફ. ભૂ-આકૃતિકીય અભ્યાસો આ અભ્યાસોની સ્થિતિ અને સંભવિત રીતે પ્રભાવિત થનાર વ્યક્તિઓના પુનર્વસન અંગેની માહિતી ઉપર આપવામાં આવી છે.

ગ. ધારી દેવી મંદિર ટીઓઆર ૩ હેઠળ પ્રત્યુત્તર આપવામાં આવેલ છે

હ. ખોદકામમાંથી નીકળેલા કચરાના નિકાલ અંગે તમામ ૧૦ સ્થળોના ફોટોગ્રાફ્સના અનુબંધ ૩ સાથે, કચરાના નિકાલ માટેના સ્થળોની સ્થિતિનો ઉપર વિગતવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૧. કામ બંધ કરવાનો આદેશ એએચપીસીએલ દ્વારા જાણ કરવામાં આવ્યું મુજબ, તા. ૦૭ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૨ના અપીલ ક્રમાંક ૨૦૧૧ની ૯માં એમ.એ. ક્રમાંક ૧૦૩/૨૦૧૨ અંગે એનજિટીનો આદેશ ધ્યાનમાં લેતા, તેઓ કામનું બાંધકામ ચાલુ રાખી રહ્યા છે.

સમિતિએ એ.એચ.પી.સી.એલ.ને પણ પાવર પોઇન્ટ રજૂઆત દ્વારા સાંભળ્યું હતું.

એ.એચ.પી.સી.એલ.એ સમિતિને વિનંતી કરી હતી કે તેમના પ્રોજેક્ટને શક્ય તેટલી વહેલી તકે કાર્યાન્વિત કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે.

૯. ભલામણો:

સ્થળ પર કામની સ્થિતિ અને પ્રગતિની ચકાસણી કર્યા બાદ તથા ડૉ. બી. ઝુંઝુંનવાલા, તેમની પત્ની અને પ્રોજેક્ટના પ્રોત્સાહક એએચપીસીએલની સાથે સુનાવણી કર્યા બાદ અને પ્રોજેક્ટ વિસ્તારમાં અન્ય લોકો સાથે પરસ્પર ચર્ચા કર્યા બાદ, સમિતિ નીચે મુજબ ભલામણ કરે છે:

૧. માટી-કચરાના નિકાલસ્થળની પુનઃસ્થાપના શક્ય તેટલી વહેલી તકે કરવામાં આવે. કાયમી નિકાલસ્થળ ક્રમાંક ૮ અને ૯ માટે ઉપરની માટીથી આવરણ, વૃક્ષારોપણ અને ટો વોલનું કામ શક્ય તેટલી વહેલી તકે હાથ ધરવામાં આવે.

૨. રાજ્ય વન વિભાગ દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવી રહેલી જળાગમ વિસ્તાર ઉપચાર યોજના અને હરિત પટ્ટી યોજનાને ઝડપી બનાવવામાં આવે.

૩. રાજ્ય સ્તરે અસરકારક દેખરેખની એવી વ્યવસ્થા ઉભી કરવામાં આવે, જે પાસે અનુકૂળનાત્મક વ્યવસ્થાપનના અમલીકરણ માટે જરૂરી માહિતી ઉપલબ્ધ હોય અને આવી દેખરેખ પ્રોજેક્ટથી પ્રભાવિત સમાજના સહયોગથી હાથ ધરવામાં આવે.

૪. કારણ કે આ પ્રકલ્પ અનેક રાષ્ટ્રીય તથા રાજ્ય સંસ્થાઓ/સંગઠનો ધરાવતા વસવાટવાળા વિસ્તારોની અતિ નજીક આવેલો છે, તેથી ચાલુ બાંધકામની પ્રવૃત્તિઓ શક્ય તેટલી વહેલી તકે પૂર્ણ કરવામાં આવે."

૨૫. અહેવાલને હવે એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા પ્રશ્નાધીન બનાવવામાં આવી રહ્યો છે,

તે હકીકત હોવા છતાં કે તેમણે સંયુક્ત ટીમની રચના કરી હતી, જેમાં એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના ડિરેક્ટર તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે સામેલ હતા. એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ તેમની લેખિત રજૂઆતમાં ધારી દેવી મંદિરને વધુ ઊંચી જગ્યાએ ખસેડવાના પ્રસ્તાવ અંગે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, જે મુજબ એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના મતાનુસાર હિંદુઓના વિશાળ વર્ગોની ધાર્મિક લાગણીઓને આઘાત પહોંચશે. એમ.ઓ.ઈ.એફ.નું માનવું હતું કે યોજનાના સમર્થકો મંદિરને થાંભલાઓ પર ઉપર ઉઠાવીને આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ.ના માર્ગદર્શન હેઠળ જાળવી રાખવાની યોજના ધરાવે છે, જે સર્વોચ્ચ અદાલતના ઓડિશા માઈનિંગ કોર્પોરેશન વિ. એમ.ઓ.ઈ.એફ. [(૨૦૧૩) ૬ એસ.સી.સી. ૪૭૬] મામલામાં તાજેતરના ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં કોઈ પણ રીતે વ્યવહાર ઉકેલ બની શકે તેમ નથી, કારણ કે તે ચુકાદામાં જણાવાયું છે કે આદિવાસીઓની ધાર્મિક શ્રદ્ધા, પરંપરાઓ અને પ્રથાઓનું સંરક્ષણ અને રક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ તેમના તા. ૬.૫.૨૦૧૩ના સોગંદનામામાં પણ એ જ અભિગમ અપનાવ્યો હતો. પ્રિન્સિપલ સેક્રેટરી અને ઉત્તરાખંડ રાજ્યએ એમ.ઓ.ઈ.એફ. દ્વારા તા. ૦૬.૦૫.૨૦૧૩ના દાખલ કરાયેલા સોગંદનામા તથા સંયુક્ત ટીમ દ્વારા રજૂ કરાયેલા અહેવાલ અંગે તેમનો જવાબ તા. ૧૦.૦૫.૨૦૧૩ના રોજ દાખલ કર્યો હતો. ઉત્તરાખંડના વન વિભાગે પણ પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતી નોંધ દાખલ કરી હતી. દ્વિતીય પ્રતિવાદીએ પણ તા. ૧૦.૦૫.૨૦૧૩ના રોજ એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા એમ.ઓ.ઈ.એફ.ની તા.

૩૦.૦૬.૨૦૧૧ની નોટિસમાં આપવામાં આવેલા વિવિધ નિર્દેશોના પાલન ન થવા અંગે વિગતવાર લેખિત રજૂઆત દાખલ કરી હતી.

૨૬. ડૉ. બી. ઝુંઝુનવાલાએ, પક્ષકાર તરીકે જાતે હાજર રહી, રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતે ૧૯૯૪ની સૂચના અનુસરી જાહેર સુનાવણી કરવાનો નિર્દેશ આપી યોગ્ય કર્યું હતું; તેમના જણાવ્યા મુજબ તેની આવશ્યકતા આ અદાલતે જી. સુંદરરાજન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, જેનો ચુકાદો (૨૦૧૩) ૬ એસ.સી.સી. ૬૨૦ માં અહેવાલિત છે, તેમાં ઉજાગર કરી છે. ડૉ. ઝુંઝુનવાલાએ ધારી દેવી મંદિરને હાલમાં જે સ્થળે આવેલું છે તે જ સ્થળે જાળવી રાખવાની આવશ્યકતાને પણ ઉજાગર કરી છે. ડૉ. ઝુંઝુનવાલાએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના જીવનના અધિકાર કરતાં ઉપાસનાનો અધિકાર ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે અને મંદિરને થતો કોઈપણ વિક્ષેપ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ હેઠળ ખાતરી આપેલ ધારી દેવી મંદિરમાં કોઈ અવરોધ વિના ઉપાસના કરવાનો અધિકાર ભંગ કરશે. ડૉ. ઝુંઝુનવાલાએ એ પણ સૂચવ્યું કે વિવાદિત યોજનામાં જળાશયના બદલે નહેર બનાવી અને પવિત્ર શિલાને તેના મૂળ સ્થાને તેની આસપાસ પૂરતી ઊંચાઈ અને વ્યાસ ધરાવતું સૂકું કૂવું બાંધી યથાવત્ રાખી શકાય તેમજ ત્યાં યાત્રાળુઓની પહોંચ માટે પહોંચ માર્ગ બાંધી મંદિરને બચાવી શકાય.

૨૭. અમે ઉત્તરાખંડ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા સોગંદનામાઓનું અવલોકન કર્યું છે અને અમે શોધીએ છીએ કે તેમણે બી.પી. દાસ સમિતિના

અહેવાલને અને સંયુક્ત ટીમ દ્વારા રજૂ કરાયેલા તા. ૩.૫.૨૦૧૩ ના અહેવાલને તેમજ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૨ના બી.કે. ચતુર્વેદી અંતરિમ અહેવાલને સંપૂર્ણ હૃદયપૂર્વક સ્વીકારી લીધા છે. જ્યારે આ અદાલતે તા. ૨૫.૪.૨૦૧૩ ના રોજ સમિતિની રચના કરી હતી, ત્યારે આ અદાલતે રાજ્ય સરકારના પ્રતિનિધિને પણ તેમાં સામેલ કરવાની દિશા આપી હતી, જેથી રાજ્ય સરકાર ધારી દેવી મંદિર સંબંધિત મુદ્દા સહિત વિવિધ મુદ્દાઓ પર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરી શકે. નોંધનીય છે કે રાજ્ય સરકારે પોતાના સોગંદનામામાં સમિતિએ તા. ૩.૫.૨૦૧૩ ના અહેવાલમાં કરેલા સૂચનો પર કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો નથી. પરિણામે, અમારે એવું માનવું પડે છે કે રાજ્ય સરકારને સંયુક્ત સમિતિએ તા. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ ના અહેવાલમાં કરેલા સૂચન અંગે, અર્થાત્ મંદિરને તેની વર્તમાન જગ્યા પર સર્વોચ્ચ પૂરસ્તરથી ઉપર ઊંચું ઉઠાવવું અને તે જ સ્થાને પ્રતિમાની સ્થાપના વધુ ઊંચી સપાટીએ કરવી તથા ડાબા કિનારેથી પદયાત્રી પુલ મારફતે મંદિર સુધી પહોંચની વ્યવસ્થા કરવી, અંગે કોઈપણ પ્રકારનો વાંધો નથી. સમિતિએ અહેવાલમાં વિશેષરૂપે જણાવ્યું હતું કે તેમણે ધારી દેવી મંદિરના સ્થળની મુલાકાત લીધી હતી અને ટ્રસ્ટીઓ, મંદિરના પૂજારીઓ તથા ધારી ગામના કેટલાંક રહેવાસીઓને મળ્યા હતા અને તા. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ ના અહેવાલમાં સંયુક્ત ટીમે કરેલા સૂચન સામે ટ્રસ્ટીઓ કે મંદિરના પૂજારીઓમાંથી કોઈએ પણ કોઈ વાંધો ઉઠાવ્યો નહોતો.

ઇન્ટેક અહેવાલ:

૨૮. અમે આ પણ નોંધીએ છીએ કે ઇન્ડિયન નેશનલ ટ્રસ્ટ ફોર આર્ટ એન્ડ

કલ્ચરલ હેરિટેજ (ઇન્ટેક) ના આર્કિટેક્ચરલ હેરિટેજ ડિવિઝને ધારી દેવી મંદિર ટ્રસ્ટ, જિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા અને એ.એચ.પી.સી.એલ. સાથે પરામર્શ કરીને એક યોજના તૈયાર કરી હતી અને તે ૧૨.૯.૨૦૧૧ના રોજ એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેને અનુસર્ગમાં નિયુક્ત કરાયેલ તમામ સમિતિઓએ સ્વીકારી છે.

ડૉ. બી.પી. દાસ સમિતિ અહેવાલ

૨૯. આ અદાલતે તારીખ ૨૭.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ વર્ષ ૨૦૦૮ની રિટ પિટિશન નં. ૬૮માં એસ.એલ.પી. ૩૬૨ અને ૫૮૪૯ માં આપેલા આદેશના અનુસરણમાં, એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ તારીખ ૧૭.૦૮.૨૦૧૨ના તેના આદેશ દ્વારા બી.પી. દાસ સમિતિની રચના કરી હતી, જેથી મે ૧૯૮૫માં અપાયેલ પર્યાવરણીય મંજૂરીની શરતો અને પર્યાવરણ (સુરક્ષા) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ની કલમ ૫ હેઠળ તારીખ ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના રોજ જારી કરાયેલા આદેશના નિર્દેશોનું એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા પાલન કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં તેની ચકાસણી કરી શકાય તથા ધારી દેવી મંદિરના વેલ વિકલ્પની કાર્યક્ષમતાની તપાસ કરી શકાય.

૩૦. અમે અગાઉથી જ વિગતવાર રીતે એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા ૧૯૮૫માં અપાયેલી પર્યાવરણીય મંજૂરીનું પાલન કરવા તથા પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ તારીખના આદેશમાં નિર્ધારિત શરતોનું પાલન કરવા લેવાયેલા પગલાંનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જે બાબત આ અદાલતના નિર્દેશોના આધારે રચાયેલ સંયુક્ત ટીમ દ્વારા પણ નોંધવામાં આવી છે. બી.પી. દાસ સમિતિએ ઓગસ્ટ

૨૦૧૨ના તેના અહેવાલના પરિચ્છેદ ૪.૦, ૪.૧, ૪.૨, ૫.૨.૧, ૬.૦ માં ધારી દેવી મંદિરના પુનઃસ્થાપન સંબંધિત મુદ્દાનો વિસ્તૃત પરીક્ષણ કર્યો હતો અને અંતે આ નિષ્કર્ષે પહોંચી હતી કે ઇન્ટેક દ્વારા કરવામાં આવેલ પ્રસ્તાવ સ્વીકારવામાં આવે. ઉપર દર્શાવેલ પરિચ્છેદો સરળ સંદર્ભ માટે નીચે ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવે છે:

"૪.૦ ધારી દેવી મંદિરનું પુનઃસ્થાપન

ટીમે ૨૯મી ઓગસ્ટ ૨૦૧૨ના રોજ મંદિર પરિસર અને આસપાસના વિસ્તારની મુલાકાત લીધી હતી. ચર્ચાઓ એએચપીસીએલના અધિકારીઓ, આધ્યાશક્તિ મા ધારી પૂજારી ન્યાસના પદાધિકારી શ્રી વી.પી. પાંડે, પ્રમુખ, તેમજ શ્રી વિવેક પાંડે, સચિવ અને શ્રી મનીષ પાંડે નામના એક પૂજારી સાથે કરવામાં આવી હતી. ચર્ચાઓ દરમિયાન અનેક સ્થાનિક લોકો તથા વિવિધ સંસ્થાઓ/જૂથોના પ્રતિનિધિત્વ કરતા લોકો હાજર હતા. ચર્ચાઓ અને પરસ્પર સંવાદના પરિણામે નીચે મુજબ બાબતો સામે આવી હતી.

૪.૧ ઇન્ટેકના સહયોગથી ધારી દેવી મંદિર માટે ઉત્થાન યોજના તૈયાર કરવામાં આવી

પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય દ્વારા તા. ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના રોજ જારી કરાયેલા નિર્દેશોના અનુસંધાને, પ્રોજેક્ટ પ્રસ્તાવકે ઇન્ટેક દ્વારા ધારી દેવી મંદિર માટે પુનઃસ્થાપન યોજના તૈયાર કરાવી હતી. આ યોજના મુજબનું બાંધકામ પહેલેથી જ શરૂ થઈ ગયું હતું. અઢાર પૈકી ચૌદ થાંભલા ૧૦-૧૫ મીટરની ઊંચાઈ સુધી ઉભા કરવામાં આવ્યા છે. સ્થળ મુલાકાતના દિવસે મંદિરનું કોઈ કામ પ્રગતિમાં નહોતું.

. મુખ્ય દેવતા એટલે કે માં ધારી દેવી ઉપરાંત, યોજનામાં અન્ય દેવતાઓની સ્થાપના માટે પણ જોગવાઈ છે, નામે; હનુમાન, શિવ, હવન કક્ષ, પ્રાર્થના મંડપ, માતા કક્ષો (૨ સંખ્યા), કચેરી કક્ષ તથા ભક્તોના અવરજવર અને સભાસંગ્રહ માટે પૂરતી જગ્યા. આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ. દ્વારા ઘડાયેલ યોજના મુજબ ૬૧૧ મીટર ઊંચાઈએ અને ૬૧૪ મીટર ઊંચાઈએ મંદિરની રચનામાં કુલ ૫૪૪ ચો. મીટર યોજનાક્ષેત્ર કલ્પાયેલું છે.

સમૂહ મંદિર સમિતિને કર્ણાટક સ્થિત કુદાલા સંગમ મંદિરની કલ્પના અને રૂપરેખા સમજાવી, જ્યાં સમાધિને સ્થાન આપવા માટે કૂવા જેવી રચના બનાવવામાં આવી છે. મંદિર સમિતિએ અને મંદિરના આસપાસ તેમજ અંદર ભેગા થયેલા લોકોએ આ કલ્પનાનો જોરદાર વિરોધ કર્યો. ઉપસ્થિત તમામ લોકોએ વ્યક્ત કર્યું કે દેવીને કૂવામાં બંધ રાખવાની બાબત તેઓ માટે સંપૂર્ણપણે અસ્વીકાર્ય છે. મંદિર સમિતિએ સમજાવ્યું કે મા ધારી દેવી હાલમાં ધારી ગામ નામના ગામ તરફ મુખ રાખીને વિરાજમાન છે અને ગામલોકોને આશીર્વાદ અર્પણ કરે છે, તેમજ આ રીતે તેઓને વિવિધ પ્રકારના સંકટો અને દરિદ્રતાથી રક્ષણ આપે છે. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં દેવીને છુપાવીને કૂવામાં રાખવી જોઈએ નહીં, કારણ કે તેનાથી મા ધારી દેવીને ધારી ગામના દર્શન કરવામાં અવરોધ ઊભો થશે. તેમણે વધુમાં સમજાવ્યું કે ગર્ભગૃહનો ઉપરનો ભાગ આકાશ માટે ખુલ્લો રાખવો આવશ્યક રહેશે અને તેથી કૂવા જેવી રચના અનેક સમસ્યાઓ ઊભી કરશે.

. મંદિર સમિતિ પાસેથી જાણ કરવામાં આવી કે મા ધારી દેવી આધારશિલાનો ભાગ

નથી. તે શિલા પર આવેલા માર્બલ/ટાઈલ્સના મંચ પર સ્થાપિત છે. મંદિર સમિતિના અધ્યક્ષે વધુમાં જાણ કરી કે આશરે ૨૦-૨૨ વર્ષ પહેલાં દેવીની પ્રતિમા એક વખત તેના પૂર્વવર્તી સ્થાનેથી ઉપાડી લેવામાં આવી હતી.

મંદિર સમિતિએ આઈન્ટેકની રચના મુજબ મંદિરને તેના નવા સ્વરૂપમાં પૂર્ણ કરવામાં થયેલા દીર્ઘ વિલંબ અંગે પોતાની વ્યથા અને અસંતોષ વ્યક્ત કર્યો. તેમણે સ્થાનિક લોકોએ સાથે મળીને આ પણ જાણ કરી કે જો તેમના પક્ષમાં વહેલો નિર્ણય ન આવે, તો તેઓ બાકી રહેલું કામ કાર સેવા દ્વારા પૂર્ણ કરી શકે છે. તેમણે જણાવ્યું કે આ મુદ્દે એક પછી એક સમિતિઓનો સામનો કરતાં કરતાં તેઓ કંટાળી ગયા છે.

. મંદિર સમિતિ તેમજ સ્થાનિક લોકોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે કર્ણાટક રાજ્યના કુડાળા સંગમના મામલામાં કૂવામાં એક સમાધિ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. તેમણે એવો મત વ્યક્ત કર્યો કે તર્કના આધારે બંનેમાં સમાનતા નથી અને તેથી, આ બંનેની તુલના કરી શકાય તેવી નથી. આથી, કુડાળા સંગમના કૂવા જેવી રચનાની સંકલ્પના મંદિર માટે નથી અને ધારી દેવી મંદિરના મામલામાં તેને અપનાવા માટે યોગ્ય માનવામાં આવી શકે નહીં. તેમણે વધુમાં જાણ કરી કે આઈએનટીએસીઈ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ મંદિર પુનર્વસન યોજના ભારતના ઉત્તર ભાગમાં પ્રચલિત મંદિર સ્થાપત્યને અનુરૂપ છે. તેમણે વધુમાં જાણ કરી કે મંદિરની યોજના વર્ષ ૨૦૦૯ દરમિયાન ઉત્તરાખંડ રાજ્ય સરકાર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

લોકોએ સુરક્ષા, સલામતી સંબંધિત પ્રશ્નો તથા માં ધારી દેવી મંદિરના મામલે કુડાળા સંગમની તુલનાએ ભક્તોની આવનજાવનમાં પડતી મુશ્કેલીઓ પણ રજૂ કરી, કારણ કે ત્યાં ભક્તજનોની ભીડ ઘણાં વધુ પ્રમાણમાં થવાની હતી. કૂવા જેવી રચનામાં પ્રવેશ અને નિર્ગમન માટેની પહોંચ ધારક દિવાલની બાજુએ આવેલી સર્પાકાર સીડીઓ દ્વારા જ થવાની હોવાથી તે અનુકૂળ ન હોય તેમજ દુર્ઘટના સર્જવાની સંભાવના વધુ ધરાવતી હતી.

૪.૨ “પવિત્ર શિલાને તેની વર્તમાન સ્થિતિમાં જ તેની આસપાસ પૂરતી ઊંચાઈ અને વ્યાસ ધરાવતા સુકા કૂવા જેવું બંધાણ બાંધીને સંરક્ષિત કરવાની, તેમજ સુકા કૂવાના આંતરિક ભીંત પર પહોંચ માર્ગ અને સીડી બાંધી યાત્રાળુઓને ત્યાં પહોંચવાની સુલભતા પ્રદાન કરવાની” શક્યતા અંગે.

ટીમે નીચેના બે વૈકલ્પિક વિકલ્પો પર વિચાર કર્યો:

૧) પવિત્ર શિલા સાથેની “મા ધારી દેવીની મૂર્તિ” નું રક્ષણ કરવા માટે વધુ મોટા વ્યાસનો સુકો કૂવો બાંધીને.

૨) ઇન્ટેક સાથેના સહકારમાં તૈયાર કરાયેલ “મા ધારી દેવી મૂર્તિ” ને ઊંચે ઉપાડવાની યોજનાના સંયોગમાં નાનો વ્યાસ ધરાવતો સુકો કૂવો બાંધીને પથ્થરના ટેકરા (શિલા) નું રક્ષણ કરવું.

નીચે દર્શાવેલ કારણો અને મર્યાદાઓને ધ્યાનમાં લેતા, ટીમનું એવું મત છે કે બન્ને પ્રસ્તાવો વ્યવહાર્ય નથી.

મંદિર પરિસર માટે પજ્જ ચો. મીટર જેટલું યોજનાક્ષેત્ર નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે

અને તેની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. સુકા ફૂવા જેવી વર્તુળાકાર રચના માટે, સીડીઓ, દેવમૂર્તિઓ માટેની જગ્યા તથા અન્ય સંબંધિત સુવિધાઓ સમાવી શકાય તે માટે વધુ વિશાળ વ્યાસ (૫૦ મીટરથી વધુ) આવશ્યક બનશે. આ બાબતનું પરીક્ષણ એ.એચ.પી.સી.એલ.ની તરફથી ટાટા કન્સલ્ટિંગ એન્જિનિયર્સ દ્વારા પણ કરવામાં આવ્યું છે. અત્યંત મોટા વ્યાસને ધ્યાનમાં લેતાં, સુકા ફૂવાની રચના નદીના તે ભાગમાં પ્રવેશ કરશે જ્યાં તેની પહોળાઈ પહેલેથી જ ઓછી છે. તેથી, સુકા ફૂવાની રચનાના નિર્માણ માટે નદીના પાણીનું તાત્કાલિક વિમુખીકરણ કરવું પડશે, જેના માટે કોફરડેમ વગેરે જેવી રચનાઓની જરૂર પડશે. નદીના વિમુખીકરણની વ્યવસ્થા માટે નવી ઇ.આઈ.એ. અભ્યાસ અને ઇ.સી. આવશ્યક થઈ શકે છે અને તેના પરિણામે મંદિરના નિર્માણ/પુનર્વસન કાર્ય તેમજ જળાશયમાં જળસંગ્રહમાં વિલંબ થશે.

આસપાસ ૧૫ મીટર વ્યાસના "નાના સૂકા ફૂવા" ની સંકલ્પના કાર્યક્ષમ નથી, કારણ કે આઈએનટીએસીએચની પુનઃસ્થાપન યોજનામાંથી ઊભી થતી માળખાકીય વિચારણાના આધારે દેવતાની આસપાસ ૧૦ મી. X ૧૫ મી. વિસ્તાર આવરી લેતા અઢાર સ્તંભોમાંથી ચાર સ્તંભ ૧૫ મીટરના ફૂવામાં સંપૂર્ણપણે અવરોધક બનશે. ૧૭ મીટર જેટલા ઉપતાણનો પ્રતિકાર કરવા માટેની માળખાકીય સલામતીની દૃષ્ટિએ આ સૂકા ફૂવા માટે ૨૦ થી ૨૨ મીટર વ્યાસનું ઘન રિઇનફોર્સ્ડ કોંક્રીટ (આરસી) રાફ્ટ જરૂરી બનશે (અનુમાનિત એચએફએલ ૬૦૯.૫ મંદિર પર પાછલા પાણીના વધારા કારણે, તેમાંથી ૫૯૩ મીટરના આધાર સ્તરને ઘટાડ્યા

પછી), જેનો અર્થ દેવતા નીચે આવેલા સમગ્ર શિલા-ટેકરાને ડ્રિલિંગ અને બ્લાસ્ટિંગની પ્રક્રિયા દ્વારા ચકનાચૂર કરી દૂર કરવાનો થશે. અન્યુલર રાફ્ટ પણ મધ્યના ચાર સ્તંભોમાં અવરોધ કરશે અને બ્લાસ્ટિંગની કાર્યવાહી દરમિયાન પવિત્ર શિલાને ચકનાચૂર કરશે. આથી તેની સુરક્ષા કરવાનો મૂળ હેતુ જ નિષ્ફળ જશે.

ક્ષેત્ર મુલાકાત દરમિયાન, પૂજા સમિતિ/મુખ્ય પુજારી તેમજ ત્યાં એકત્રિત થયેલા મોટી સંખ્યામાં ભક્તોએ, એકવાર મા ધારી દેવીને ઇ.એલ. ૬૧૪.૦૦ પર સ્થાપિત કરવામાં આવે અને ધાર્મિક વિધિ-વિધાન પૂર્ણ કરવા માટે અન્ય તમામ દેવતાઓની સ્થાપના કરવામાં આવે ત્યારબાદ, પથ્થરના ટીલાના નીચલા સ્તર સુધી નીચે જવાની કોઈ ઇચ્છા વ્યક્ત કરી નહોતી. પૂજા સમિતિ અને સામાન્ય જનતાએ વ્યક્ત કર્યું કે જો નીચેના પથ્થરને ખુદા દેખાવને અવરોધે તે રીતે મોટા કૂવાથી ઘેરી દેવામાં આવશે તો તેમની લાગણીઓને ઠેસ પહોંચશે અને તેમને ગાઢ વ્યથા થશે.

. કૂવાના ઉપબંધારણની માપ અને પ્રકૃતિ તથા તેની પાયાની રચના નદીના પટની ભૂગર્ભીય સ્તરરચના અને બંધારણ પર નિર્ભર રહેશે, જે બંધારણ ઊભું કરવા માટે કરવાના કાર્યના વાસ્તવિક પ્રમાણને નિયંત્રિત કરશે. આ માટે વિગતવાર ભૂગર્ભ-માટીનો અભ્યાસ આવશ્યક રહેશે.

મંદિર પરિસરની અંદર કૂવાનો વિકલ્પ વિચારવામાં આવે તો આપાતકાલીન સ્થળાંતર, અગ્નિ જોખમો વગેરે જેવા અનેક પાસાં આવરી લેતી સુરક્ષા વ્યવસ્થાઓ

ઉપલબ્ધ કરવી પડશે. તે મંદિરની મુલાકાત લેતા ભક્તોની વધતી સંખ્યાને અનુરૂપ સુવિધા પૂરી પાડવા માટે આવશ્યક બની શકે તેવી મંદિર પરિસરની ભાવિ વિસ્તરણ પ્રક્રિયામાં પણ અવરોધરૂપ બનશે.

કૂવાના ઉપરના ભાગને ખુલ્લો રાખવો આવશ્યક બનશે તેથી કૂવો ભારે વરસાદ અને ક્યારેક થતી વાદળફાટને આધીન રહેશે, જે દેવતા અને ભક્તોની સુરક્ષાને જોખમમાં મૂકી શકે છે. ઉપરાંત, નબળી હવાના આવનજાવન તથા ભગદડ જેવી સ્થિતિની શક્યતા નકારી શકાય તેમ નથી. સર્વસંમતિએ જોતા, કૂવાની રચના ભક્તોના સરળ "દર્શન" અને અવરજવર માટે અવરોધરૂપ બનશે.

રચનાત્મક રીતે, કૂવાને અતિ વિશાળ ઉપથાપન દબાણનો સામનો કરવો પડશે, જેના કારણે કૂવો અસુરક્ષિત અને અસ્થિર બનશે. આ માટે દિવાલની અત્યંત જાડી જાડાઈ અને ભારે પાયાગત રાફ્ટોની જરૂર પડશે અને પરિણામે બાંધકામ જટિલ બની જશે, કારણ કે શિલાઓનું છિદ્રણ, વિસ્ફોટન અને ગ્રાઉટિંગ કરવું અનિવાર્ય બનશે.

. ભક્તજનો કોઈ પણ પ્રકારના કૂવાના વિચારનો દઢ વિરોધ કરે છે અને તેમણે વ્યક્ત કર્યું કે દેવી મા ધારી દેવીને કૂવામાં બંધ રાખવું તેમને સંપૂર્ણપણે અસ્વીકાર્ય છે. ભક્તજનોનો દઢ મત હતો કે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં દેવી મા ધારી દેવીને છુપાવીને કૂવામાં રાખવામાં ન આવવી જોઈએ. તેમની ઇચ્છા છે કે મા ધારી દેવી ધારી ગામ તરફ જ મુખ રાખીને યથાવત્ રહે અને ગામજનોને આશીર્વાદ આપે તથા આ રીતે તેઓને સર્વ પ્રકારની આફતો અને દરિદ્રતાથી રક્ષા કરે.

. કૂવાની રચના પ્રદેશમાં પ્રચલિત સ્થાનિક સૌંદર્યબોધ અને સાંસ્કૃતિક વારસા વિરુદ્ધ જશે.

બળવાન ટેકનિકલ, સામાજિક, ધાર્મિક અને ભાવનાત્મક કારણોને ધ્યાનમાં લેતાં, "ધારી દેવી આઈડલ" તથા તેની આસપાસ આવેલા પવિત્ર શિલાટીલાને તેમની વર્તમાન સ્થિતિમાં સુરક્ષિત રાખવા માટે મોટું/નાનું સુકું કૂવું માળખું બાંધવાની યોજના કાર્યસાધ્ય નથી.

૫.૨.૧ ધારી દેવી મંદિર પુનર્વસન યોજના (બાંધકામના પ્રારંભ માટે સુધારેલી યોજનાનું રજૂકરણ)

પ્રોજેક્ટ પ્રસ્તાવક દ્વારા પૂરતું પાલન કરવામાં આવ્યું છે અને તેઓએ એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના તારીખ ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના પત્ર દ્વારા આપવામાં આવેલી સલાહો/દિશાનિર્દેશો અનુસાર કાર્યવાહી આગળ ધપાવી છે. પ્રોજેક્ટ પ્રસ્તાવકે ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨માં એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને તેમના કાર્યને પુનઃપ્રારંભ કરવાની યોજના વિષે પણ અવગત કર્યું હતું, જે સુધારેલ મંદિર પુનઃસ્થાપન યોજનાનુસાર છે અને જે આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ., એક સંરક્ષણ આર્કિટેક્ટ, સ્થાનિક મંદિર સમિતિ અને જી.એસ.આઈ.ના એક પ્રતિનિધિના સહકારથી તૈયાર કરવામાં આવી છે. એ.એચ.પી.સી.એલ.એ અનુરૂપ રીતે મંદિર પુનઃસ્થાપન અંગેના કાર્યોના પુનઃપ્રારંભ વિશે એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને જાણ કરી હતી.

૬.૦ ધારી દેવી મંદિર પુનઃસ્થાપન પ્રસ્તાવ અંગેનો નિષ્કર્ષ.

જૂથનો મત એવો છે કે ભારતના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલ મંદિરની સ્થાપત્યશૈલી

અને ભારતના ઉત્તર ભાગમાં આવેલ મંદિરની સ્થાપત્યશૈલી સંપૂર્ણપણે ભિન્ન છે. આઈએનટીએસીએચનો પ્રસ્તાવ મંદિરની રચના, યોજના, અગ્રભાગ અને મંદિરના સમગ્ર સ્થાપત્યના દૃષ્ટિકોણે લોકોની સ્વીકાર્યતાનું યોગ્ય ધ્યાન રાખે છે.

પ્રકલ્પ પ્રસ્તાવકે ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ના રોજ ઈ.પી. (અધિનિયમ), ૧૯૮૬ ની કલમ ૫ હેઠળ આપવામાં આવેલ દિશાનિર્દેશોના અનુસરણમાં મંદિરના ઉન્નતીકરણના પ્રસ્તાવ મુજબ બાંધકામ આગળ વધાર્યું છે. તેમણે એમ.ઓ.ઈ.એફ.ના આદેશના સંબંધિત અનુચ્છેદો હેઠળ આપવામાં આવેલ દિશાનિર્દેશો/ સલાહનું પાલન કર્યું છે.

નદીનો મુખ્ય પ્રવાહ જ્યાં સાંકડો છે ત્યાં તેમાં અતિક્રમણ કરતી કૂવાના માળખાનું નિર્માણ કરવામાં ઇજનેરી અને બાંધકામ સંબંધિત અડચણો ઉપરાંત, ઇન્ટેક દ્વારા તૈયાર કરાયેલ પુનઃસ્થાપન યોજનાનુસાર મંદિરના નિર્માણમાં સ્પર્શનીય પ્રગતિ થઈ છે અને તે મંદિર સમિતિ તથા સ્થાનિક નાગરિકોની સ્વીકૃતિ પામેલી છે.

સમૂહ સ્થાનિક લોકો/હિતધારકોની આસ્થા, માન્યતા અને અપેક્ષા વિરુદ્ધ તથા પ્રદેશની સાંસ્કૃતિક વારસાને પ્રતિકૂલ હોય એવો કોઈ વિકલ્પ તેમના પર થોપવો યોગ્ય ગણતું નથી. ઉલ્લેખનીય છે કે તેઓ દેવતાને સ્થાપિત કરવા માટેની કૂવા જેવી રચનાની કલ્પનાનો જ સંપૂર્ણ વિરોધ કરે છે અને તેને તિરસ્કારભરી દૃષ્ટિએ જોતા હતા.

આધાર શિલાનો એક ભાગ કાપીને દેવતાની પૃષ્ઠભૂમિ રચવા માટે નવા સ્થળે મૂકવાની યોજના બનાવવામાં આવી છે. સમૂહ નોંધ્યું કે ધારી દેવી મંદિરના

પુનઃસ્થાપનાની ઇન્ટેક દ્વારા સૂચવાયેલ સમગ્ર યોજનાને મંદિર સમિતિ તથા અન્યોએ અનુમોદન આપ્યું છે.

આ સમૂહને એ બાબતની પણ આશંકા છે કે તેમના પર કૂવા જેવી રચના તથા અન્ય એવી કાર્યવાહીનો વિકલ્પ લાદવામાં આવે, જેનાથી ઇન્ટેક યોજનાનુસાર મંદિરના પુનઃસ્થાપનના પ્રશ્નને અંતિમરૂપ આપવામાં લાંબો વિલંબ થાય, તો તે સ્થિતિમાં જાહેર અશાંતિ, આંદોલન તથા કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યા ઊભી થઈ શકે છે.

બી.કે. ચતુર્વેદી સમિતિ અહેવાલ

૩૧. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે ગંગા નદી અને તેની ઉપનદીઓ જેવી કે ભાગીરથી અને અલકનંદાના ઉપરવાસમાં આવેલ હાઈડ્રો-પાવર યોજનાઓના પર્યાવરણીય પ્રવાહો તથા પર્યાવરણીય પ્રભાવ સંબંધિત કેટલીક બાબતોની સમીક્ષા કરવા અને વિચારણા કરવા માટે, યોજના આયોગના સભ્ય શ્રી બી.કે. ચતુર્વેદીની અધ્યક્ષતામાં ૧૫મી જૂન, ૨૦૧૨ના રોજ આંતર-મંત્રાલયી સમૂહ (આઈ.એમ.જી.) રચ્યો હતો. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે પોતાના તા. ૨૦.૭.૨૦૧૨ના કચેરી સ્મારક દ્વારા ચતુર્વેદી સમિતિને નદીના પ્રવાહ પર પડતા સંચિત પ્રભાવની તેમજ યોજનાના ઉપરવાસમાં આવેલ ધારિ દેવી મંદિરના સ્થળાંતરણના સામાજિક પ્રભાવોની પણ સમીક્ષા કરવા વિનંતી કરી હતી. ધારિ દેવી મંદિર સંબંધિત મુદ્દા અંગે વિચારણા કરવા અને સૂચનો આપવા માટે, કેન્દ્રીય વિદ્યુત પ્રાધિકરણના અધ્યક્ષ અને કેન્દ્રીય જળ આયોગના અધ્યક્ષ, જેઓ બન્ને

આઈ.એમ.જી.ના સભ્યો છે, એમનો સમાવેશ ધરાવતી બે-સભ્ય સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી. ધારિ દેવી મંદિર અંગે બે-સભ્ય સમિતિનો તા. ૦૭.૦૮.૨૦૧૨નો અંતરિમ અહેવાલ (ખંડ ૨) નીચે મુજબ છે:

૧૨.૩ ઊંચા મંચ પર ધારી દેવી મંદિરનું નિર્માણ

ધારી દેવી મંદિરનું પ્રસ્તાવિત માળખું એચ.એફ.એલ.થી ઉપર (એલ. + ૬૧૪ મી.) કોન્ક્રિટના થાંભલાઓ ઉપર ઊંચા મંચ પર ભારતીય પ્રૌદ્યોગિકી સંસ્થા, રૂરકી દ્વારા રચાયેલ છે અને તેને રાજ્ય સરકારની આવશ્યક મંજૂરી / અનુમતિ પ્રાપ્ત થયેલી છે. મુલાકાત દરમિયાન, અનેક સ્થાનિક લોકો તથા મંદિરના પુજારી સાથે ચર્ચાઓ કરવામાં આવી હતી. સમિતિને મળેલા તમામ લોકો ધારિ દેવી મંદિરનું નિર્માણ ઊંચા મંચ પર કરવામાં આવે તે અંગે અત્યંત અનુકૂળ અભિગમ ધરાવતા હોવાનું જણાયું હતું. મંદિરને વધુ ઊંચી સપાટી પર ઉઠાવવામાં આવે તે અંગે કોઈ વાંધો નહોતો અને તેથી યોજનાના કાર્યો આગળ ચાલી શકે એવી તેમની ભાવના હતી. ધારી દેવી મંદિરનું ઊંચા મંચ પર નિર્માણ કરાવવા બદલ વિકાસકર્તાને માત્ર રૂ. ૮.૦ કરોડનો ખર્ચ થશે.

સ્થાનિક રહેવાસીઓ દ્વારા અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે કે ઊંચા પૂર દરમિયાન આ મંદિર અગાઉ અનેક વખત જળમગ્ન થઈ ચૂક્યું છે. ૩ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૨ના રોજ પાણી પાણીનું સ્તર મંદિરના ફર્શના સ્તર (+૫૮૩ મી) સુધી પહોંચી ગયું હતું અને મંદિરનો નીચેનો ભાગ ગાદ તથા પાણીમાં તરતા કચરાથી ભરાઈ ગયો હતો, જે મુલાકાત દરમિયાન લેવામાં આવેલા નીચેના ફોટોગ્રાફમાં જોઈ શકાય છે.

. ભલે જ બંધ બાંધવામાં આવ્યો ન હોત, તો પણ ઊંચા આકસ્મિક પૂરના સમયે મંદિર ડૂબી જવાની સંભાવના હંમેશા રહેતી જ હોય છે.

૧૩. બે સભ્યોની સમિતિની ભલામણો ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષોના આધારે, ટી.એમ.સી.ની ભલામણો નીચે મુજબ છે:

પ્રકલ્પની નોંધપાત્ર પ્રગતિને ધ્યાનમાં લેતાં, જલવિદ્યુત ક્ષેત્રના રાષ્ટ્રીય હિત, સ્થાનિક લોકોના લાભો, પ્રકલ્પ-વિશિષ્ટ સ્થાનિક વિસ્તાર વિકાસ, પ્રકલ્પથી પ્રભાવિત લોકોની લાગણીઓ/મંતવ્યો વગેરેને ધ્યાનમાં રાખીને, સ્થળ પર પ્રકલ્પના કાર્યો ફરી શરૂ થઈ શકે તે માટે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય દ્વારા કલમ ૫ શક્ય તેટલી વહેલી તકે પરત ખેંચવામાં આવે. અન્યથા, ઉત્તરાખંડ તેમજ દેશમાં જલવિદ્યુત વિકાસનો અંત આવી જશે.

. કારણ કે આ પ્રકલ્પ પર ત્રણ હજાર કરોડ રૂપિયાથી વધુનો ખર્ચ પહેલેથી જ કરવામાં આવી ચૂક્યો છે, તેથી કાર્યારંભમાં કોઈપણ વિલંબ થવાથી બાંધકામ દરમિયાનના વ્યાજ (આઈ.ડી.સી.) નો ભારે બોજો વધુ વધશે અને પ્રકલ્પના ખર્ચમાં વધારો થશે તથા ઉપભોક્તાઓ પાસેથી વસૂલ કરી શકાય એવો દર સંપૂર્ણપણે અકાર્યક્ષમ બની જશે.

ગ્રામજનો સાથેની ચર્ચા દરમિયાન એવું અવલોકિત થયું કે થોડા વ્યક્તિઓને બાદ કરતાં, દરેક જણ શક્ય તેટલી વહેલી તકે યોજનાનું કાર્ય પૂર્ણ થયેલું જોવા આતુર છે. તેઓ ઉચ્ચ પૂર સ્તરથી ઉપર ઊંચા મંચ પર ધારી દેવી મંદિરનું નિર્માણ શક્ય તેટલી વહેલી તકે કરવામાં આવે તેના પક્ષમાં છે.

યુ.જે.વી.એન.એલ.ના અધિકારીઓ સાથે ચર્ચાઓ યોજાઈ હતી અને ઉત્તરાખંડમાં વીજળીની અછતને ધ્યાનમાં રાખીને તેઓ પણ આ યોજનાનું કામ પૂર્ણ કરવા ઉત્સુક હતા. યોજના કાર્યાન્વિત થવા પર ઉત્તરાખંડ સરકારને આ યોજનામાંથી ૧૨% મફત વીજળી મળશે.

૧૪. નિષ્કર્ષ

હાલની અસ્તિત્વમાન બંધના સ્થાને ૩૦ કિમીનો વીજ વહિણી માર્ગ બાંધકામ કરવાનો વિચાર આ તબક્કે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી, કારણ કે (૧) ભૂગર્ભશાસ્ત્રીય અને ભૂ-તકનીકી તપાસો કરવામાં આવી નથી, (૨) વીજ વહિણી માર્ગ અને નવા વાળાંક બંધનો અત્યંત મોટો ખર્ચ, (૩) વન મંજૂરી અને જમીન અધિગ્રહણનો પ્રશ્ન, (૪) બાંધકામ માટે ઓછામાં ઓછા ૫ વર્ષનો સમય, (૫) ખરીદદારે ચુકવવાનો અત્યંત ઊંચો દર.

ધારી દેવી મંદિર ભારતના પુરાતત્વ સર્વેક્ષણના સંરક્ષિત સ્મારકોમાં સમાવેશ પામેલું નથી અને તે માત્ર નજીકના ગામલોકો દ્વારા પૂજવામાં આવતું એક સ્થાનિક મંદિર છે. તમામ સ્થાનિક ગામલોકો તેમજ મંદિરના પૂજારી, મંદિરને એચ.એફ.એલ.થી ઉપર આર.સી.સી. માળખા પર ઊંચું ઉઠાવવા બાબતે યોજનાના સત્તાધિકારીઓ સાથે સંમત છે.

મંદિરની આસપાસ ફૂવો ઉપલબ્ધ કરાવવાનો વિકલ્પ ન તો વ્યવહારુ છે અને ન તો સ્થાનિકોને સ્વીકાર્ય છે.

૩૨. બી.કે. ચતુર્વેદી સમિતિએ એપ્રિલ ૨૦૧૩માં (વોલ્યુમ ૧) પોતાના અંતિમ

અહેવાલ એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ રજૂ કર્યો હતો, જેમાં અન્ય બાબતો ઉપરાંત ધારી દેવી મંદિર અંગેના પોતાના અંતરિમ અહેવાલનું પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યું હતું. આથી, આ અદાલતના નિર્દેશના આધારે રચાયેલ દાસ સમિતિ, ચતુર્વેદી સમિતિ અને સંયુક્ત ટીમે ધારી દેવી મંદિર અંગે આઈ.એન.ટી.એ.સી.એચ. દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયોને સંપૂર્ણ સમર્થન આપ્યું છે. પ્રભાવિત તમામ પક્ષકારો, જેમાં મંદિરના ટ્રસ્ટીઓ, ભક્તો, પૂજારીઓ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, તેમની સુનાવણી કર્યા બાદ નિષ્ણાત સમિતિએ જે અભિપ્રાયો વ્યક્ત કર્યા હતા, તેમાંથી ભિન્ન મત લેવા માટે અમને કોઈ કારણ જણાતું નથી. તે હદ સુધી સમિતિઓના અહેવાલો સ્વીકારવામાં આવે છે.

૩૩. મંદિરને યથાવત્ ઉચ્ચ સ્થાન પર ઉઠાવવાના સંબંધમાં તમામ નિષ્ણાત સમિતિઓના સૂચનો સ્વીકારવાથી ભક્તોની ધાર્મિક લાગણીઓને ઠેસ પહોંચશે અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ હેઠળ બાંધધરી આપવામાં આવેલા અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થશે, એવી દલીલથી પણ અમે પ્રભાવિત થયેલ નથી. જે પવિત્ર શિલા પર મંદિર આવેલું છે તે યથાવત્ અખંડ રાખવામાં આવી છે અને માત્ર મંદિરની ઊંચાઈ વધારવામાં આવી છે જેથી મંદિર પાણીમાં ડૂબી ન જાય. ઓરિસા માઈનિંગ કોર્પોરેશન વિ. એમ.ઓ.ઈ.એફ. મામલામાં, આ અદાલત બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને રફના પ્રકાશમાં વન અધિકાર અધિનિયમ, ૨૦૦૬ હેઠળ અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને પરંપરાગત વનનિવાસીઓના અધિકારોનું પરીક્ષણ કરી રહી હતી. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે તે અનુચ્છેદો માત્ર આસ્થા અથવા માન્યતાઓના

વિષયો જ નહીં, પરંતુ તમામ ધાર્મિક વિધિઓ અને પાલનોના આચરણનો અધિકાર બાંધધરી આપે છે. અમારી દષ્ટિએ, ધારી દેવી મંદિરના ભક્તોના કોઈપણ અધિકારો મંદિરનું સ્તર ઊંચું કરવામાં આવતા અસરગ્રસ્ત થયા નથી, કારણ કે મંદિર પવિત્ર શિલા સાથે યથાવત્ સંલગ્ન રહે છે.

૩૪. તારીખ ૩૦.૦૬.૨૦૧૧ ની એમ.ઓ.ઈ.એફ. ની કાર્યવાહી, દાસ કમિટીના અહેવાલ તેમજ તારીખ ૩.૫.૨૦૧૩ ની સંયુક્ત ટીમના અહેવાલમાં મલબા વ્યવસ્થાપન અને નિકાલ, જળગ્રહણ વિસ્તાર ઉપચાર યોજના અને હરિત પટ્ટા તેમજ બંધની સુરક્ષાના મુદ્દાનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

બાંધની સલામતી

૩૫. બંધોની સુરક્ષા અને સલામતી અતિશય મહત્વનો વિષય છે, અને તેમાં નિષ્ફળતા આવે તો ગંભીર પર્યાવરણલક્ષી આપત્તિ તેમજ માનવજીવન અને સંપત્તિનું નુકસાન થઈ શકે છે. બંધોની સુરક્ષિત કાર્યક્ષમતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે બંધો પર યોગ્ય દેખરેખ, નિરીક્ષણ, સંચાલન અને જાળવણી આવશ્યક છે. કેન્દ્રીય જળ આયોગ (સી.ડબલ્યુ.સી.) જળસંસાધનોના ક્ષેત્રમાં ભારતની અગ્રણી તકનીકી સંસ્થા છે. આ આયોગને સંબંધિત રાજ્ય સરકારોની સલાહથી દેશભરમાં પૂર નિયંત્રણ, સિંચાઈ, પીવાના પાણીની પુરવઠા અને જલવિદ્યુત વિકાસના હેતુસર જળસંસાધનોના નિયંત્રણ, સંરક્ષણ અને ઉપયોગ માટેની યોજનાઓની શરૂઆત કરવી, તેમનું સંકલન કરવું અને તેને આગળ ધપાવવાની સામાન્ય જવાબદારીઓ પણ સોંપવામાં આવી છે. આપણા દેશમાં બંધોની સુરક્ષા રાજ્ય

સરકારની મુખ્ય ચિંતા છે. રાજ્ય સરકારે તપાસ, આયોજન, રૂપરેખાંકન, નિર્માણ અને સંચાલન પણ કરવાનું રહે છે. એ.એચ.પી.સી.એલ. કહે છે કે, જ્યાં સુધી એસ.એચ.ઈ.પી.નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી બંધના ઇજનેરી અને તકનીકી પરિમાણોનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ વિગતવાર પ્રકલ્પ અહેવાલમાં કરવામાં આવ્યો છે, જેનું, અનુસંધાને, સી.ઈ.સી. અને જી.એસ.આઈ. સાથે પરામર્શ કરીને સી.ઈ.એ. દ્વારા મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ દ્વારા નિર્ધારિત ધોરણો અને નિયમોનું કડક પાલન કરવામાં આવે છે કે નહીં, તેનું મૂલ્યાંકન અને દેખરેખ નોડલ એજન્સી, સી.ઈ.એ./વીજ મંત્રાલય તેમજ જી.એસ.આઈ. દ્વારા કરવાનું રહે છે.

લોકોની સલામતી અને સુરક્ષા

૩૬. જલવિદ્યુત પ્રકલ્પ સ્થાપિત કરવામાં આવી રહ્યો હોય ત્યારે લોકોની સલામતી અને સુરક્ષા સર્વોપરી મહત્ત્વ ધરાવે છે અને એવા બધા સલામતી ધોરણો અમલમાં હોવા અત્યંત આવશ્યક છે, જેઓમાં જનતાને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોઈ શકે, જેથી તેઓને તેમની ભીતિ રહેલા જોખમોથી સુરક્ષિત રાખી શકાય અને ગંભીર, દીર્ઘકાલીન અથવા અપરિવર્તનીય પર્યાવરણીય પરિણામો ટાળી શકાય. ઉત્તરાખંડમાં ૧૬.૬.૨૦૧૩ના રોજ ઘટેલી તાજેતરની આપત્તિઓ તથા ત્યારબાદ ક્લાઉડ બસ્ટર્ટ, અભૂતપૂર્વ વરસાદને કારણે ચોરાબારી સરોવર ફાટી નીકળવું અને તેના પરિણામે અલકનંદા નદીમાં આવેલા પૂર વગેરેને કારણે એસ.એચ.ઈ.પી.ની સલામતી પર કોઈ અસર થઈ છે કે કેમ, તે પ્રશ્નની પણ પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય, ઉત્તરાખંડ રાજ્ય તથા ડેમ સલામતી સત્તામંડળ વગેરે દ્વારા તપાસ થવી જરૂરી છે.

મક વ્યવસ્થાપન અને નિકાલ

૩૭. માટી અને પથ્થરના ખોદકામનો સમાવેશ કરતી એસ.એચ.ઈ.પી.ની બાંધકામ પ્રવૃત્તિથી વિશાળ માત્રામાં ખોદકામ અવશેષ ઉત્પન્ન થયો છે અને નિકાલ વિસ્તારોને વધુ ભૂક્ષયથી સુરક્ષિત રાખવા તેમજ આસપાસના વિસ્તારોનો પર્યાવરણ સાથે સુમેળમાં વિકાસ કરવાનો હેતુ રાખીને ખોદકામ અવશેષ નિકાલ યોજના ઘડવામાં આવી છે. ખોદકામ અવશેષ નિકાલ યોજના દ્વારા ખોદકામ અવશેષનું પરિમાણીકરણ કરવામાં આવે છે, તેવા સ્થળો અને પ્રવૃત્તિઓની ઓળખ કરવામાં આવે છે જ્યાં ખોદકામ અને વિસ્ફોટન કામગીરી દરમિયાન ખોદકામ અવશેષ ઉત્પન્ન થાય છે, અને નિકાલ વિસ્તારોના સંદર્ભમાં તે પ્રવૃત્તિઓમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ખોદકામ અવશેષનું પરિમાણીકરણ કરવામાં આવે છે. દાસ સમિતિએ પ્રકલ્પ સ્થળની મુલાકાત લીધી હતી અને ૨૯-૩૦ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૨ના રોજ સ્થિતિ અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, જેમાં ખોદકામ અવશેષના નિકાલ અંગે વિચારણા કરવામાં આવી હતી, જેના વિગતવાર મુદ્દાઓનો ઉલ્લેખ અગાઉના ચુકાદાના ભાગમાં પહેલેથી જ કરવામાં આવ્યો છે. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ના રોજની સંયુક્ત સમિતિના અહેવાલમાં પણ એ.એચ.પી.સી.એલ.ની ખોદકામ અવશેષના સંચાલન અને નિકાલ બાબતની કાર્યયોજના નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને બાકી રહેલ કાર્ય, ખાસ કરીને કાયમી સ્થળ ક્રમાંક ૮ અને ૯નું કાર્ય, તાત્કાલિક પૂર્ણ કરવામાં આવે તેવી ભલામણ કરવામાં આવી છે. એ.એચ.પી.સી.એલ.એ ખોદકામ અવશેષના નિકાલ માટે કરવામાં આવેલા કાર્યની વિગતો આપી છે.

પ્રકલ્પ સ્થળેથી ખોદકામ અવશેષ દૂર કરવામાં નિષ્ફળતા રહે તો પ્રકલ્પ વિસ્તારોમાં પૂર આવવાનો ભય પણ ઊભો થઈ શકે છે, જેનાથી પર્યાવરણને તેમજ લોકોના જીવન અને સંપત્તિને વિનાશકારક હાનિ પહોંચી શકે છે. એમ.ઓ.ઈ.એફ., રાજ્ય સરકાર તથા અન્ય તમામ કાયદેસરની સત્તાધિકારીઓ એ બાબત નિહાળશે કે એ.એચ.પી.સી.એલ. ખોદકામ અવશેષના સંચાલન અને નિકાલ માટે યોગ્ય કાર્યવાહી અને પગલાં ભરે.

જળાગ્રહણ વિસ્તાર ઉપચાર (સીએટી)

૩૮. પ્રોજેક્ટના નિર્માણથી સર્જાતા પ્રતિકૂળ પર્યાવરણીય પ્રભાવને મુખ્યત્વે ઘટાડવા માટે પ્રોજેક્ટ વિકાસકર્તા દ્વારા આર એન્ડ આર તથા ગ્રીનબેલ્ટ પ્રવૃત્તિઓ સાથે સીએટી અમલમાં મૂકવું આવશ્યક છે. જળાશયોમાં ગાદપ્રવાહનો પ્રવેશ ઘટાડવા અને ગાદ જમાવટ અટકાવવા માટે પણ સીએટીનો અવલંબ કરવામાં આવે છે. સીએટી વ્યવસ્થાપનમાં માટીધોવાણ રોકવા માટેના પગલાં, વનીકરણ દ્વારા ક્ષીણ થયેલ વનવિસ્તારોનું પુનર્વસન, નાગરિક ઇજનેરીના ઉપાયોથી ભૂસ્ખલન અને ખડકોના ધસારા પર નિયંત્રણ, તેમજ વનીકરણ થયેલ વિસ્તારોનું દીર્ઘકાળીન જતનનો સમાવેશ થાય છે. નદીના પાણીમાં ગાદપ્રવાહના પ્રવેશથી માત્ર બંધોની સંગ્રહ ક્ષમતામાં ઘટાડો થતો નથી, પરંતુ ટર્બાઇનના ધસારા અને ક્ષયમાં પણ વધારો થાય છે. તેથી, જલવિદ્યુત પ્રોજેક્ટોના સંબંધમાં સીએટી અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. સીએટી યોજના ઉત્તરાખંડ વન વિભાગ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે અને પ્રોજેક્ટ પ્રસ્તાવકે સીએટી યોજનાના અમલીકરણ માટે અંદાજિત

રૂપિયા ૨૨.૩૦ કરોડની રકમ રાજ્ય વન વિભાગને ચૂકવી છે.

૩૯. આ સંદર્ભમાં, એ.એચ.પી.સી.એલ. દ્વારા રજૂ કરાયેલ સંક્ષિપ્ત નોંધનો અમે ઉલ્લેખ કરી શકીએ, જેમાં તેમણે ઓગસ્ટ ૧૯૭૮માં ડેમ માનેરી ભાલી સ્ટેજ-૧ ના જળાગમ વિસ્તારમાં થયેલા ભૂસ્ખલનનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેના પરિણામે ડેમથી આશરે ૪૦ કિ.મી. ઉપરવાસમાં ભગીરથી નદી માટી-મલબાના એક બંધથી અવરોધાઈ ગઈ હતી. માટી-મલબાનો આ બંધ ૧૨ કલાક પછી તેના ઉપરથી તૂટી ગયો હતો અને આ અવધિ દરમિયાન એકત્રિત થયેલું ચોમાસાનું પાણી આશરે ૨૦ મીટર ઊંચી જળભીતના સ્વરૂપે ધસી નીકળ્યું હતું. પૂર થોડા કલાકો પછી ઊતરી ગયું હતું, પરંતુ ડેમને કોઈ નુકસાન થયું ન હતું. તેમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે આ અચાનક આવેલા પૂરના સમયગાળા દરમિયાન ૨૫૦ ટન સુધી વજન ધરાવતા શિલાખંડો ડેમ સાથે અથડાયા હતા અને તેના ઉપરથી ગોળાઈને પસાર થયા હતા. નદીમાં પ્રવાહ ૪૫૦૦ ક્યુમ પ્રતિ સેકન્ડ સુધી વધ્યો હતો. વધુમાં, એ પણ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ઓગસ્ટ ૨૦૧૨માં ભાગે બાંધકામ પામેલો શ્રીનગર ડેમને પણ આવાં જ પ્રકારના પૂરની પરિસ્થિતિનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. આ વખતે, વાદળફાટ અને ઉપરવાસ સ્થિત પ્રકલ્પોમાં કોફર ડેમો તૂટવાના કારણે ડેમ ખાતે જળસ્તર ૧૭ મીટર જેટલું વધ્યું હતું, પરંતુ પૂર ઊતરી ગયા પછી ડેમને કોઈ નુકસાન થયેલું નોંધાયું ન હતું. નદીમાં પ્રવાહ ૬૫૦૦ ક્યુમ પ્રતિ સેકન્ડ સુધી વધ્યો હતો. તેથી, એ.એચ.પી.સી.એલ. એ પોતાનો આ અભિપ્રાય જાળવી રાખ્યો છે કે ડેમની રચના પાણીના પ્રવાહના ઓછામાં ઓછા ૬૫૦૦ ક્યુમ પ્રતિ સેકન્ડ

જેટલા દબાણને સહન કરવા માટે પૂરતી મજબૂત છે.

૪૦. ઉત્તરાખંડ સરકારના વન વિભાગના મુખ્ય સચિવે તા. ૧૦.૦૫.૨૦૧૩ના ટૂંકા સોગંદનામામાં તેમની દ્વારા લેવામાં આવેલા પગલાંઓનું સ્પષ્ટીકરણ રજૂ કર્યું હતું. સીએટી યોજના અસરકારક રીતે અમલમાં મૂકવાની પ્રાથમિક જવાબદારી વન વિભાગ પર છે. જો સંબંધિત સત્તાધિકારીઓએ અગાઉથી યોગ્ય પગલાં લીધા ન હોય, તો તેઓ દ્વારા યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવશે. એમઓઈએફ, રાજ્ય સરકાર અને અન્ય તમામ સત્તાધિકારીઓ એ બાબતનું નિરીક્ષણ કરશે કે તેનો સંપૂર્ણ અમલ શક્ય તેટલી વહેલી તકે થાય, તથા સીએટી અંગે સંયુક્ત ટીમ દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણોનો પણ અમલ થાય.

ગ્રીન બેલ્ટ વિકાસ

૪૧. એવું જણાય છે કે એ.એચ.પી.સી.એલ.એ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨ માં જળાશયના ગ્રીન બેલ્ટ કિનારા માટે રૂ. ૨૦૩.૬ લાખનું પ્રથમ વર્ષનું બજેટ રાજ્ય વન વિભાગમાં જમા કરાવ્યું છે. જળાશયમાં મહત્તમ પૂર સ્તરને આધારે તકનીકી દસ્તાવેજોમાં ગ્રીન બેલ્ટ વિસ્તાર નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હોવા છતાં, જળાશયનું જળસંગ્રહણ થયા પછી જ તેના કિનારાનો નિશ્ચય કરી તેનો વિકાસ કરી શકાય. સંબંધિત ગ્રીન બેલ્ટ વિકાસ વિસ્તાર અંગેની કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટે ઉત્તરાખંડના વન વિભાગ દ્વારા યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવશે. એમ.ઓ.ઈ.એફ., રાજ્ય સરકાર વગેરે એ પણ જોશે કે સંયુક્ત ટીમ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશોને અમલમાં મૂકવા માટે એ.એચ.પી.સી.એલ. સહિત તમામ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા

યોગ્ય પગલાં લેવામાં આવે.

૪૨. દાસ સમિતિ, ચતુર્વેદી સમિતિ તેમજ સંયુક્ત ટીમના અહેવાલોનું અવલોકન કર્યા પછી અને પક્ષકારો દ્વારા દાખલ કરાયેલ સોગંદનામાઓનું પરિશીલન કર્યા બાદ, અમને તે પ્રકલ્પને, જે લગભગ પૂર્ણતાની નજીક છે, અટકાવી રાખવા માટે કોઈ કારણ જણાતું નથી. એમ.ઓ.ઈ.એફ., એ.એચ.પી.સી.એલ., ઉત્તરાખંડ સરકાર, વન વિભાગ, તા. ૦૩.૦૫.૨૦૧૩ના અહેવાલમાં સંયુક્ત ટીમ દ્વારા કરવામાં આવેલી તમામ ભલામણોનું પાલન થાય તે માટે તાત્કાલિક પગલાં લેશે અને એ.એચ.પી.સી.એલ. તે દિશાનિર્દેશોનું પણ પાલન કરે છે કે નહીં તેની દેખરેખ પણ રાખશે.

૪૩. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, એસ.એલ.પી. (સી) નં. ૩૬૨/૨૦૧૨ ની અપીલ મંજૂર થયેલી ગણાશે અને વડી અદાલતનો ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે. પરિણામે, એસ.એલ.પી. (સી) નં. ૫૮૪૯-૫૮૫૦/૨૦૧૨ ફગાવી દેવામાં આવેલી ગણાશે. એન.જી.ટી.માંથી સ્થળાંતરિત થયેલ તમામ બાબતોનો પણ ઉપરોક્ત મુજબ નિકાલ કરવામાં આવે છે.

અદાલતની ચિંતા

૪૪. તેમ છતાં, ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં જળવિદ્યુત પરિયોજનાઓની મોટી સંખ્યાના અતિશય વધારા અંગે અને તેના અલકનંદા તથા ભાગીરથી નદી ખીણો પર પડતા પ્રભાવ અંગે અમે અત્યંત ચિંતિત છીએ. વિવિધ અધ્યયનો પણ સૂચવે છે કે ઉપર ગંગા વિસ્તારમાં, જેમાં ભાગીરથી અને અલકનંદા નદીઓ તથા તેમની

ઉપનદીઓનો સમાવેશ થાય છે, ત્યાં મોટા અને નાના જળવિદ્યુત બંધો આવેલાં છે. બંધો, સુરંગો, વિસ્ફોટન, વિદ્યુતગૃહ, ખનિજ અવશેષોના નિકાલ, ખનન, વનવિહિનતા વગેરે જેવા તે પરિયોજનાના ઘટકોનો પર્યાવરણાતંત્ર પર થતો સંચિત પ્રભાવ હજી સુધી વૈજ્ઞાનિક રીતે પરીક્ષિત થયો નથી. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયે તાજેતરના ભૂતકાળમાં બે અધ્યયનો હાથ ધર્યા હતા:

૧) અલકનંદા અને ભાગીરથી ખીણોમાં જળવિદ્યુત યોજનાઓના સંચિત પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન, જે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના નેશનલ રિવર કન્ઝર્વેશન ડિરેક્ટોરેટ (એન.આર.સી.ડી.) દ્વારા તારીખ ૧૪ જુલાઈ, ૨૦૧૦ ની કાર્યવાહી દ્વારા આઈ.આઈ.ટી. રૂરકીના અલ્ટરનેટ હાઈડ્રો એનર્જી સેન્ટર (એ.એચ.ઈ.સી.) ને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

૨) એમ.ઓ.ઈ.એફ.એ તેમના તા. ૨૩મી જુલાઈ, ૨૦૧૦ના કાર્યવૃત્ત દ્વારા પણ દેહરાદૂન સ્થિત વાઈલ્ડ લાઈફ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ડિયા (ડબલ્યુ.આઈ.આઈ.) ને ઉત્તરાખંડના અલકનંદા અને ભાગીરથી ખીણોમાં "જળવિદ્યુત પરિયોજનાઓના જલચર અને સ્થલચર જૈવવૈવિધ્ય પર પડતા સંચિત પ્રભાવોના" મૂલ્યાંકન કરવા અધિકૃત કર્યું હતું.

જપ. એ.એચ.ઈ.સી.એ ડિસેમ્બર ૨૦૧૧ માં એમ.ઓ.ઈ.એફ. સમક્ષ તેમનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો અને ડબલ્યુ.આઈ.આઈ.એ ડિસેમ્બર ૨૦૧૨ માં તેનો અહેવાલ અંતિમરૂપે નક્કી કર્યો હતો. એ.એચ.ઈ.સી.એ ભૂવિજ્ઞાન, ભૂકંપવિજ્ઞાન, માટી ધોવાણ, ગાદ સંગ્રહણ વગેરે અંગે કેટલીક ભલામણો કરી હતી. અભ્યાસની

કેટલીક મુખ્ય ભલામણોમાં જલચર જૈવવિવિધતાની રૂપરેખા, અત્યંત મહત્વપૂર્ણ માછલીઓના નિવાસસ્થાનો, જેમાં નાચર નદી અને બાલ-ગંગા, તેહરી જળાશય સમૂહ ખાતે માછલી સંરક્ષણ આરક્ષિત વિસ્તાર અંગેની ભલામણનો સમાવેશ થાય છે, આવરી લેવાયું હતું. ડબલ્યુ.આઈ.આઈ.એ જલચર જૈવવિવિધતા અને તેના નિવાસસ્થાનો પરના પ્રભાવ, જૈવવિવિધતાના સ્થલચર ઘટક તથા નદી ખીણોમાં આ અંગેની વિગતો બાબતે ભલામણો કરી હતી. પર્યાવરણીય પ્રવાહો, સંરક્ષણ, આરક્ષિત વિસ્તાર, વિવિધ શ્રેણીના જલવિદ્યુત પ્રકલ્પોના પ્રભાવને નિયંત્રિત કરવાના વ્યૂહાત્મક વિકલ્પ તથા ઉપરોક્ત ખીણોમાં જલચર જૈવવિવિધતા અને સ્થલચર જૈવવિવિધતા પરના પ્રભાવને આવરી લેતી ભલામણો પણ કરવામાં આવી હતી.

૪૬. અમે અહેવાલોનું અવલોકન કર્યું છે અને, પ્રથમદ્રષ્ટિએ, અમારો એવો મત છે કે એ.એચ.ઈ.સી. અહેવાલે સંબંધિત વિવિધ યોજનાઓ દ્વારા બંધ બાંધકામ, ટનલ, વિસ્ફોટન, વીજગૃહ, ખડકમાટી નિકાલ, ખનન, વનવિહીનકરણ વગેરે જેવા તમામ પ્રોજેક્ટ ઘટકોના સંચિત પ્રભાવનો, તેમજ તેના અલકનંદા તથા ભાગીરથી નદી ખીણો ઉપર અને ગંગા ઉપર, જે નિર્મળ નદી છે, પડતા પરિણામોનો કોઈ ઊંડાણપૂર્વકનો અભ્યાસ કર્યો નથી. ડબલ્યુ.આઈ.આઈ. એ પોતાના અહેવાલના પ્રકરણ ૮ માં નીચે મુજબ જણાવ્યું છે:

પરિષેદ ૮.૩.૨ વર્તમાન અને ભાવિ પરિદૃશ્ય મોટા પરિદૃશ્યમાં અલકનંદા અને ભાગીરથી ખીણો દ્વારા પ્રતિનિધિત તમામ ઉપ-ખીણોમાં જલવિદ્યુત વિકાસોથી

જૈવવૈવિધ્યના મૂલ્યો પર થતા પ્રભાવોના મૂલ્યાંકન માટે કરાયેલ પરિદૃશ્ય નિર્માણ વર્તમાન તથા ભાવિ પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રભાવની ગંભીરતાને અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. આ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘણા પ્રકલ્પો પહેલેથી જ કામગીરી અને બાંધકામના તબક્કામાં હોવાથી, ઉપ-ખીણોમાં સ્થલીય જૈવવૈવિધ્ય પરના પ્રભાવોની ગંભીરતામાં પલટાશક્યતા શક્ય નથી. ભાગીરથી ૨ ઉપ-ખીણના જૈવવૈવિધ્ય મૂલ્યોમાં થયેલો ઘટાડો તેહરી બંધના કારણે નોંધપાત્ર રીતે વધુ ગંભીર બન્યો છે. આ પરિદૃશ્યો બે ખીણોમાં મુખ્ય જૈવવૈવિધ્ય સ્થળો (જેમ કે અતિમહત્વપૂર્ણ આવાસસ્થાનો)ને સુરક્ષિત કરવા અને નિર્દિષ્ટ સંરક્ષિત વિસ્તારો પર પ્રતિકૂળ પ્રભાવોને અટકાવવા માટે બહિષ્કરણ અભિગમ લાગુ કરવા અંગે નિર્ણય લેવા પૂરતી સમજ પ્રદાન કરે છે. રજૂ કરવામાં આવેલા પાંચ જુદા જુદા પરિદૃશ્યોના આધારે સૌથી સ્વીકાર્ય વિકલ્પ સૂચવે છે કે પ્રસ્તાવિત ૨૪ જલવિદ્યુત પ્રકલ્પો અંગેનો નિર્ણય પુનર્વિચારાધીન રાખવામાં આવી શકે.

૪૭. ડબ્લ્યુ.આઈ.આઈ. અહેવાલમાં વધુમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કુલ ૩૯ પ્રસ્તાવિત યોજનાઓમાંથી ૨૪ યોજનાઓ બે ઉપ-બેસિનમાં જૈવવિવિધતા પર નોંધપાત્ર અસર કરતી હોવાનું જણાયું છે અને જૈવવિવિધતા મૂલ્યો ધરાવતા વિસ્તારો, જલીય તેમજ સ્થલીય બંને પ્રકારના, દુર્લભ, સંકટગ્રસ્ત અને જોખમગ્રસ્ત વનસ્પતિ તથા પ્રાણિજાતિઓના અતિમહત્વના નિવાસસ્થાનો અને આઈ.ડબ્લ્યુ.પી.એ. હેઠળ દર્શાવાયેલ પ્રજાતિઓ પર સંભવિત અસરના દૃષ્ટિકોણથી તમામ ૨૪ યોજનાઓના સંયુક્ત પ્રભાવક્ષેત્રનો વિચાર કરવામાં

આવ્યો છે.

૪૮. બી.કે. ચતુર્વેદી સમિતિએ, બંને અહેવાલોનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી, અધ્યાય ૩ (ખંડ ૧, એપ્રિલ ૨૦૧૩) માં નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:

"૩.૬૬ ગંગા નદીએ વર્ષોના ગાળા દરમિયાન વિવિધ પરિબલોને કારણે પર્યાવરણીય અવનતિ ભોગવી છે. અલકનંદા અને ભાગીરથીની કેટલીક નદીય પટ્ટીઓમાં નદીને નિર્મળ સ્થિતિમાં જાળવી રાખવી મહત્વપૂર્ણ રહેશે. તે અનુસાર, નયાર, બાલ ગંગા, ઋષિ ગંગા, અસ્સી ગંગા, ધૌલી ગંગા (ઉપરવાસ), બિરાહી ગંગા અને ભ્યૂંદર ગંગા સહિતની છ નદીઓને નિર્મળ સ્વરૂપમાં જાળવી રાખવી જોઈએ અને પર્યાવરણના ઉચ્ચીકરણ માટેના ઉપાયો સાથે વિકાસકાર્યો હાથ ધરવા જોઈએ તેવી ભલામણ કરવામાં આવે છે. વિશેષરૂપે, એવો પ્રસ્તાવ છે કે (એ) નયાર નદી અને દેવપ્રયાગથી ઋષિકેશ વચ્ચેનો ગંગાનો પટ્ટો તથા (બી) બાલગંગા – તેહરી જળાશય સંકુલને માછલી સંરક્ષણ અનામત વિસ્તાર તરીકે જાહેર કરવામાં આવે, કારણ કે આ બંને પટ્ટાઓ તુલનાત્મક રીતે ઓછી હદે અવરોધિત થયેલા છે અને હિમાલયી માછલીઓના જળપ્રવાહ ક્ષેત્રમાં દીર્ઘકાલીન અસ્તિત્વ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ નિવાસસ્થાનો ધરાવે છે. વધુમાં, ઉપરોક્ત છ નદીય જળપ્રવાહ ક્ષેત્રોમાં કોઈ નવા વીજપરિયોજનો હાથ ધરવા જોઈએ નહીં. આઈ.એમ.જી.ના મૂલ્યાંકન મુજબ, તેનો અર્થ એવો થશે કે રાજ્યને અંદાજે ૪૦૦ એમ.ડબલ્યુ. વીજળી ઉપલબ્ધ નહીં બને.

૩.૬૭ ગંગા બેસિન મેનેજમેન્ટ પ્લાન અંગેના દીર્ઘકાલીન દષ્ટિકોણ પર નિર્ણય

બાકી હોય ત્યાં સુધી, ભાગીરથી અને અલકનંદા બેસિનમાં ગંગા નદી પર હાઇડ્રો પાવર યોજનાઓ અમલમાં મુકવા માટે નીચેની નીતિ અનુસરવાની જરૂર છે:

(૧) અનુબંધ-વીઆ-વીઆઇડીમાં અગાઉથી ઓળખી કાઢવામાં આવેલ ૬૯ યોજનાઓથી આગળ કોઈ નવી જલવિદ્યુત શક્તિ યોજનાઓ હાથ ધરવામાં ન આવે.

(૨) ઉપરોક્ત પરિચ્છેદ ૩.૫૨-૩.૫૪ માં દર્શાવેલ મર્યાદાઓ સાથે નવા જલવિદ્યુત પ્રકલ્પોના નિર્માણની પરવાનગી આપવામાં આવી શકે છે અને જે પ્રકલ્પોનું નિર્માણ કાર્ય પહેલેથી જ ચાલી રહ્યું છે તેમને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે.

(૩) નવા જલવિદ્યુત પ્રકલ્પો, જે હજુ તપાસ હેઠળ છે અથવા વિકાસાધીન છે, તેમના અમલીકરણ માટે પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવી રહ્યા નથી. જોકે, આવા બે પ્રકલ્પો પર વિચારણા કરી શકાય અને સીઈએ દ્વારા તકનિકી મૂલવણી બાદ નિર્ણય લેવામાં આવી શકે. ઉપરોક્તના આધારે, અનુબંધક-૬૦૪ ખાતેના પ્રકલ્પોની આઈઆઈટી કન્સોર્ટિયમ દ્વારા ગંગા ખીણના દીર્ઘકાલીન અભ્યાસ પૂર્ણ થયા પછી સમીક્ષા અને નિર્ણય કરવાની જરૂર પડી શકે.

૩.૭૦ ગંગા નદી એક નિર્મળ નદી રહી છે. વર્ષોના ગાળામાં તેનો ઉપયોગ સિંચાઈ, પીવાનું પાણી અને અન્ય હેતુઓ માટે કરવામાં આવ્યો છે. તેને નિર્મળ સ્વરૂપમાં જાળવી રાખવાના પ્રયત્નો અત્યંત અલ્પ રહ્યા છે. આઈ.એમ.જી.નું એવું મંતવ્ય હતું કે તેના અનેક એવા ભાગો, જે અત્યાર સુધી પ્રભાવિત થયા નથી, તેઓ

નિર્મળ સ્વરૂપમાં યથાવત્ રહે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે પગલાં લેવા જરૂરી રહેશે. બીજું, પ્રદૂષણ અંગે, વિશેષ કરીને ઉપરવાસના વિસ્તારોમાં તથા ભાગીરથી અને અલકનંદાના બે જળપ્રવાહ ક્ષેત્રોમાં, પગલાં લેવાં જરૂરી છે એવું તેણે માન્યું. તેથી, આઈ.એમ.જી. ભલામણ કરે છે કે નયાર, બાલ ગંગા નદી, ઋષિ ગંગા, અસી ગંગા, ધૌલી ગંગા (ઉપરવાસ), બિરહી ગંગા અને ભ્યુન્દર ગંગા નદીઓ સહિત છ નદીઓને નિર્મળ સ્વરૂપમાં જાળવી રાખવી જોઈએ અને આ વિસ્તારમાં વધુ કોઈ જલવિદ્યુત વિકાસકાર્યો હાથ ધરવા જોઈએ નહીં. વધુમાં, આ ઉપ-જળપ્રવાહ ક્ષેત્રોમાં પર્યાવરણ ઉન્નતીકરણનું કાર્ય વ્યાપક પ્રમાણમાં હાથ ધરવું જોઈએ."

૪૯. ચતુર્વેદી અહેવાલના કાર્યકારી સારાંશમાં, 'પરિયોજનાઓના પર્યાવરણીય પ્રભાવ' ના પ્રશ્ન અંગે, નીચે મુજબ ઉલ્લેખિત છે:

૧૭. નવા જલવિદ્યુત પ્રકલ્પોના વિકાસથી પર્યાવરણ, પરિસ્થિતિશાસ્ત્ર, જૈવ વિવિધતા, સ્થલજ તથા જલજીવ બંને, તેમજ આર્થિક અને સામાજિક જીવન પર અસર પડે છે. ભાગીરથી અને અલકનંદા બેસિનોમાં ૯,૦૨૦.૩૦ મેગાવોટ ક્ષમતાવાળા ૬૯ જલવિદ્યુત પ્રકલ્પો પ્રસ્તાવિત છે. તેમાં ૨,૨૯૫.૨ મેગાવોટ ક્ષમતાવાળા ૧૭ પ્રકલ્પોનો સમાવેશ થાય છે, જે કાર્યરત છે. તે ઉપરાંત, ૩,૨૬૧.૩ મેગાવોટ ક્ષમતાવાળા ૨૬ પ્રકલ્પો (જેમાં ૬૦૦ મેગાવોટનો લોહારી નાગપાલા જલવિદ્યુત પ્રકલ્પ સમાવેશ પામે છે, જેના પરનું કામ સરકારના નિર્ણયથી સ્થગિત કરવામાં આવ્યું છે) બાંધકામ હેઠળ હતા, ૨,૩૫૦ મેગાવોટ ક્ષમતાવાળા ૧૧ પ્રકલ્પોને સી.ઈ.એ./ટી.ઈ.સી. મંજૂરીઓ પ્રાપ્ત હતી અને

૧,૬૭૩.૮ મેગાવોટ ક્ષમતાવાળા ૧૬ પ્રકલ્પો વિકાસાધીન હતા.

૪.૧૮ ઉપરોક્ત ૬૯ જળવિદ્યુત પ્રકલ્પોના અમલીકરણથી આ સમાજની અન્ય આવશ્યકતાઓ તથા નદી પોતે જ અંગે વ્યાપક અસરકારક પરિણામો ઊભા થાય છે. નોંધવામાં આવે છે કે ઉપરોક્ત તમામ પ્રકલ્પોના અમલીકરણથી ભાગીરથી નદીના ૮૧% અને અલકનંદા નદીના ૬૫% ભાગ પર અસર થશે. વધુમાં, આવા પ્રકલ્પોની સંખ્યા મોટી છે અને તેમના વચ્ચેનું અંતર અત્યંત ઓછું છે, જેના કારણે નદીને પુનર્જીવન અને પુનઃસ્થાપન માટે બહુ ઓછી જગ્યા બાકી રહે છે.

૫૦. ઉપરોક્ત અહેવાલો અલકનંદા અને ભાગીરથી નદી ખીણોના પર્યાવરણ અને પરિસ્થિતિ તંત્ર પર વિવિધ જળવિદ્યુત શક્તિ યોજનાઓની પ્રતિકૂળ અસર દર્શાવે છે. નદી ખીણો પર અમલમાં આવેલી તેમજ બાંધકામ હેઠળની વિવિધ યોજનાઓની સંચિત અસરનું યોગ્ય રીતે પરીક્ષણ કે મૂલવણી કરવામાં આવી નથી, જેના માટે વિગતવાર તકનીકી અને વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ આવશ્યક છે.

૫૧. અમે ઉત્તરાખંડના ચાર ધામ વિસ્તારને અસર કરનાર તાજેતરની દુર્ઘટના અંગે પણ અત્યંત ચિંતિત છીએ. વાડિયા ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ હિમાલયન જિયોલોજી (ડબલ્યુ.આઈ.જી.) એ ૧૫-૧૬ જૂન, ૨૦૧૩ના રોજ ૩૫૦ મિ.મી. વરસાદ નોંધ્યો હતો. ક્લાઉડબર્સ્ટ પહેલાં થયેલા હિમવર્ષાએ પણ પૂર માટે ફાળો આપ્યો હતો, જેના પરિણામે કેદારનાથ નજીક ચોરાબારી તળાવના કાંઠા તૂટી ગયા અને તેથી વિશાળ પાયે આપત્તિ સર્જાઈ, પરિણામે માનવીજીવન અને સંપત્તિનો નુકસાન થયો. હાલના પ્રકલ્પો, બાંધકામ હેઠળના પ્રકલ્પો અને પ્રસ્તાવિત

પ્રકલ્પોનો પર્યાવરણ અને પર્યાવરણીય તંત્ર પર થતો પ્રતિકૂલ પ્રભાવ વિગતવાર વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસની માંગ કરે છે. યોગ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના પણ અમલમાં નથી, એવું જણાય છે, જેના કારણે માનવીજીવન અને સંપત્તિનું નુકસાન થયું છે. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે નીચે મુજબના નિર્દેશો આપવા પ્રેરિત છીએ:

૧) અમે એમઓઈએફ તેમજ ઉત્તરાખંડ રાજ્યને આદેશ આપીએ છીએ કે, આગામી આદેશ સુધી ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં કોઈપણ જલવિદ્યુત વીજ ઉત્પાદન પ્રોજેક્ટ માટે વધુ કોઈ પર્યાવરણીય મંજૂરી અથવા વન મંજૂરી આપવામાં ન આવે.

૨) એમ.ઓ.ઈ.એફ. ને રાજ્ય સરકાર, ડબ્લ્યુ.આઈ.આઈ., કેન્દ્રીય વિદ્યુત પ્રાધિકરણ, કેન્દ્રીય જળ આયોગ તથા અન્ય નિષ્ણાત સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ ધરાવતી એક નિષ્ણાત સંસ્થા રચવાનો આદેશ આપવામાં આવે છે, જેથી હાલ અસ્તિત્વમાં રહેલા તેમજ બાંધકામ હેઠળના જળવિદ્યુત શક્તિ પ્રકલ્પોએ પર્યાવરણીય હાસમાં ફાળો આપ્યો છે કે કેમ, અને જો આપ્યો હોય તો કેટલા પ્રમાણમાં, તેમજ તેઓએ જૂન ૨૦૧૩ મહિનામાં ઉત્તરાખંડ ખાતે થયેલી વર્તમાન દુર્ઘટનામાં પણ ફાળો આપ્યો છે કે કેમ, તે બાબતે વિગતવાર અભ્યાસ કરી શકાય.

૩) એમ.ઓ.ઈ.એફ.ને એ બાબતની તપાસ કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે કે, ડબ્લ્યુ.આઈ.આઈ.એ તેના અહેવાલમાં નોંધ્યું છે તે મુજબ, પ્રસ્તાવિત રજ યોજનાઓ અલકનંદા અને ભાગીરથ નદીના ખીણ પ્રદેશોની જૈવ વિવિધતા પર

નોંધપાત્ર અસર પહોંચાડી રહી છે કે કેમ.

૪) ઉત્તરાખંડ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રાધિકરણ આ અદાલત સમક્ષ એ બાબતે અહેવાલ રજૂ કરશે કે ઉત્તરાખંડ રાજ્યમાં તેમની પાસે કોઈ આપત્તિ વ્યવસ્થાપન યોજના અમલમાં હતી કે નહીં, અને ઉત્તરાખંડમાં વર્તમાન અભૂતપૂર્વ દુર્ઘટનાનો સામનો કરવા માટે તે યોજના કેટલી અસરકારક હતી.

૫૨. અહેવાલો ત્રણ મહિનાની અવધિની અંદર રજૂ કરવામાં આવશે. આ આદેશની જાણ કેન્દ્રીય અને રાજ્ય આપત્તિ વ્યવસ્થાપન પ્રાધિકરણ, ઉત્તરાખંડને કરવી.

૫૩. ઉપરોક્તને ધ્યાનમાં લેતા, નાગરિક અપીલો અને હસ્તાંતરિત કેસોનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

*This judgment has been translated using AI Tool
– M/s. Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદીત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.